

**ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN
İLİŞKİSEL SALDIRGANLIK İLE BENLİK SAYGISI,
SOSYAL BAĞLILIK VE SOSYAL KAYGI DÜZEYLERİ
ARASINDAKİ İLİŞKİLER**

**Yıldız KURTYILMAZ
(Doktora Tezi)**

Eskişehir 2011

**ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN
İLİŞKİSEL SALDIRGANLIK İLE BENLİK SAYGISI,
SOSYAL BAĞLILIK VE SOSYAL KAYGI DÜZEYLERİ
ARASINDAKİ İLİŞKİLER**

Yıldız KURTYILMAZ

**DOKTORA TEZİ
Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Gürhan CAN
Doç. Dr. A. Aykut CEYHAN (Eşdanışman)**

**Eskişehir
Anadolu Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Haziran 2011**

ÖZET

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN İLİŞKİSEL SALDIRGANLIK İLE BENLİK SAYGISI, SOSYAL BAĞLILIK VE SOSYAL KAYGI DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Yıldız KURTYILMAZ

Eğitim Bilimleri (Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık) Anabilim Dalı
Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Entitüsü
Haziran 2011

Danışman: Prof. Dr. Gürhan CAN

Doç. Dr. A. Aykut CEYHAN (Eşdanışman)

Bu araştırmada üniversite öğrencilerinin ilişkisel saldırganlık davranışlarının benlik saygısı, sosyal bağlılık ve sosyal kaygı değişkenleri açısından araştırılması amaçlanmıştır. Bu değişkenler arasındaki ilişkileri içeren hipotetik model mevcut kuramsal açıklamalar ve araştırmalar çerçevesinde önerilmiştir. Hipotetik modelde benlik saygısı ve sosyal bağlılık değişkenlerinin sosyal kaygı değişkenini yordadığı, sosyal kaygı değişkeninin ise ilişkisel saldırganlık davranışlarını yordadığına ilişkin hipotezler ileri sürülmüştür. Böylece, benlik saygısı ve sosyal bağlılık değişkenlerinin sosyal kaygı yoluyla ilişkisel saldırganlığı yordayıcılığının incelenmesi amaçlanmıştır.

Bu temel amaç çerçevesinde araştırmada birbirini izleyen iki çalışma gerçekleştirilmiştir. Birinci aşama olan Çalışma I'de öncelikle ilişkisel saldırganlığı ölçmek üzere "Arkadaşlık İlişkilerinde İlişkisel Saldırganlık Ölçeği"nin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu ölçek geliştirme sürecini izleyen Çalışma II'de ise benlik saygısı, sosyal bağlılık, sosyal kaygı ve ilişkisel saldırganlık değişkenleri arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkilere ilişkin hipotetik model test edilmiştir.

Çalışma I kapsamında ölçek geliştirmek üzere 2009-2010 öğretim yılı bahar döneminde Anadolu Üniversitesi'nin örgün fakültelerine devam eden 535 üniversite öğrencisi ile açımlayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiş ve sonuçta toplam varyansın %51.67'sini açıklayan üç boyutlu bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu yapılardan birinci faktör olan ve dışlama olarak adlandırılan faktör toplam varyansın %34.17'sini açıklamıştır. Manipülasyon olarak adlandırılan ikinci faktör toplam varyansın %10.84'ünü, dedikodu

olarak adlandırılan üçüncü faktör ise toplam varyansın %6.66'sını açıklamıştır. Toplam 23 maddeden oluşan bu üç faktörlü yapının benzer ölçekler geçerliği için, geliştirilen ölçeğin dolaylı saldırganlık ve edilgen saldırganlıkla olan ilişkileri incelenmiştir. Ölçeğin dolaylı saldırganlık ile olan ilişkisi 0.69, edilgen saldırganlıkla olan ilişkisi 0.71 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı 0.91 olarak bulunmuştur. Ayrıca doğrulayıcı faktör analizi sonuçları da bu üç faktörlü yapıyı doğrulamıştır.

Çalışma II kapsamında, araştırma 2009-2010 öğretim yılı bahar döneminde Anadolu Üniversitesi'nin örgün fakültelerine devam eden toplam 399 öğrenciden elde edilen veriler ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubunda yer alan katılımcıların ilişkisel saldırganlık düzeylerine ilişkin veriler Arkadaşlık İlişkilerinde İlişkisel Saldırganlık Ölçeği ile, benlik saygılarına ilişkin veriler Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği ile, sosyal bağlılıklarına ilişkin veriler Sosyal Bağlılık Ölçeği ile, sosyal kaygılarına ilişkin veriler ise Sosyal Kaygı Ölçeği ile elde edilmiştir. Ayrıca, katılımcıların yaş, cinsiyet, fakültelerine ilişkin bilgiler Kişisel Bilgi Formu ile toplanmıştır.

Araştırmanın verilerinin analizinde betimsel istatistiklerden ve yapısal eşitlik modeli çerçevesinde yol analizinden yararlanılmıştır. Analizlerde anlamlılık düzeyi .05 olarak alınmıştır. Analiz sonuçları, Çalışma II kapsamında önerilen hipotetik modeli doğrulamıştır. Bu sonuçlar benlik saygısı ve sosyal bağlılık değişkenlerinin sosyal kaygı değişkeni üzerinde doğrudan etkiye ve dolayısıyla ilişkisel saldırganlık değişkeni üzerinde dolaylı etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, sosyal kaygının ilişkisel saldırganlık üzerinde doğrudan etkiye sahip olduğu da belirlenmiştir. Böylece, üniversite öğrencilerinin benlik saygısı ve sosyal bağlılıklarının sosyal kaygılarını, sosyal kaygılarının da ilişkisel saldırganlıklarını yordadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Benlik Saygısı, ilişkisel saldırganlık, sosyal bağlılık, sosyal kaygı

ABSTRACT

RELATIONSHIPS AMONG RELATIONAL AGGRESSION AND SELF ESTEEM, SOCIAL CONNECTEDNESS AND SOCIAL ANXIETY LEVELS OF UNIVERSITY STUDENTS

Yıldız KURTYILMAZ

Department of Educational Sciences (Guidance and Psychological Counseling Program)
Graduate School of Educational Sciences
January 2011

Adviser: Prof. Dr. Gürhan CAN

Assoc. Prof. A. Aykut CEYHAN (Co-adviser)

It was intended to investigate university students' relational aggression in terms of self esteem, social connectedness and social anxiety variables in this study. Hypothesized model including the relationships among these variables was proposed based on the theoretical explanations and researches in literature. It was hypothesized that both self esteem and social connectedness would predict social anxiety and then social anxiety would predict relational aggression. Thus, it was intended to investigate the predictive power of self esteem and social connectedness on relational aggression through social anxiety.

In this framework two studies were carried out in this research. In the Study I, the first phase, it was aimed to develop "Relational Aggression Scale in Friendship Relations" to evaluate relational aggression of university students. Following scale development, the Study II was carried out to test the hypothesized model including direct and indirect relationships among self esteem, social connectedness, social anxiety and relational aggression.

In the first study, scale development was completed. For construct validity, explanatory factor analysis was applied with 535 university students attending to the faculties of Anadolu University in the spring semester of 2009-2010 academic year and a three dimensional construct with 23 items explaining 51.67% of the total variance was obtained. One of these dimensions called as exclusion explained 34.17% of the total variance. The second factor called as manipulation explained 10.84% of the total variance, and the last one, rumor, explained 6.66% of the total variance. For the

concurrent validity, the relationship between the scale and indirect aggression and passive aggression was examined. The correlation between the scale and indirect aggression was found as 0.69 and the correlation with passive aggression was computed as 0.71. Moreover, confirmatory factor analysis confirmed a three factor construct.

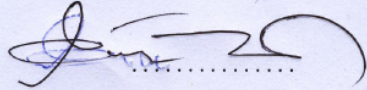
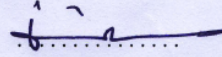
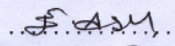
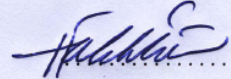
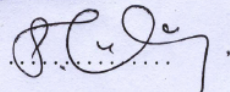
In scope of the Study II, the research was conducted with 399 students attending to the faculties of Anadolu University in the spring semester of 2009-2010 academic year. Data related with relational aggression was gathered by means of Relational Aggression Scale in Friendship Relations. Rosenberg Self Esteem Scale was used to collect data about self esteem. Social Connectedness Scale and Social Anxiety Scale were used to determine the social connectedness and social anxiety levels of participants respectively. In addition, Personal Information Form was used to gather information about participants' age, gender and the faculties they attend.

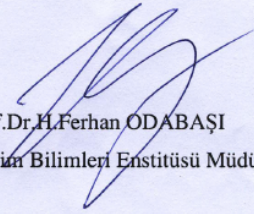
In data analysis, descriptive statistics and path analysis in the framework of structural equation modeling were utilized. Significance level of .05 was accepted for all analyses. Findings confirmed the hypothesized model proposed in the second study. According to results, it was found that both self esteem and social connectedness have direct effects on social anxiety and therefore indirect effects on relational aggression. Furthermore, social anxiety was found to have direct effect on relational aggression. As a result, it was found that university students' self esteem and social connectedness predicted social anxiety, and social anxiety predicted relational aggression.

Key Words: Relational aggression, self esteem, social connectedness, social anxiety

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Yıldız KURTYILMAZ'a "Üniversite Öğrencilerinin İlişkisel Saldırganlık İle Benlik Saygısı, Sosyal Bağlılık ve Sosyal Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişkiler" başlıklı tezi 06.06.2011 tarihinde, aşağıda belirtilen jüri üyeleri tarafından Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programında, Doktora tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

	Adı-Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı)	: Prof.Dr.Gürhan CAN	
Üye	: Prof.Dr.Ömer ÜRE	
Üye	: Doç.Dr.Esra CEYHAN	
Üye	: Doç.Dr.Ibrahim Halil DİKEN	
Üye	: Doç.Dr.Sibel TÜRKÜM	

Prof.Dr.H.Ferhan ODABAŞI
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

Kişilerarası ilişkiler bireyin doğduğu andan itibaren anne ya da bakıcısıyla kurduğu özel bağla duyulan güven duygusunun güçlenmesini ve devamını sağlamaktadır. Gelişim sürecinde insanoğlu annesinin yanı sıra başkalarıyla da ilişki kurarak aidiyet duygusunu geliştirmek, başkaları tarafından kabul görmek için çabalamaktadır. Çünkü aidiyet duygusu ve başkaları tarafından kabul edilme bireyin kendisini ve benliğini tehdit altında hissetmesini önlemektedir. Kişilerarası ilişkiler bireyin kendisini herhangi bir sosyal sistemin parçası olarak algılaması için bir araç olarak kullanılmaktadır. Her araç gibi kişilerarası ilişkiler de zaman zaman kötüye kullanılmakta, reddedilme ve kabul görmeme çok incitici olduğu için zarar verilmek istenen kişilerin ilişkilerini bozma ya da kabul görmelerini engelleme oldukça iyi bir alternatif olarak değerlendirilebilmektedir. İlişkisel saldırganlık olarak adlandırılan ve kurbanların ilişkilerini hedef alan bu saldırganlık davranışları bazı bireyler tarafından ilişki sürdürme biçimi ya da stratejisi olarak algılanmaktadır. İlişkisel saldırganlık kısa vadede bireyler için kazançlı görünse de, ilişkilerin manipüle edilmesi sağlıksız örüntüleri de beraberinde getirmekte, ilişkisel saldırganlığa başvuran bireylerin uzun vadede yalnızlaşmasına, yabancılaşmasına ve psikolojik, sosyal uyum güçlükleri yaşamasına yol açmaktadır.

Üniversite yılları aidiyet duygusu gelişiminin son basamağı olan sosyal bağlılık duygusunun gelişimi ve güçlenmesi açısından genç yetişkinler için kritik bir öneme sahiptir. Çünkü üniversite genç yetişkinlere akademik gelişim olanakları yanı sıra sosyal yaşamları açısından da çok farklı alternatifler sunmaktadır. Bu alternatifler genç yetişkinlerin aidiyet duygularını aileleri ve eski arkadaş çevresinin dışında yer alan sosyal sistemlerle ifade etmeleri için fırsat sunsa da, tehdit kaynağı olarak da algılanabilmektedir.

Pek çoğu ailesinden ve tanıdık olduğu çevreden koparak üniversite ortamına gelen genç yetişkinler aidiyet duygularını güçlendirmek için kendilerini kısa sürede çözüme ulaştırarak işlevsel olmayan dışlama, manipülasyon ve dedikodu yayma gibi yöntemleri tercih edebilmektedirler. Kişilerarası ilişkilerde ilişkileri yönlendirmek ve kontrol etmek ise süreç içerisinde bireylerin gerçekçi, samimi ilişkiler kurmasını engelleyerek, bireyin

kendisini başkalarının varlığında bile yalnız hissetmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda çağımız insanının yaşadığı ve “Etrafımda bir sürü insan var ama ben yapayalnızım!” ifadesiyle somutlaştırdığı bu durumun ortaya çıkışında kişilerarası ilişkilerde sıklıkla tercih edilen ilişkisel saldırganlık davranışlarının önemli payı olduğu söylenebilir. Bireylerin hem kişilerarası ilişkilerini hem de uyumlarını olumsuz yönde etkileyen ilişkisel saldırganlık davranışlarının ilişkilerin bir parçasıymış gibi normalleştirilmesi de bireyin yaşadıklarını anlamlandırmasını güçleştirmektedir. Çünkü hem ilişkisel saldırganlığa başvuran hem de bu davranışlara maruz kalanların ilişkisel saldırganlık davranışlarına ilişkin farkındalıkları düşük düzeydedir.

Bu araştırmanın ölçek geliştirme sürecinin başlangıç aşamasında gerçekleştirilen görüşmelerde de katılımcıların ilişkisel saldırganlık davranışlarını kişilerarası ilişkilerin bir parçasıymış gibi kabul ettikleri görülmüştür. Görüşmede örnekler verildiğinde, kendisinin de bu tür incitici davranışlara başvurduğunu şaşırarak dile getiren katılımcıların farkındalığı yüzlerinden okunmuştur. Bu nedenle bireylerin ilişkisel saldırganlık davranışlarının öncül ve sonuçlarını belirlemek, bunları kamuoyuyla paylaşmak ya da üniversite öğrencilerinin farkındalığını arttırmaya dönük çalışmalar yapılması ilişkisel saldırganlık davranışlarının önlenmesi sürecinde son derece önem kazanmaktadır.

Bu kapsamda hem saldırganın hem de kurbanın ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen ve psikolojik uyum güçlükleri yaşamasına yol açan ilişkisel saldırganlık davranışlarına ilişkin farkındalık kazandırmak ve ilişkisel saldırganlık yapısına açıklık getirmek amacıyla benlik saygısı, sosyal bağlılık ve sosyal kaygı değişkenlerinin yer aldığı hipotetik bir model önerilerek test edilmiştir.

Bu çalışmanın her aşamasındaki yaşantılarım ve biriktirdiklerimin hepsi ayrı bir heyecan kaynağıydı benim için. Araştırmanın bağımlı değişkeni olan ilişkisel saldırganlık değişkenini belirlemek, modeldeki diğer değişkenlere ilişkin karar vermek, ölçek geliştirme süreci öncesinde görüşmeler yapmak, ölçek geliştirme sürecinde faktörleri belirlemek, veri toplamak, veri toplama sürecinde katılımcıların tepkilerini fark etmek ve en sonunda da veri analizinin sonuçlarını incelemek.

Bu çalışmanın her aşamasında heyecanlarımı paylaşan, yaşadığım kaygılarla baş etmem konusunda bilgi ve deneyimleriyle bana destek olan, sabırla, titizlikle, anlayış ve desteğiyle çalışmalarımı yönlendiren, akademik yaşamım süresince de beni destekleyen ve cesaretlendiren sayın Prof. Dr. Gürhan Can'a değerli katkılarından dolayı sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Doktora eğitimim boyunca bilgi ve deneyimlerini paylaşarak bana destek olan Doç. Dr. A. Aykut Ceyhan'a, Doç. Dr. Esra Ceyhan'a, Doç. Dr. A. Sibel Türküm'e ve Doç. Dr. İbrahim H. Diken'e de teşekkürü bir borç bilirim.

Araştırmanın uygulama aşamasında yardımcı olan değerli öğretim üyelerine, çalışmada yer alan katılımcılara, uygulamalar sırasında destek olan iş arkadaşlarıma ve dostlarıma teşekkür ederim.

Yaşamım boyunca beni her konuda destekleyen ve rahatlatan, onların evladı olmaktan gurur duyduğum babam Türker Kurtyılmaz ve annem Seher Kurtyılmaz'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Başım sıkıştığında yanıma koşan, canım sıkıldığında beni sabırla dinleyip moral veren, bu süreçte de tezimi gözden geçirip geribildirim veren canım kardeşim Sema Kurtyılmaz' a teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZGEÇMİŞ

Yıldız KURTYILMAZ

Eğitim Bilimleri (Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık) Anabilim Dalı
Doktora

Eğitim

Yüksek Lisans	2005	Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitimde Psikolojik Hizmetler Programı
Lisans	1996	Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü

İş

1998-2001	Psikolog, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya
2001-2002	Psikolog, 600 Yataklı Eskişehir Hava Hastanesi, Psikiyatri Kliniği
2002-	Araştırma Görevlisi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir

Kişisel Bilgiler

Doğum yeri ve yılı: Eskişehir, 07 Mayıs 1973 Cinsiyet: Bayan Yabancı Dil: İngilizce

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	vii
ÖNSÖZ	viii
ÖZGEÇMİŞ	xi
İÇİNDEKİLER	xii
TABLO LİSTESİ	xvi
ŞEKİL LİSTESİ	xvii
1. GİRİŞ	1
1.1. Amaç	8
1.2. Önem	9
1.3. Sınırlılıklar	11
1.4. Tanımlar	11
2. İLGİLİ YAYINLAR	13
2.1. İlişkisel Saldırganlık Kavramıyla İlgili Yayınlar	13
2.1.1. İlişkisel Saldırganlık Kavramı	13
2.1.2. İlişkisel Saldırganlığı Açıklayan Sosyal Bilgi İşleme Yaklaşımı	16
2.2. Benlik Saygısı Kavramı	23
2.3. Sosyal Bağlılık Kavramı	28
2.4. Sosyal Kaygı Kavramı	30

2.5. İlgili Araştırmalar	34
2.5.1. İlişkisel Saldırganlıkla İlgili Ölçme Araçlarına Yönelik Araştırmalar.....	35
2.5.2. İlişkisel Saldırganlıkla İle Benlik Saygısı, Sosyal Bağlılık ve Sosyal Kaygı Arasındaki İlişkiye Yönelik Araştırmalar.....	43
2.5.2.1.İlişkisel Saldırganlıkla İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişkiye Yönelik Araştırmalar.....	44
2.5.2.2.İlişkisel Saldırganlıkla İle Sosyal Bağlılık Arasındaki İlişkiye Yönelik Araştırmalar.....	54
2.5.2.3.İlişkisel Saldırganlıkla İle Sosyal Kaygı Arasındaki İlişkiye Yönelik Araştırmalar.....	55
2.5.3. Sosyal Kaygı İle Benlik Saygısı ve Sosyal Bağlılık Arasındaki İlişkiye Yönelik Araştırmalar	58
2.5.3.1.Sosyal Kaygı İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişkiye Yönelik Araştırmalar	58
2.5.3.2.Sosyal Kaygı İle Sosyal Bağlılık Arasındaki İlişkiye Yönelik Araştırmalar	62

ÇALIŞMA I

3.1.ÇALIŞMA I: YÖNTEM	66
3.1.1. Çalışma Grubu.....	66
3.1.2. Veri Toplama Araçları	66
3.1.2.1. Saldırganlık Ölçeği	66
3.1.2.2. Saldırganlık Envanteri	67
3.1.3. Arkadaşlık İlişkilerinde İlişkisel Saldırganlık Ölçeği (ARİLSÖ)'nin Geliştirilme Süreci.....	67
3.1.4. Verilerin Toplanması ve Analizi.....	69
4.1. ÇALIŞMA I: BULGULAR	71
4.1.1. Arkadaşlık İlişkilerinde İlişkisel Saldırganlık Ölçeği'nin (ARİLSÖ) Geçerlik Çalışmalarına İlişkin Bulgular	71
4.1.1.1. ARİLSÖ'nün Yapı Geçerliliğini Belirlemeye Yönelik Çalışmalar	71

4.1.1.2. Benzer Ölçekler Geçerliği ile Geçerliği Belirlemeye Yönelik Çalışmalar	75
4.1.2. ARİLSÖ'nün Güvenirliğini Belirlemeye Yönelik Çalışmalar	75
4.1.2.1. İç Tutarlılığı Belirlemeye Yönelik Çalışmalar	75
4.1.2.2. Madde Toplam Puan Güvenirliğini Belirlemeye Yönelik Çalışmalar	76
4.1.2.3. Uç Grupların Karşılaştırılması ile Güvenirliği Belirlemeye Yönelik Çalışmalar	77
4.1.2.4. Testin Yarılama Yöntemi ile Güvenirliği Belirlemeye Yönelik Çalışmalar	77
4.1.2.5. Test Tekrartest Yöntemi ile Güvenirliği Belirlemeye Yönelik Çalışmalar	78
5.1. ÇALIŞMA I: TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER	79
5.1.1. Tartışma.....	79
5.1.2. Sonuç.....	80
5.1.3. Öneriler.....	83
ÇALIŞMA II	
3.2. ÇALIŞMAII: YÖNTEM	84
3.2.1. Araştırma Modeli	84
3.2.2. Çalışma Grubu	84
3.2.3. Veri Toplama Araçları	85
3.2.3.1. Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği	86
3.2.3.2. Sosyal Bağlılık Ölçeği	87
3.2.3.3. Sosyal Kaygı Ölçeği	88
3.2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi	89
3.2.5. Yapısal Eşitlik Modeli ile İlgili Açıklama	90
3.2.6. Örneklem Büyüklüğü	95

4.2. ÇALIŞMA II : BULGULAR	96
4.2.1. Ölçme Modellerinin Test Edilmesi	96
4.2.1.1. Arkadaşlık İlişkilerinde İlişkisel Saldırganlık Ölçeği'nin Ölçme Modeli	96
4.2.1.2. Benlik Saygısı Ölçeği'nin Ölçme Modeli	100
4.2.1.3. Sosyal Bağlılık Ölçeği'nin Ölçme Modeli	103
4.2.1.4. Sosyal Kaygı Ölçeği'nin Ölçme Modeli	106
4.2.2. Hipotetik Modele İlişkin Bulgular	110
4.2.2.1. Hipotetik Modeldeki Gözlenen Değişkenlere İlişkin Betimleyici İstatistikler	110
4.2.2.2. Hipotetik Modelin Test Edilmesine İlişkin Bulgular	112
4.2.2.2.1. Doğrudan Etkiler	117
4.2.2.2.2. Dolaylı Etkiler	118
5.2. ÇALIŞMA II: TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER	120
5.2.1. Tartışma	120
5.2.1.1. Doğrudan Etkilere İlişkin Tartışma	122
5.2.1.2. Dolaylı Etkilere İlişkin Tartışma	127
5.2.2. Sonuç	134
5.2.3. Öneriler	136
EKLER	140
KAYNAKÇA	149

TABLO LİSTESİ

Tablo	Sayfa
1. Arkadaşlık İlişkilerinde İlişkisel Saldırganlık Ölçeği nin (ARİLSÖ) Maddeler Elendikten Sonra Direkt Oblimin Yöntemi ile Eğik Döndürülmüş Temel Bileşenler Analizi Örüntü Matrisi Sonuçları.....	74
2. ARİLSÖ’de Yer Alan Maddelerin Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyon Katsayıları, Madde Çıkartıldığında Ölçek Ortalaması ve Madde Çıkartıldığında Ölçeğin İç Tutarlılık (α) Katsayısı.....	76
3. ARİLSÖ Ölçek Maddelerinin Standartlaştırılmış Regresyon Katsayıları, t- değerleri ve Açıklayıcılık Varyansı.....	99
4. ARİLSÖ Ölçme Modelinin Uyum İyiiliği İstatistikleri.....	100
5. Benlik Saygısı Ölçek Maddelerinin Standartlaştırılmış Regresyon Katsayıları, t- değerleri ve Açıklayıcılık Varyansı.....	102
6. Sosyal Bağlılık Ölçeği Ölçek Maddelerinin Standartlaştırılmış Regresyon Katsayıları, t- değerleri ve Açıklayıcılık Varyansı	105
7. Sosyal Kaygı Ölçeği Ölçek Maddelerinin Standartlaştırılmış Regresyon Katsayıları, t- değerleri ve Açıklayıcılık Varyansı	108
8. Hipotetik Modelde Yer Alan Gözlenen Değişkenlere İlişkin Betimleyici İstatistikler	111
9. Hipotetik Modelde Yer Alan Örtük Değişkenlere İlişkin Korelasyonlar	112
10. Hipotetik Modelde Yer Alan Gözlenen Değişkenlere ilişkin Korelasyonlar	113
11. Hipotetik Modelin Standartlaştırılmış Regresyon Katsayıları, t- değerleri ve Açıklayıcılık Varyansları.....	114
12. Örtük değişkenlerin gözlenen değişkenler üzerindeki standardize edilmiş toplam etkileri	117

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil	Sayfa
1. Önerilen hipotetik model	8
2. ARİLSÖ'nün faktör analizine ilişkin scree plot test sonucu	72
3. ARİLSÖ'nün Ölçme Modeli.....	98
4. Benlik Saygısı Ölçeği'nin Ölçme Modeli	101
5. Sosyal Bağlılık Ölçeği'nin Ölçme Modeli.....	104
6. Sosyal Kaygı Ölçeği'nin Ölçme Modeli.....	107
7. Arkadaşlık İlişkilerinde İlişkisel Saldırganlığa İlişkin Yapısal Model	115
8. Modeldeki Artık Değerlere İlişkin Gövde Yaprak Diyagramı	116

1. GİRİŞ

İnsanlar sosyal varlıklardır ve diğer insanlarla kurdukları ilişkilerle var olmaktadır. Çünkü kişilikleri kurdukları ilişkiler sonucu gelişmekte ve bu ilişkiler ise bireylerin yaşadığı gerilimi azaltmaktadır. Bireyin çevresinden ayrı bir varlık olduğuna ilişkin farkındalığı beraberinde biyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarının karşılanmayacağı beklentisiyle kaygıya neden olmaktadır. Bu nedenle bireyler doğdukları andan itibaren biyolojik ihtiyaç ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılayarak kaygıdan kurtulmak istemekte, bu amaçla kendini güvende hissedebilmek için kişilerarası ilişkiler kurmaya gereksinim duymaktadır (Sullivan, 1953'ten akt., G. Can, 1990). Kendini güvende hissetmek için kaygıdan kaçınma çabalarına yönelen insanoğlunun oluşturduğu bu güvenli ortamın devamını sağlayabilmek için de çaba göstermesi gerekmektedir. Bireyler yaşam döngüleri boyunca kaygı uyandırmayan güvenli ortamlar oluşturmaya çalışsalar da, güvenliklerini sağlama girişimleri ve çabaları bakımından birbirinden farklılaşabilmektedirler. Bu amaçla kullandıkları yöntemler de kişilerarası ilişki ve iletişimlerini şekillendirmektedir (Mayo, 2009).

Kişilerarası ilişkilerde her birey kendisini güvende hissedebilmek için *güç kazanımına* ve *başkaları ile duygusal yakınlık kurmaya* yönelmektedir (Carson, 1969'dan akt., Mayo, 2009). Ancak her bireyin güç kazanımı ya da duygusal yakınlık kurma girişimi farklı stratejilerle ortaya konmaktadır. Bireyler kendilerini güçlü, prestijli hissettiği, aynı zamanda başkalarının da güçlü ve saygın olarak algılandıkları zaman kendilerini güvende hissetmektedirler. Bireylerin güçlü olma çabaları, sağlıklı ilişkilerde olumsuz davranışları beraberinde getirmemekte, bireylerin kişilerarası ilişkilerini kontrol etme ve etkileme derecesini ifade etmektedir (Reiss, 2004). Bireyler güç ihtiyaçlarını karşılayabildiğinde, sağlıklı kişiler arası ilişki örüntüleri sergilemekte, güç ihtiyaçlarını karşılamaları engellendiğinde ise güç elde etme çabaları ilişkiyi istismar etme gibi olumsuz davranışlara yol açabilmektedir (Cillessen ve Mayeaux, 2004).

Bireylerin kendilerini güvende hissetmelerini sağlayan ve bireyleri ilişki kurmaya yönlendiren bir diğer boyut ise duygusal yakınlık ya da sevgi arayışıdır (Benjamin, 2002). Yakın ilişkiler bireylerin tehdit algılamaksızın kendilerini olduğu gibi ortaya koymalarına fırsat vermekte, kaotik ve kaygı dolu ortamda sığınılacak liman işlevi

görmektedir. Bu nedenle, insanların etkileşim kurduğu insanlarla ilişkilerinde ne kadar yakınlaşacakları veya kendilerini bu ilişkilere ne kadar adayacakları ile ilgili olan yakınlık boyutu da bireylerin ilişkilerine yön vermektedir (Sullivan, 1953'den aktaran Hall, Lindzey ve Campbell, 1998).

Bireyler duygusal yakınlık ihtiyaçlarını başarılı bir şekilde karşılayabilmek amacıyla sosyal olarak kabul edilecekleri ve aidiyet hissedecekleri ilişkiler kurmak için çaba göstermektedirler (Geist ve Hamrick, 1983). Bu nedenle kendileri kadar, yakınlaşmak istedikleri kişileri de düşünmekte, onlarla gerçekten ilgilenmektedirler. Bireylerin bu girişimleri karşılık görüp karşı taraf da bu adanmışlığa ve yakınlığa olumlu yanıt verdiğinde bireylerin duygusal yakınlık ve sevgi ihtiyacı karşılanmaktadır. Öte yandan, bireylerin duygusal yakınlık ve sevgi ihtiyaçlarını karşılamaları engellendiğinde, bireyler bencilleşebilmekte, yakın ilişkide bulunduğu kişiyi ve ihtiyaçlarını göz ardı ederek kendisini ve kendi ihtiyaçlarını ön plana çıkarabilmektedir (Mayo, 2009). Buna bağlı olarak da bireyler kişilerarası ilişkilerinde tekelleşme gibi sağlıklı ve işlevsel olmayan yollara yönelebilmekte ve sıklıkla ilişkisel saldırganlık davranışları gibi davranışlar sergileyebilmektedirler (Cillessen ve Mayeaux, 2004).

İlişkisel saldırganlık sergileyen bireyler ilişkilerinde güvensizlik yaşamakta, bu sebeple diğer insanlarla daha yakın ilişkiler kurmak veya kendilerini daha güçlü hissetmek için işlevsel olmayan ve karşı tarafın kişilerarası ilişkilerini bozan yöntemleri tercih etmektedirler. Örneğin, bu bireyler güç mücadelesine girdikleri ilişkilerinde kurbanın hem kendileri ile hem de başkaları ile kurduğu ilişkileri manipüle etmeye, sömürmeye çalışmakta ve onun konumunu sarsacak girişimlerde bulunmaktadırlar. Bazen dışlama, bazen doğru olmayan söylentiler çıkarma, bazen de karşı tarafa soğuk ve mesafeli davranıp ilişkiyi ve karşıdakini manipüle etme gibi yöntemlerle ilişkide güç odağı olmaya çalışmaktadır (Duncan ve Owen-Smith, 2006). Benzer biçimde yakın ilişki kurma ihtiyacını karşılamak için tekelleşme başvurmakta, yakın olmak istedikleri kişiyi kimseyle paylaşmak istemeyebilmektedirler. Yakın olmak istedikleri kişiyi kaybetme endişesiyle bu kişinin başkalarıyla olan ilişkilerini kısıtlamaya çalışmakta, bu amaçla ya diğerlerinin ondan uzaklaşması ya da onun diğerlerinden uzaklaşması için çaba harcamaktadırlar. Bunun için de dışlama, dedikodu ya da söylenti çıkarma gibi ilişkisel

saldırganlık davranışlarına başvurmaktadırlar. Bazı durumlarda da yakın ilişki kurmak istedikleri kişiyle olan ilişkisini doğrudan manipüle etmektedirler. Karşı tarafın kendilerine beklediklerinden daha az ilgi ve yakınlık gösterdiği durumlarda karşı tarafa soğuk davranarak, onun suçlu hissetmesini sağlayarak ya da küserek istedikleri ilgi ve yakınlığı elde etmeye çalışabilmektedirler (Grotperter ve Crick, 1996).

Bireyler kişilerarası ilişkilerde güçlü ve yakın olma ihtiyacını karşılayamadığında ya da algısal çarpıtmalar yaparak bu ihtiyaçlarını karşılayamadıklarını düşündüklerinde, sağlıklı yollar yerine ilişkisel saldırganlık gibi işlevsel olmayan ilişki sürdürme yöntemlerini tercih edebilmektedirler. Aslında ilişkide güven arayışı ve güvende hissetme ihtiyacı tek başına sağlıksızlığın işareti değildir. Ancak bireylerin kişilerarası ilişkilerinde güveni elde etme çaba ve girişimleri bu sürecin sağlıklı ya da sağlıksız olmasında belirleyici rol oynamakta, bu çaba ve girişimler ise bireylerin çevrelerini tehdit edici olarak algılama düzeylerine göre şekillenmektedir (Leary, 1953'den aktaran Mayo, 2009). Bireylerin tehdit algıları ise aidiyet hissettikleri ve benlik saygılarının yüksek olduğu durumlarda azalmakta, buna bağlı olarak bireyler güvenilir ve destekleyici ilişkileri kolaylıkla kurabilmekte, ilişkilerinde işlevsel olmayan yolları tercih etmemektedirler.

İlişkisel saldırganlık da diğer insan davranışları gibi sosyal ilişkiler ağı içinde şekillenmekte ve sosyal ilişkiler yoluyla ortaya konmaktadır. Bu nedenle bireylerin sosyal ilişkilerinin yapısı, ilişkisel saldırganlık davranışlarının kullanılmasını kısıtlamakta ya da harekete geçirmektedir (Hartup, French, Laursen, Johnston ve Ogawa, 1993). İlişkisel saldırganlığın nasıl ve ne kadar kullanılacağı konusunda belirleyici role sahip olan sosyal ilişkiler ise bireylerin gelişim dönemlerindeki gelişim özellikleri ve başarımları gereken gelişim görevleri ile şekillenmektedir. Her gelişim dönemi kendine özgü kazanımlarla ya da gelişim ödevleri ile bireylerin ilişki kurma biçimlerine yön vermektedir. Örneğin, okul öncesi dönem çocukları bilişsel ve sosyal gelişimlerdeki sınırlılıklar nedeniyle ilişkisel saldırganlığa pek fazla başvurmazken, üniversite yıllarına karşılık gelen genç yetişkinlik dönemindeki bireyler hem gelişim dönemi özellikleri hem de sosyal ilişkilerindeki değişimler nedeniyle ilişkisel

saldırıcılığı diğer saldırıcılık yöntemlerine göre daha fazla tercih edebilmektedir (Green, Richardson ve Lago, 1996).

Literatürdeki kuramsal açıklama ve araştırmalara dayalı olarak, bireylerin güçlü olma ve yakın ilişki kurma girişimlerinin ilişkisel saldırıcılık gibi olumsuz yöntemlerle sonuçlanması, düşük benlik saygısı ve zayıf sosyal bağlılık duygusu nedeniyle kaygının etkili bir şekilde yönetilememesinden kaynaklanıyor olabileceği çıkarımında bulunulabilir. Genç yetişkinlik dönemindeki bireyler bu dönemin gelişim ödevlerinin bir gereği olarak yakın ve samimi ilişkiler kurmayı başarmakla yükümlüdürler. Çünkü genç yetişkinlik dönemindeki bireylerin kimlik gelişimleri için yakın ve samimi ilişkiler kurmaları kritik bir öneme sahiptir. Yakın ve samimi ilişkiler kuramama bireylerin kendisini yalnız ve yalıtılmış hissetmelerine, başarısızlık duygusu yaşamalarına yol açmakta, bireyin kimlik gelişimlerinin yanı sıra benlik saygısını da etkileyebilmektedir. Çünkü bireylerin benlik saygısı kabul edildiklerinde yaşadıkları olumlu duygulanımlarla şekillenmektedir (Leary ve Downs, 1995; Leary ve MacDonald, 2003). Benlik saygılarını güçlendirmek isteyen bireyler kimlikleri için önemli olan alanlarda kendileri ile ilgili beklentileri karşılayarak başarılı olmak istemekte (Mruk, 2006), bu amaçla kişilerarası ilişkilerde güçlü olmak ve yakın ilişkiler kurmak için çaba göstermektedirler.

Aidiyet duygusunun gelişiminde kendi benliğini ortaya koyan birey kendisini başkalarıyla ilişkilendirmekte ve başkalarıyla ilişkili olarak tanımladığı benliğini içsel olarak temsil etmektedir (Lee ve Robbins, 1995). Bir başka deyişle, kişilerarası ilişkiler sonucunda bireyler kendilerine ilişkin algılarını yeniden gözden geçirmekte, başkalarından aldıkları geribildirimlere göre kendilerine ilişkin algılarında yeniden düzenleme yapmaktadırlar (Baldwin, 1992). Dahası, kişilerarası ilişkiler sonucunda oluşturulan aidiyet duygusu ile bireyler fikirlerini, yeterlik ve yeteneklerini onaylatmakta, benliklerini güçlendirmektedirler (Kohut, 1984). Bu nedenle, yüksek benlik saygısı stresli durumlarda bir tampon görevi üstlenmekte, bireyler için oldukça incitici olan kabul edilmeme durumlarında bile onların kaygı yaşamaları olasılığını düşürmekte, olumlu davranışlar sergilemelerini sağlamaktadır. Benlik saygısı yüksek olan bireyler stresli durumları tehdit edici olarak algılamak yerine fırsat olarak

değerlendirmekte (Mäkikangas ve Kinnunen, 2003) kaygı ve stresle daha iyi baş etmektedirler (Baumeister, Campbell, Krueger ve Vohs, 2003). Öte yandan, benlik saygısı düşük olan bireyler kişilerarası ilişkilerinde benlik saygısı yüksek olanlara göre daha fazla kaygı yaşamaktadırlar (Baumeister ve Twenge, 2003; Mruk, 2006). Benlik saygısı düşük olan bireyler kendilerinden hoşnut olmadıkları ve kendilerini olumsuz olarak değerlendirdikleri için, başkalarının da kendilerini olumsuz olarak değerlendireceğini varsaymaktadırlar. Olumsuz olarak değerlendirilme varsayımı da bireylerin sosyal kaygı yaşama olasılıklarını yükseltmektedir (Kocovski ve Endler, 2000; Leary, 1983).

Genç yetişkinlik dönemindeki bireylerin önemli gelişim özelliklerinden birisi de sosyal bağlılık duygusunun gelişimidir. Aidiyet duygusundaki gelişimin son basamağı olarak da ifade edilen sosyal bağlılığın gelişimi üniversite yıllarına karşılık gelmektedir (Lee ve Robbins, 1995). Üniversite öğrencileri ailelerinden ve hâlihazırdaki sosyal sistemlerinden uzaklaşarak yeni bir sosyal sistemin içerisine girmektedirler. Bu nedenlerle, bu dönemde yakın ilişki kurmayı başarmak zorunda olan bireyler, zorlayıcı görevlerle ve yaşantılarla karşılaşmakta ve bu durumlarla baş etmek durumunda kalabilmektedirler (Gerdes ve Mallinckrodt, 1994). Bireyler bu dönemde sosyal yaşamın anlamlı bir parçası olduklarını hissetmek için iletişim kurma ve sürdürme çabalarını geliştirerek sürdürmektedirler. Benliklerini onaylatma çabası da bireyleri sosyal ilişki ağları kurmaya ve ilişkilerini sürdürmeye yönlendirmektedir. Bu çabaların sonucunda bireyler yetişkinlik döneminin başlangıcından itibaren ilişkisel şemalardan birisi olan sosyal bağlılık duygusu geliştirmektedirler (Lee ve Robbins, 2000).

Aidiyet duygusunun son basamağı olan sosyal bağlılığın gelişimi bireylerin doğdukları andan itibaren kurdukları tüm ilişkileri temel alarak oluşturdukları ilişkisel şemalarının yapılandırılmasıyla gerçekleşmektedir (Lee, 1996). Bebeklik döneminde anne-babalar, çocukluk ve ergenlik döneminde ise arkadaş ve yaşlılarla kurulan yakın ve özel ilişkiler sosyal bağlılık ve aidiyet duygusunun temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Bireyler bu dönemlerde aidiyet ihtiyaçlarını başarılı bir şekilde karşıladıklarında, kendilerini güvende hissettikleri sosyal bağlar oluşturmaktadırlar. Yetişkinlik döneminde ise bireyler aidiyet duygularını herhangi bir kaynakla sınırlandırmamakta, genel olarak

kendilerini sosyal çevreleriyle ilişkili olarak tanımlamaktadırlar. Bir başka deyişle, yetişkinlik döneminde sosyal bağlılık, bireylerin kendilerini diğer insanlarla (ailesi, arkadaşları, akranları, tanıdıkları) ve toplumla (yabancılar) ne kadar yakın hissettiklerine ilişkin algılarından oluşmaktadır (Lee ve Robbins, 2000).

Bireylerin kendilerini genel olarak sosyal dünyanın bir parçası olarak algılayıp algılamamaları ile ilgili olan sosyal bağlılık bireylerin duygularını, düşüncelerini ve davranışlarını etkilemektedir. Sosyal bağlılık duygusu güçlü olan bireyler genel olarak kendilerini sosyal dünyanın bir parçası olarak algıladıkları için insanlarla birlikteyken kendilerini daha güvende hissettikleri ve onlara güvendikleri için (Williams ve Galliher, 2006) sosyal kaygıları daha düşük olmaktadır (Lee ve Robbins, 2000).

Sosyal bağlılığın yüksek olması bireylerin kişilerarası ilişkilerde reddedilmeye ilişkin duyarlılıklarını da azaltması sebebiyle sosyal kaygı düzeylerini düşürmektedir (Lee, Draper ve Lee, 2001). Öte yandan, sosyal bağlılığı düşük olan bireyler kişilerarası ilişki kurmakta ve sürdürmekte başarısızlık yaşayıp bu başarısızlıklarını tekrarlayabilmektedir. Bu başarısızlıklar sonucunda ise hayal kırıklığı yaşanabilmekte, bireyler çevrelerini daha tehdit edici algılayabilmekte ve sosyal durum ve ortamlardan kaçınabilmektedirler (Lee ve Robbins, 1995). Bu nedenlerle, sosyal bağlılığı düşük olan bireylerin sosyal kaygı yaşama olasılığı yükselmektedir (Baumeister ve Leary, 1995). Sosyal kaygı ise bireylerin kişilerarası ilişkilerde yaptığı yüklemeleri etkileyerek kişilerarası ilişki örüntü ve davranışlarının anlaşılmasında önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Leary ve Kowalski, 1995). Olumsuz olarak değerlendirilmekten korkma ve başkalarıyla iletişim ve ilişki kurmaktan kaçınma olarak tanımlanan sosyal kaygı (Watson ve Friend, 1969'dan aktaran Xie, 2004) bireylerin ilişkilerinde diğerlerinin davranışlarını ve niyetlerini algılamakta yanlışlıklar ve hatalar yapmasına neden olabilmektedir.

Olumsuz değerlendirilmekten kaçınan bireyler başkalarının tepkilerine ve yorumlarına daha fazla önem vermekte, başkalarının kendileri hakkındaki değerlendirmeleriyle abartılı bir biçimde ilgilenmektedir. Çünkü sosyal bağlılık ve aidiyet hissetmeyen bireyler yoğun onaylanma çabası içerisindedirler (Watson ve Friend, 1969'dan aktaran

Xie, 2004). Sosyal kaygı yaşayan bireyler kendileri ve davranışlarının olumsuz olarak değerlendirileceğini varsaymaktadırlar (Purdon, Antony, Monterio ve Swinson, 2001). Kendilerinin başkaları tarafından olumsuz olarak algılandığına ilişkin inançları nedeniyle başkalarının davranışlarının gerisinde daha düşmanca niyetler algılayabilmektedirler. Olumlu ya da nötr -belirsiz- bir durumu gerçekte olduğundan daha tehdit edici algılayan bireyler ise karşı tarafın kendisine zarar vermek istediği sanısına kapılabilmektedirler. Böylece, bireylerde diğerlerine karşılık verme isteği ortaya çıkmakta, saldırganca davranma olasılığı da artmaktadır (Dodge, 1980).

Yalnızlık duygusunun ve başkaları tarafından istenmeme ve kabul edilmemenin insanlar için oldukça yaralayıcı olması, kendisine yönelik olumsuz bir algı geliştirmiş bireyleri kişilerarası ilişkilerde güç kullanmak ve diğer insanları kontrol etmek için oldukça güçlü bir araç olan ilişkisel saldırganlığa yöneltmektedir. İlişkisel saldırganlığa başvuran bireyler insanların başkaları tarafından kabul edilme hassasiyetlerini kullanarak onları kontrol etmek ve onlarla olan ilişkilerini düzenlemek istemektedir (Neal, 2008). Bireyler ilişkisel saldırganlık davranışları ile ilişkilerini kontrol ederek yaşadıkları kaygıyı azaltmaya çalıştıklarında ise arkadaşlarıyla olan ilişkilerini tehlikeye atabilmektedir (Werner ve Crick, 1999).

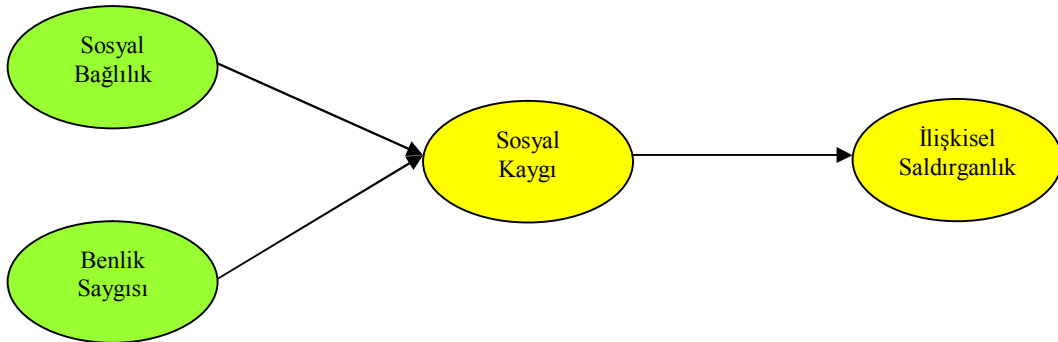
Özetle, her yaş dönemindeki bireyler kaygıdan arınarak kendilerini güvende hissetmek için kişilerarası ilişkiler kurmakta ve duygusal yakınlık ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadırlar. Ancak üniversite yıllarına karşılık gelen genç yetişkinlik döneminin temel gelişim görevi aileden ayrışıp bireyleşerek diğer bireylerle yakın, samimi ilişkiler kurmak olduğundan ve üniversite öğrencileri tanışık olmadığı yeni ortamlara girdiğinden (Gerdes ve Mallinckrodt, 1994) öğrencilerin bu ihtiyaçlarını karşılama sürecinde ilişkisel saldırganlık gibi sağlıklı ve fonksiyonel olmayan yöntemlere başvurma olasılıkları yükselmektedir.

İlişkisel saldırganlığa başvurma bireylerin psikososyal uyumlarıyla ilişkili olduğu, gözlenmesi zor yöntemlerle örtük olarak gerçekleştirildiği için ilişkisel saldırganlıkla ilgili çalışmaların yapılması bireylerin daha sağlıklı ilişkiler kurmasına yönelik girişimlerin daha başarılı olması açısından son derece önemlidir. İlişkisel saldırganlık

üniversite öğrencilerinde de sıklıkla gözlemlendiğinden ve gelişimsel görevleri nedeniyle sosyal ilişki ve yakın ilişki kurmak son derece önemli olduğundan bu çalışmada üniversite öğrencilerinin arkadaşlık ilişkilerindeki ilişkisel saldırganlık davranışları ile benlik saygıları, sosyal bağlılıkları ve sosyal kaygıları arasındaki ilişkiler ele alınmıştır.

1.1. Amaç

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin arkadaşlık ilişkilerindeki ilişkisel saldırganlık davranışlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda, üniversite öğrencilerinin arkadaşlık ilişkilerindeki ilişkisel saldırganlık davranışları ile benlik saygısı, sosyal bağlılık ve sosyal kaygı gibi psikososyal değişkenler arasındaki ilişkilerin ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu hedefi gerçekleştirmek üzere araştırma Çalışma I ve Çalışma II olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilmiştir. *Çalışma I*'de öncelikle üniversite öğrencilerinin arkadaşlık ilişkilerindeki ilişkisel saldırganlık davranışlarını ölçmek için ölçme aracı geliştirme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. *Çalışma II*'de ise kuramsal çerçeveye dayalı olarak incelemek üzere aşağıda yer alan Şekil 1'deki hipotetik model önerilmekte ve değişkenler arasındaki ilişkiler bu modele dayalı olarak incelenmektedir. Arkadaşlık ilişkilerindeki ilişkisel saldırganlık, benlik saygısı, sosyal bağlılık ve sosyal kaygı değişkenleri arasındaki ilişkilere yönelik önerilen model Şekil 1.'de yer almaktadır.

Şekil 1. Önerilen hipotetik model

Şekil 1'de önerilen hipotetik modeli test etmek üzere aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır.

1. Benlik saygısı sosyal kaygıyı anlamlı bir biçimde yordamakta mıdır?
2. Sosyal bağlılık sosyal kaygıyı anlamlı bir biçimde yordamakta mıdır?

3. Sosyal kaygı arkadaşlık ilişkilerindeki ilişkisel saldırganlık davranışlarını anlamlı bir biçimde yordamakta mıdır?
4. Benlik saygısı sosyal kaygı aracılığıyla arkadaşlık ilişkilerindeki ilişkisel saldırganlık davranışlarını anlamlı bir biçimde yordamakta mıdır?
5. Sosyal bağlılık sosyal kaygı aracılığıyla arkadaşlık ilişkilerindeki ilişkisel saldırganlık davranışlarını anlamlı bir biçimde yordamakta mıdır?

Çalışma I ve Çalışma II kapsamında yapılan çalışmalar yöntem bölümünden itibaren ayrı başlıklar altında sunulmuştur. Çalışma I’de ölçek geliştirme ile ilgili çalışmalar açıklanmakta, Çalışma II’de ise önerilen modelin test edilmesi açıklanmaktadır.

1.2. Önem

Saldırganlık günümüzün önemli sorunları arasında yer almakta ve zarar verme girişimleri farklı şekillerde ortaya konmaktadır. Günlük yaşamda aile, okul ortamı ve medya da dahil olmak üzere en çok dikkat çeken ve ele alınan saldırganlık davranışları doğrudan saldırganlık davranışlarıdır. Doğrudan saldırganlık davranışlarının dikkat çekici olması fiziksel ve gözle görülebilir yollarla gerçekleştiriliyor olmasıyla açıklanabilir. Ayrıca, doğrudan saldırganlık davranışlarında saldırganın kim olduğu, zarar verme niyeti ve saldırganlık davranışının sonuçlarının açık ve belirgin olması da doğrudan saldırganlık davranışlarının daha fazla dikkat çekmesini açıklar görünmektedir. Oysa doğrudan saldırganlığın kullanımı sosyal yaptırımlar gereği kısıtlanmakta (Archer, 2000), bireyler doğrudan saldırganlık yerine, saldırganın ve zarar verme niyetinin kolaylıkla gizlenebildiği hatta bazen sadece kurbanın fark edebildiği saldırganlık davranışlarına başvurmaktadırlar. İlişkisel saldırganlık da toplum tarafından daha kabul edilebilir bulunan örtük saldırganlık davranışları arasında yer almakta, kişilerarası ilişkilerde sıklıkla kullanılmaktadır (Björkqvist, 2001; Linder, Crick ve Collins, 2002). İlişkisel saldırganlık davranışları oldukça yaygın olmasına rağmen toplum tarafından ilişkilerin bir parçasıymış gibi kabul edildiği için saldırganlık olarak nitelendirilmemekte, ilişkisel saldırganlığa maruz kalanlar bile kendilerini kurban olarak görmeyebilmektedirler.

Günlük yaşamla paralel olarak bilim dünyasında da saldırganlık bireylerin yaşamlarındaki olumsuz etkileri nedeniyle pek çok çalışmayla ele alınmış ancak bu çalışmalarda da büyük ölçüde doğrudan saldırganlık davranışlarıyla sınırlı kalmış, ilişkisel saldırganlık davranışları literatürde doğrudan saldırganlık davranışları kadar yer bulamamıştır. Son yıllarda ise farklı saldırganlık davranışları değişik yaş gruplarında ele alınmaya başlamıştır. Bununla birlikte, bireylerin ilişkilerine ve sosyal kabul duygularına zarar vererek gerçekleştirilen ilişkisel saldırganlık davranışları da son yıllarda araştırmacıların dikkatini çekerek literatürdeki yerini almaya başlamıştır. Duygusal olarak oldukça incitici ve yaralayıcı olabilen ilişkisel saldırganlık davranışlarının egemen olduğu ilişkilerde saldırganlar kurbanların ilişkilerini istismar etmekte, sömürmektedir (Ellis, Crooks ve Wolfe, 2009). İlişkisel saldırganlık davranışları sadece maruz kalanı değil aynı zamanda bu saldırganlık davranışlarını sergileyen saldırgan konumundaki bireyleri de olumsuz yönde etkilemektedir. Kişilerarası ilişkiler etkileşimsel olduğu için ilişkisel saldırganlık davranışlarını sergileyen saldırgan konumundaki bireylerin de bazı psikolojik ve sosyal güçlükler yaşaması kaçınılmaz olmaktadır (Grotmeter ve Crick, 1996).

Arkadaşlık ilişkilerinde ilişkisel saldırganlık davranışlarına başvuran bireylerin ilişkilerinin kalitesi kıskançlık ve güvensizlikler nedeniyle düşmekte, psikolojik ve sosyal güçlükler nedeniyle uyum sorunları yaşama olasılıkları yükselmektedir. Bireylerin kıskançlık, güvensizlik gibi sağlıksız ilişkinin bileşenlerinden kurtularak, güvenin egemen olduğu, ilişkisel saldırganlık davranışlarından bağımsız sağlıklı ilişkiler kurabilmesi için ilişkisel saldırganlık davranış örüntüsünün daha iyi anlaşılması ve gerekli müdahalelerin yapılması gerekmektedir. Bunun için de hangi faktörlerin bireyleri ilişkisel saldırganlığa daha yatkın kıldığı farklı çalışmalarla ele alınmalı, ilişkisel saldırganlığı önlemeye yönelik girişimlerde bulunulmalıdır.

Yabancı literatürde ilişkisel saldırganlıkla ilgili çalışmalar son yıllarda ivme kazansa da, Türkiye’de ilişkisel saldırganlık başlığıyla yayımlanan yayın sayısı bir elin parmaklarını geçmemektedir. Zorbalıkla ilgili bazı çalışmalarda da ilişkisel saldırganlık davranışlarını içeren ölçek maddeleri kullanılsa da, Türkiye’de üniversite öğrencilerinin ilişkisel saldırganlık davranışlarını incelemeye yönelik bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Bu çalışmayla üniversite öğrencilerinin arkadaşlık ilişkilerindeki ilişkisel saldırganlık davranışlarını belirlemeye yönelik bir ölçme aracı geliştirilerek ve ilişkisel saldırganlığın farklı değişkenlerle ilişkisi ele alınarak, kuramsal ve uygulamaya dönük katkılar yapılması beklenmektedir. Uygulamaya yönelik olarak, psikolojik danışma hizmetlerinin verildiği birimlerde bireylere ilişkisel saldırganlığın ilişkilerinin bir parçası olmadığına ilişkin farkındalık kazandırmaya ya da ilişkisel saldırganlığı önlemeye yönelik çalışmalara önemli katkılar sağlanacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla hem ilişkisel saldırganlığa başvuran hem de maruz kalanın daha sağlıklı ilişkiler kurması ve psikolojik sağlığı daha yerinde olan bireyler ve yeni nesiller yetişmesi için atılan adımlara destek sağlanacaktır.

1.3. Sınırlılıklar

- Bu araştırmanın çalışma grubu, 2009-2010 öğretim yılında Anadolu Üniversitesi örgün lisans programlarına devam eden üniversite öğrencileri ile sınırlıdır.
- Bu çalışmada ilişkisel saldırganlık, arkadaşlık ilişkilerinde sergilenen ilişkisel saldırganlık davranışları ile bu davranışları ölçmek için geliştirilen “Arkadaşlık İlişkilerinde İlişkisel Saldırganlık Ölçeği”nin (ARİLSÖ) ölçümü ile sınırlıdır.

1.4. Tanımlar

Sosyal Bağlılık: Farklı ve çok sayıda insanla kurulan ilişkilerdeki duygusal yakınlık düzeyinin bilişsel olarak temsil edilmesi veya birileriyle ilişkili olmak veya bağlı hissetmektir (Lee ve Robbins, 1995, 1998).

Sosyal Kaygı: Bir topluluk içinde, diğer insanların izleyebileceği çeşitli etkinliklerde (konuşma yapma, yemek yeme, genel tuvaletleri kullanma vb.) bulunmaktan ya da bir etkinlikte bulunduğunda küçük düşeceği veya utanacağı bir davranış yapacağı düşüncesine kapılma ve sonuçta bu durumlardan kaçınmadır (Rapee ve Heimberg, 1997).

Benlik Saygısı: Bireyin kendisinden genel olarak hoşnut olması, kendini kabul etmesi ve kendini değerli bulma düzeyidir (Bordens, 2002; Rosenberg, Schooler, Schoenbach ve Rosenberg, 1995).

İlişkisel Saldırganlık: Zarar verme davranışının diğerlerinin ilişkilerine zarar verme ya da zarar verme tehdidinde bulunması şeklinde gerçekleştirilmesidir. İlişkisel saldırganlık kurbanın arkadaşlık ilişkilerine, kabul edilme ve bir gruba ait hissetme duygularına zarar veren saldırganlık davranışlarıdır (Crick ve Grotpeter, 1995). Bu araştırmada ilişkisel saldırganlık kavramı, hem örtük hem de doğrudan gerçekleştirilen ve bireylerin zarar vermek istediği kişilerin ilişkilerine yönelik olarak gerçekleştirilen saldırganlık davranışlarını kapsamaktadır (Linder, Crick ve Collins, 2002). Bu çalışmada karşı tarafa zarar verme davranışları sosyal saldırganlık kapsamında yer alan sosyal statü ve benlik saygısını (Galen ve Underwood, 1997) da hedeflememektedir. Bu nedenlerden dolayı, ilişkisel saldırganlık bu araştırmada sosyal saldırganlık ve dolaylı saldırganlıktan ayrı bir yapı olarak ele alınmıştır.

2. İLGİLİ YAYINLAR

Bu bölümde ilişkisel saldırganlık, benlik saygısı, sosyal bağlılık ve sosyal kaygı ile ilgili çalışma ve araştırmalara yer verilmiştir. Öncelikle değişkenlerle ilgili kuramsal ve kavramsal açıklamalara, daha sonra da ilgili değişkenler arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmalara değinilmiştir.

2.1. İlişkisel Saldırganlık Kavramıyla İlgili Yayınlar

2.1.1. İlişkisel Saldırganlık Kavramı

Saldırganlık diğerlerine zarar verme niyetiyle gerçekleştirilen tüm davranışları kapsayan çok boyutlu bir yapıdır (Anderson ve Bushman, 2002). Bireyleri ve toplum yaşamını olumsuz yönde etkileyen saldırganlık davranışları pek çok araştırma ile farklı açılardan farklı adlarla ele alınmıştır. Tarihsel açıdan incelendiğinde, araştırmalarda öncelikle doğrudan yollarla gerçekleştirilen fiziksel ve sözel saldırganlık davranışlarının ele alındığı görülmektedir. İnsan davranışları daha iyi anlaşıldıkça insanların zarar verme davranışlarının doğrudan gerçekleştirilen saldırganlıkla sınırlı olmadığı ortaya konmuştur. Bir başka deyişle, insanlar diğerlerine daha örtük, gizil yöntemlerle de zarar vermekte ve dolaylı yollarla gerçekleştirilen saldırganlık davranışları da en az doğrudan saldırganlık davranışları kadar zarar verici ve incitici olabilmektedir (Paquette ve Underwood, 1999).

Doğrudan saldırganlıktan farklı olarak ortaya konan örtük saldırganlık davranışları *dolaylı saldırganlık* (Lagerspetz, Björkqvist ve Peltonen, 1988), *ilişkisel saldırganlık* (Crick ve Grotpeter, 1995) ve *sosyal saldırganlık* (Galen ve Underwood, 1997) gibi kavramlarla adlandırılmıştır. Bu kavramların aynı örüntüye sahip olmasından dolayı sadece kavramsallaştırma ya da adlandırmaların farklı olduğu öne sürülmekle birlikte (Björkqvist, 2001) bu üç yapının ayrı yapılar olduğu da belirtilmiştir (Crothers Schreiber, Field ve Kolbert, 2009).

Dolaylı saldırganlık, ilişkisel saldırganlık ve sosyal saldırganlık kavramları yüzeysel olarak birbirine benzemektedir çünkü üç kavramda da manipülatif ve kontrol edici davranışların kullanılması söz konusudur. Aynı ya da benzer davranışlar bu üç kategoride de yer almaktadır. Dolaylı saldırganlık, ilişkisel saldırganlık ve sosyal

saldırganlık gibi farklı adlarla kavramsallaştırılan bu saldırganlık yöntemlerinde üçüncü şahısları ya da bireylerin ait olduğu grupları kullanarak, dedikodu yaparak ve yayarak ve birilerini gruptan dışlayarak veya onları görmezden gelerek zarar verme niyeti veya incitme söz konusudur (Archer ve Coyne, 2005). Bu üç kavram birbirine pek çok açıdan benzer olmasına rağmen, bu kavramları geliştiren araştırmacıların vurguladıkları noktalar birbirinden farklılaşmaktadır (Archer, 2001).

Dolaylı saldırganlık, hem kurbanın hem de çevredeki diğer insanların saldırganlık davranışlarının sergilendiğini kanıtlamakta güçlük çekebileceği, zaman zaman saldırganlığa maruz kalanın bile oldukça geç fark edebildiği örtük bir şekilde gerçekleştirilen davranışları tanımlamak için kullanılmaktadır. Kurban ile saldırgan karşı karşıya gelmemekte, bazı durumlarda da saldırganlık davranışları bireylerin değer verdiği şeylere zarar verilerek gerçekleştirilmektedir (Björkqvist, 1994). Dolaylı saldırganlık tanımında diğer iki saldırganlık türünden farklı olarak saldırganın belirsizliği, anonimliği özellikle vurgulanmaktadır (Björkqvist, 2001; Björkqvist, Österman ve Lagerspetz, 1994).

İlişkisel saldırganlık ise ulaşılmak istenen son nokta ya da hedef açısından tanımlanmaktadır. İlişkisel saldırganlıkta temel hedef bireye zarar vermek amacıyla ilişkilerin veya arkadaşlıkların bitirilmesi, bozulması ve kontrol edilmesidir. İlişkisel saldırganlık örtük olarak gerçekleştirilebildiği gibi, açık bir şekilde de uygulanabilmektedir. Dolaylı saldırganlıktan bu açıdan da farklılık göstermektedir. Ayrıca ilişkisel saldırganlık sadece grup ortamında değil, ikili ilişkilerde de tercih edilmekte, yüz yüze iken de uygulanabilmektedir (Xie, Farmer ve Cairns, 2003).

Sosyal saldırganlık da ilişkisel saldırganlık gibi ulaşılmak istenen nokta açısından tanımlanmaktadır. Sosyal saldırganlık da örtük ya da açık olarak ortaya konabilmekte, ancak sosyal saldırganlık ilişkisel saldırganlıktan farklı olarak bireylerin sosyal statüsüne, benlik kavramı ve benlik saygısına zarar vermeyi de içermektedir (Galen ve Underwood, 1997). Ayrıca, sosyal saldırganlık davranışları dolaylı saldırganlık ve ilişkisel saldırganlıktan farklı olarak beden dili, yüz ifadeleri, mimikler ve jestler yoluyla da ortaya konmaktadır (Archer ve Coyne, 2005).

Galen ve Underwood (1997) sosyal saldırganlığın diğer iki saldırganlık kavramını da kapsayan daha genel bir kavram olduğunu öne sürmüşse de, Coyne ve diğerleri (2006) bu yapıların benzer olmakla birlikte aynı olmadığına ilişkin bulgular elde etmiştir. Yaptıkları çalışmada dolaylı, ilişkisel, sosyal, sözel ve fiziksel saldırganlık davranışlarının sıklıklarını belirlemek için bir regresyon modeli kullanmış, dolaylı, ilişkisel ve sosyal saldırganlık davranışlarının farklı algılandığı, farklı şekilde ortaya konduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Crothers ve diğerleri (2009) da dolaylı, ilişkisel ve sosyal saldırganlık yapıları arasındaki benzerlik ve farklılıklar konusuna açıklık getirmek için Genç Yetişkinler için Sosyal Davranış Ölçeği (Young Adult Social Behavior Scale)'ni geliştirmiştir. Bu ölçek ilişkisel, sosyal saldırganlık davranışlarının yanı sıra özgeci davranışları da temsil eden maddelerden oluşturulmuş, ilişkisel ve sosyal saldırganlık davranışlarının farklı faktör altında yer alıp almayacağı ele alınmıştır. Bu ölçekteki ilişkisel ve sosyal saldırganlık yapılarına ilişkin maddeler saldırganın niyetine göre oluşturulmuş ve saldırganın niyeti açısından farklılaştırılmıştır. İlişkisel saldırganlığa başvuran saldırganın amacı ikili ilişkide bulunduğu insanı etkilemek ve zarar vermek iken, sosyal saldırganlığa başvuran saldırgan, kurbanın (ikili ilişkide bulunup bulunmadığına bakmaksızın) sosyal statüsüne zarar vermeyi amaçlamaktadır. Üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilen bu çalışmada ölçeğin yapısı doğrulayıcı faktör analizi ile incelenmiştir. Bulgular ilişkisel saldırganlık ve sosyal saldırganlığın ayrı yapılar olduğunu göstermiştir. Çünkü bu iki yapı ilişkili olmasına rağmen, aralarındaki ilişki katsayısı bu iki yapının aynı yapılar olduğunu ortaya koyacak kadar yüksek değildir. Bu bulgular ilişkisel saldırganlık ve sosyal saldırganlık yapılarının birbirlerine benzer olmakla birlikte, aynı yapılar olmadığını ortaya koymuştur (Crothers ve diğerleri, 2009). Önceki çalışmalarda ise bu yapılardaki niyet farklılığı yerine davranış biçimindeki farklılığa odaklanılmış, ilişkisel saldırganlık ve sosyal saldırganlığın nasıl gerçekleştirildiği üzerinde durulmuş, bu nedenle de bu iki yapının ayrı yapılar olmadığı sonucuna varılmıştır.

Örtük saldırganlık davranışlarının bu üç kavramdan hangisiyle adlandırılacağı saldırganlık davranışlarının hangi amaçla gerçekleştirildiği ya da aynı amaca ulaşılsa bile hangi yöntemin kullanıldığına bağlı olarak şekillenmektedir. İlişkisel saldırganlık,

sosyal saldırganlık ve dolaylı saldırganlık arasındaki benzerlik ve farklılıkların daha net biçimde ortaya konması ise bu yapıları ele alan çalışmalarla mümkün olmaktadır (Verona, Sadeh, Case, Reed II ve Bhattacharjee, 2008).

Saldırganlık davranışlarını daha iyi anlamak ve önleme çalışmalarında daha başarılı olabilmek için, gerçekleştirilen çalışmalarda saldırganlık davranışlarındaki bireysel ve bağlamsal farklılıkları belirlemek amacıyla farklı saldırganlık davranışlarını değerlendiren farklı ölçekler geliştirilmiş, farklı kavramlar ortaya atılmıştır (Archer ve Coyne, 2005).

2.1.2. İlişkisel Saldırganlığı Açıklayan Sosyal Bilgi İşleme Yaklaşımı

Saldırganlık davranışları biyolojik, duygusal, bilişsel ve sosyal faktörlerin etkileşimi sonucu ortaya çıkmaktadır (Boxer ve Dubow, 2002). Saldırganlığı açıklayan yaklaşımlar saldırganlığın farklı faktörlerin etkileşmesi sonucu ortaya çıktığı konusunda hem fikirken bu faktörlerin nasıl ve neden etkileştiği konusuna farklı açılardan yaklaşmaktadır. Psikoanalitik yaklaşım doğuştan gelen içgüdüleri, engellenme kuramları bireylerin yaşadıkları engellenmeleri, öğrenme yaklaşımları ise bireyin yaşantılarını (gözlem yoluyla) ve davranışlarının sonuçlarını saldırganlık davranışlarının belirleyicisi olarak tanımlamakta, bilişsel yaklaşım ise bireylerin zihinsel süreçlerini vurgulamaktadır (Baron ve Richardson, 1994). İlişkisel saldırganlık davranışlarının kullanımı bireylerin bilişsel ve sosyal gelişimleri ile paralellik göstermektedir. Bireylerin ilişkilerini sürdürmek veya herhangi bir grubun üyesi olabilmek için kullandığı ilişkisel saldırganlık davranışları (Young, Boye ve Nelson, 2006) ilişkilerin olduğu sosyal bağlam ve çevrelerini algılama biçimlerine göre şekillenmektedir. Bu nedenle ilişkisel saldırganlık, insan davranışlarını bilişsel süreçler aracılığıyla algılanan sosyal çevreye tepki verme olarak açıklayan sosyal bilgi işleme yaklaşımı (modeli) açısından ele alınmıştır.

Sosyal Bilgi İşleme Yaklaşımı

İnsanlar düşünen karmaşık varlıklar olduğu için nesnel gerçekliği algısal süreçleri ile süzgeçten geçirerek kendi öznel gerçekliklerini oluşturmakta, yapılandırmakta ve yaptığı değerlendirmelere göre de tepkide bulunmaktadır. Bir başka deyişle, aynı

fiziksel uyaranlar bile bireylerde farklı tepkilere neden olabilmektedir. Bu nedenle insan davranışlarındaki farklılığı ve davranışların gerisindeki niyetleri daha iyi açıklayabilmek için bilişsel süreçleri vurgulayan bilişsel yaklaşımlar öne sürülmüştür. Bilişsel yaklaşım diğer davranışlar gibi saldırganlık davranışlarının da bilişsel süreçlerin aracılığıyla ortaya konduğunu ileri sürmektedir. Bilişsel yaklaşım bireylerin önceki öğrenme yaşantılarını görmezlikten gelmemekte, bilişsel süreçlerin çevreden gelen uyaranlar, önceki öğrenme yaşantıları ile saldırganlık davranışları arasındaki ilişkiye aracılık ettiğine ilişkin açıklamalarda bulunmaktadır (Goldstein ve Tisak, 2010).

Bilişsel yaklaşıma göre sosyal davranışlar bireylerin yaşantıları sonucunda öğrendiklerine dayalı olarak oluşturdukları programlarca yönlendirilmektedir. Bireyler doğaları gereği yaşantılarını organize edip, düzenleyerek anlamlı bütünler ve yapılar oluşturmaya eğilimli oldukları için tekrarlayan yaşantılar sonrasında hafızasında bu ve benzeri durumlarla ilgili bilişsel senaryolar ve şemalar oluşturmaktadır. Bilişsel senaryo ve şemalar ise bireylerin sosyal yaşamlarında karşılaştığı durumları anlamlandırmalarını, bu durumlarda nasıl davranmaları gerektiğini ve bu tepkileri gösterdiklerinde olası sonuçların neler olacağına ilişkin çıkarımlarda bulunmalarını sağlayan şablonlar sunmaktadır. Şemalar bireylerin hem kendi hem de başkalarının davranışlarıyla ilgili çıkarımlar ve tahminler yapmalarını kolaylaştırmakta ve hızlandırmaktadır (Burks, Laird, Dodge, Pettit ve Bates, 1999). Tahmin edilebilirlik bireylerin kaygılarını azalttığı için bireyler kişilerarası ilişkilerinde daha mutlu ve etkin olabilmek, kendisini güvende hissedebilmek için geçmişteki ilişkileri de dahil olmak üzere tüm ilişkilerindeki tekrarlayan örüntüleri şemalaştırmaktadırlar (Baldwin, 1992).

Bireyler sosyal durumları ve kişilerarası ilişkileri içsel olarak temsil etmekte, bu temsillerine göre tepkide bulunmaktadırlar. Bu nedenle, geçmişteki kişilerarası ilişkilerle oluşturulan içsel temsiller ve şemalar bireylerin şimdiki davranışlarını etkilemekle kalmayıp, yeni sosyal bilgi ve durumların yorumlanmasında da etkin rol oynamaktadırlar (Baldwin, 1992). Şöyle ki, birey herhangi bir durumla karşılaştığında hemen yeni yaşantısını eski şemalarıyla ilişkilendirerek bu durumu ve durumla ilgili ipuçlarını değerlendirmektedir. İpuçlarını yorumlarken karşı tarafın davranışlarının gerisindeki niyeti ya da amacını da çıkarsamaya çalışmaktadır (Burks ve diğerleri,

1999). Karşı tarafın amacını gözden geçirdikten sonra, kendi amaçlarını ve bu amaçlara ulaşmak için gerekli yeterliliğe sahip olup olmadığını, davranışa dönüştüreceği olası tepkilerinin toplum tarafından kabul edilebilirlik düzeyini ve amacına ne kadar hizmet edeceğini birbirine bağlı bir dizi bilişsel süreçlerden yararlanarak belirlemektedir. Bu bir dizi işlem sonrasında sosyal uyaran ve durumlara tepki göstermektedir. Sosyal Bilgi İşleme yaklaşımına göre bireylerin davranışlarının etkili olup olmaması da birbirini izleyen sosyal bilgiyi işleme sürecinde sorun yaşanmasına bağlıdır. Bir başka deyişle, problemlerli davranışlar bu sosyal durum ve uyaranların işlenmesi sürecinde yapılan yanlışlık ve hatalardan kaynaklanmaktadır (Crick ve Dodge, 1994; Dodge ve Price, 1994).

Saldırganlık davranışları da bireylerin sosyal yaşantılarını algılayış biçimini şekillendiren bilişsel yapı ve süreçlerden etkilenmektedir. Sosyal bilgi işleme yaklaşımına göre saldırgan bireylerin sosyal durumları veya sosyal uyaranları algılama, yorumlama biçimleri ve bu durumlarla ilgili verdikleri kararlar bireylerin saldırganlığa başvurup başvurmayacağını belirlemektedir (Crick ve Dodge, 1994). Örneğin saldırganlığı kabul edilir bulan, saldırganlık davranışları sonucunda olumlu kazanımları olduğunu düşünen bireyler saldırganlığa daha sık başvurmaktadır.

Doğrudan saldırganlığı yordayan sosyal bilişsel değişkenler belirlenmiş (Boxer ve Dubow 2002; Crick ve Dodge 1994; Huesmann 1998), saldırgan çocukların saldırganlıkla ilgili senaryo ve şemalarının daha çok ve daha kolay ulaşılabilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda saldırganlık davranışlarının gerekçesini kişisel tercih olarak açıklayan ve karşı tarafın kendisine zarar verme niyetiyle tepki göstereceğine ilişkin çıkarımda bulunan bireyler saldırganlık davranışlarını daha kabul edilebilir bulmakta ve saldırganlık davranışlarına başvurma olasılıkları yükselmektedir (Crick ve Dodge 1994; Huesmann 1998).

Doğrudan saldırganlık ve bilişsel faktörler arasındaki ilişkiler pek çok çalışmayla ele alınsa da, ilişkisel saldırganlığı yordayan bilişsel faktörleri belirlemeye yönelik çalışmalar son yıllarda hız kazanmıştır. Çünkü ilişkisel saldırganlık davranışlarının gelişiminde etkili olan psikososyal ve bilişsel değişkenlerin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Sosyal bilgi işleme modeli ilişkisel saldırganlık davranışlarının gelişimi, alışkanlığa dönüşmesi ve ilişkilerde kullanılmasını da sosyal bilişsel faktörlerle açıklamakta (Huesmann, 1998), saldırganlık davranışlarının açıklanması ve anlaşılması için kuramsal dayanak oluşturmaktadır. Bu nedenle, saldırganlığı önleme çalışmalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında oldukça etkili olabilmektedir (Goldstein ve Tisak, 2010). İlişkisel saldırganlık söz konusu olduğunda sosyal bilgi işleme modelinin daha işlevsel olduğu söylenebilir. Çünkü ilişkisel saldırganlık davranışlarının onaylanıp onaylanmaması ya da yanlış olarak değerlendirilmesi bağlama ve duruma göre değişmektedir. Bazı durumlarda dışlama gibi davranışlar ilişkisel saldırganlık davranışı olarak değerlendirilmemekte, kişisel tercih olarak yorumlanabilmekte bu da bireylerin ilişkisel saldırganlık davranışlarına başvurma olasılıklarını yükseltmektedir (Goldstein ve Tisak, 2010).

Sosyal bilgi işleme yaklaşımına göre ilişkisel saldırganlık davranışları da diğer sosyal davranışlar gibi bireylerin birbirine bağlı bir dizi bilişsel işlem sırasında hata veya yanlışlık yapması sonucu ortaya çıkmaktadır (Crick ve Dodge, 1994; Huesmann 1998). Örneğin, ilişkisel saldırganlığın kullanımını haklı bulup destekleyen normların varlığı ilişkisel saldırganlık davranışları ile ilişkili bulunmuştur (Godleski ve Ostrov, 2010; Werner ve Nixon, 2005). Sosyal bilgi işleme sürecinin değerlendirme ve yorumlama aşamasında karşı tarafın kendisine zarar vermek istediğine ilişkin bir yüklemeye yanlılığı ya da hatası yapan bireyin ilişkisel saldırganlığa başvurma olasılığı da yükselmektedir (Crick, 1995).

Kişilerarası ilişkilerinde ilişkisel saldırganlığa başvuran bireyler bilgi işleme modelinin farklı aşamalarında hata ve yanlışlıklar yapmaktadır. Bilgi işleme modeli, içsel ya da dışsal uyaran ya da ipuçlarının kodlanması; bu ipucu ya da uyaranların yorumlanması ve değerlendirilmesi; amaçların belirlenmesi, gösterilecek olası tepkilerin hafızadan çağırılması; olası tepkilerin sonuçlarının değerlendirilmesi ve bireyin kendisini değerlendirmesi ve uygun tepkiyi seçmesi; tüm bu değerlendirmelerin sonucunda seçilen tepkinin ortaya konması olmak üzere altı aşamadan oluşmaktadır (Crick ve Dodge, 1996; Crick, Grotmeter ve Bigbee, 2002).

İlk aşama olan ipuçlarının kodlanması aşamasında sosyal durumla ilgili ipuçları kodlanmakta, zihinsel olarak temsil edilmektedir. Bireyler ortamda ne olup bittiğini anlamak için bir dizi gözlem yapmakta, ilgili verileri seçerek bilişsel sistemlerine aktarmaktadırlar. Kişilerarası ilişkilerde bireyin söylediklerinin yanı sıra yüz ifadesi, ses tonu gibi özellikler de kodlanmakta, bilişsel sisteme tanımlanmaktadır. Bu kodlama ve tanımlamalar var olan şemalar veya senaryolarla ilişkilendirilebilirse, şema etkinleşerek bireyin düşünce ve davranışlarına yön vermeye başlamaktadır (Burks ve diğerleri, 1999). Örneğin saldırgan bireyler saldırganlık ögesi içeren durumlar ve ipuçlarına daha fazla dikkat etmekte, saldırganlığın alternatifi olan davranışları algılamamakta, hatta fark etmemektedirler. Bireyler bu aşamada durumu ya da bağlamı anlamlandırmak için kendisinin neler hissettiğini de gözden geçirmektedir. Olumsuz duygular yaşayan birey saldırganlıkla ilgili ipuçlarına daha fazla dikkat etmekte, şemalarıyla ilişkilendirmektedir. Saldırgan bireylerin saldırganlıkla ilgili şemaları daha fazla ve daha aktiftir. Aynı zamanda saldırganlıkla ilgili her şey saldırgan bireylere daha çok hitap ettiği için karşı tarafın davranışları ile ilgili yüklemeleri yapmadan önce ortamdaki diğer sosyal ipuçlarını fark etme ve verileri objektif olarak toplama konusunda çok fazla çaba harcamamaktadır (Crick ve Dodge, 1996; Huesmann, 1988).

İkinci aşama olan ipuçlarının yorumlanması sürecinde karşı tarafın davranışlarının gerisindeki niyet ya da amaç değerlendirilmekte, bireylerin davranışlarına ilişkin nedensel yükleme yapılmakta, çıkarımlarda bulunmaktadır. Yapılan nedensel yüklemeler bireylerin şemalarından etkilenmekte bir yandan da davranışları etkilemektedir (Crick ve Dodge, 1994). Bireyler karşı tarafın davranışlarına ilişkin nedensel yükleme yaparken yanlılık yapabilmekte bu da bireylerin problemleri davranışlara başvurma olasılığını yükseltmektedir. Benzer şekilde saldırganlık davranışlarına daha sık başvuranlar karşı tarafın davranışlarının gerisinde zarar verme amacı olduğunu çıkarsamaktadır (Quiggle, Garber, Panak ve Dodge, 1992). Zarar verme amacına ilişkin yükleme yanlılığı karşı tarafın olumsuz bir davranışta bulunmadığı durumlarda bile gözlenmekte, bireylerin saldırganlıkla karşılık vermesi olasılığını yükseltmektedir (Dodge ve Price, 1994). Kişilerarası ilişkilerdeki çatışma durumlarındaki yükleme yanlılığı ilişkisel saldırganlıkla ilişkili bulunmuştur (Crick, 1995; Crick ve diğerleri, 2002; Linder, Werner ve Lyle, 2010). İlişkisel saldırganlığa

başvuran bireyler kişilerarası ilişkilerdeki sosyal ipuçlarını yanlış yorumlamakta, karşı tarafın davranışlarına zarar verme niyeti yüklemektedirler (Bailey ve Ostrov, 2008; Crick ve Dodge, 1996; Crick ve diğerleri, 2002). Bireyler davranışlara ilişkin nedensel yüklemeye yaptıktan sonra içinde buldukları sosyal duruma ilişkin amaç belirlemektedir.

Üçüncü aşama, olası tepkilerin belirlenmesini gerektirmektedir. Bireyler sosyal ortamlarını anlamak ve değerlendirmek için yüklemeye yapmakta, daha sonra bu yüklemelere göre tepkide bulunmak istemektedirler. Çünkü kişilerarası ilişkiler etkileşimseldir. Karşı tarafın kendisine zarar vermek istediğini düşünen birey karşı tarafa nasıl tepkide bulunacağını belirlemek istemekte, bu nedenle amaçlarını gözden geçirmektedir. Kişilerarası ilişkilerinde ilişkisel saldırganlığı kendisi için strateji olarak belirleyen bireyler öç alma, ilişkide güç odağı olmayı amaçlamakla birlikte, beladan uzak durma ve akran grubuyla ilişkisini devam ettirmeyi daha fazla önemsemektedir (Delvaux ve Daniel, 2000). Amacını ve önceliğini belirledikten sonra bu amaca hizmet edecek olası tepkilerin neler olduğunu incelemekte, farklı tepkileri hafızasından geri çağırmaktadır. Bireylerin bu aşamadaki tepkileri bilişsel sistemlerindeki alternatiflerle sınırlıdır. Bilişsel sisteminde yer alan şema ve senaryolar yaşadığı sosyal durumda neler yapılabileceğine ilişkin şablonlar sunduğu için, saldırgan bireylerin saldırganlığın alternatifi olacak strateji ve tepkileri oluşturması mümkün olmamakta, bilişsel sistemlerinde saldırganlık ögesi içeren tepkiler harekete geçmektedir (Huesmann, 1988).

Karşılaşılan sosyal durumda gösterilecek tepkileri gözden geçirmek için hafızasını yoklayan bireyler bir sonraki aşamada olası tepkileri değerlendirerek tepkisini belirlemektedir. Beşinci aşama, oluşturulan alternatif tepkilerin sonuçlarının değerlendirilmesini ve bireyin kendisini değerlendirmesini gerektirmektedir. Davranışlar hem olası sonuçları açısından hem de duruma uygunluk ve kabul edilebilirlik açısından değerlendirilmektedir. Aynı zamanda bireyin kendisini bu davranış konusunda ne kadar yeterli hissettiği de dikkatle incelenmektedir. Tüm bu değerlendirmeler ise bireyin geçmiş yaşantılarına dayalı olarak oluşturduğu bilişsel yapılarına, şemalarına göre şekillenmektedir. Bu bilişsel yapı ve şemalar davranışların

kabul edilebilirliğini, doğru ya da yanlışlığını belirleyen kuralları da içermektedir (Huesmann, 1988). Dolayısıyla, bireylerin gösterecekleri tepkileri davranışların kabul edilebilirliğine ya da uygunluğuna ilişkin kendi oluşturduğu standart ve kuralları belirlemektedir.

Saldırganlık davranışlarına daha sık başvuran bireyler saldırganlık davranışlarını daha olumlu olarak değerlendirmelerine, daha kabul edilebilir bulmalarına neden olan inançlara sahiptirler (Huesmann ve Guerra, 1997). İlişkisel saldırganlık davranışları söz konusu olduğunda da ilişkisel saldırganlık davranışlarına başvuran bireylerin ilişkisel saldırganlık davranışlarına ilişkin olumlu değerlendirmeler yaptıkları ve bu tepkileri uygun tepkiler olarak gördükleri ortaya konmuştur (Bailey ve Ostrov, 2008; Linder, Werner ve Lyle, 2010; Quiggle ve diğerleri, 1992; Werner ve Nixon, 2005). İlişkisel saldırganlık davranışlarının uygunluk açısından değerlendirilmesi doğrudan saldırganlık davranışlarından farklı olarak bağlama veya duruma göre değişmektedir (Helwig, Hildebrandt ve Turiel, 1995). Özellikle dışlama davranışları bireyler tarafından bazı durumlarda kişisel tercih olarak algılanmakta, bireyin kendisi ile ilgili bir durum olarak tanımlanmaktadır (Goldstein ve Tisak, 2010).

Değerlendirme aşamasındaki bir başka boyut ise seçilen davranış sonrasında edinilecek kazanımlardır. Bireyler herhangi bir davranışta bulunmadan önce bu davranışı sergiledikleri takdirde ne gibi sonuçlarla karşılaşacaklarını değerlendirmektedirler (Crick ve Werner, 1998). Saldırgan bireyler bu aşamada da yanlılık yapmakta saldırganlık davranışlarının etkili olacağını düşünmekte, bu davranışların sonucunda başkalarının kendisine yönelik olumsuz tavırlarında azalma olacağına ve istediği olumlu kazanımları elde edeceğine inanmaktadırlar (Quiggle ve diğerleri, 1992). Özellikle ilişkisel saldırganlık davranışlarının cezalandırılma ya da karşı saldırı (öç alma) gibi olumsuz sonuçlara yol açmayacağı düşünülmektedir (Murray-Close ve Crick, 2006). Bu nedenle de saldırganlık davranışlarının sergilenme olasılığı yükselmektedir. Saldırganlık davranışlarını tercih edilir kılan diğer bir değerlendirme boyutu ise bireyin saldırganlık davranışlarını yapmada kendisini yeterli hissetme düzeyidir. Bireyler herhangi bir davranışı sergilemeden önce yeterliliklerini gözden geçirmektedir. Saldırganlık davranışlarına başvuran bireyler kendilerini saldırganlık davranışları

konusunda yeterli hissederken, saldırganlıklarını bastırmak ve kontrol altına almak açısından kendilerine güvenmemektedirler (Quiggle ve diğerleri, 1992).

Saldırganlık davranışlarını içinde bulunulan sosyal durumda uygun ve kabul edilebilir bulan, saldırganlık davranışları ile olumlu kazanımları olacağını, olumsuz durumlardan kurtulacağını düşünen ve aynı zamanda kendisini saldırganlık davranışları konusunda yeterli algılayan birey saldırganlık davranışlarını daha çok tercih etmektedir. Bu aşamada birey yaptığı değerlendirmelerin sonucunda göstereceği tepkiyi belirlemekte, bir sonraki aşamada da bu tercihinin davranışa dökmektedir. Sosyal bilgi işleme modeli ilişkisel saldırganlık davranışlarını da diğer saldırganlık davranışları gibi bilgi işleme sürecinde yapılan hata ve yanlışlıklarla açıklamaktadır (Osantowski, 2001). Bu nedenle bireylerin bilgi işleme sürecinde yaptığı hata ve yanlışlıklar ve bilişsel sistemindeki sınırlılıkların giderilerek, ilişkisel saldırganlık davranışlarının azaltılması ya da önlenmesi konusunda oldukça etkili olabilmektedir (Goldstein ve Tisak, 2010; Fraser ve diğerleri, 2005).

2.2. Benlik Saygısı Kavramı

Benlik saygısı, bireylerin günlük yaşamlarının ve yaşantılarının merkezinde yer alan önemli psikolojik yapılardan birisidir (Kernis, 2003) çünkü bireylerin benlik saygısı yoluyla kendisine atfetmiş olduğu değerlilik duygusu kişiliklerinin de özünü oluşturmakta ve güdüleyici bir unsur olarak da işlev görmektedir. Diğer bir deyişle, benlik saygısı bir şema olarak algıların, yaşantıların ve motivasyonların temelinde yer almakta ve insan davranışlarının özellikle de kendini düzenleme davranışlarının önemli bir boyutunu oluşturmaktadır (Epstein,1980'den aktaran Mruk, 2006). Bu nedenlerden dolayı benlik saygısı kavramı psikoloji literatüründe en çok araştırılan konular arasında yer almaktadır (Rosenberg ve diğerleri, 1995).

Benlik saygısı ilk olarak James tarafından tanımlanmış ve bir yeterlik olarak nitelendirilmiştir. James'e göre insanlar kimlikleri için önemli olan alanlarda kendileri ile ilgili beklentileri karşılayarak başarılı olmak istemektedirler. Bu nedenle benlik saygısı bireyin başarılarının bireyin kendisine yönelik ideallerine oranı olarak tanımlanmaktadır. Bireylerin benlik saygılarının başarıya ya da başarısızlığa dayalı

olması bireylerin davranışlarını düzenlemektedir. Benlik saygısının yeterlik olarak ele alındığı tanımlarda bireyler, benlik saygılarını yükseltmek ya da hâlihazırdaki benlik saygısı düzeylerini koruyabilmek için kendileri için önemli olan alanlarda başarılı olmaya, başarısızlıktan kaçınmaya çalışmaktadırlar (Mruk, 2006). Sonuç olarak, benlik saygısı bireylerin seçtiği durumları, bu durumlardaki çabalarını, başarı ve başarısızlığa olan tepkilerini etkilemektedir (Crocker ve Park, 2003). Bu tanım benlik saygısının sadece başarıya endekslenmesinden dolayı eleştirilmiştir. Çünkü bireyin benlik saygısı kendisi için belirlediği standartlara ve amacına ulaşma düzeyiyle ve başarı durumlarıyla sınırlandırılmıştır.

Morris Rosenberg ise benlik saygısı ile ilgili yeni bir bakış açısının gelişimine yol açan ve benlik saygısını değer atfetme (worthiness) süreci olarak açıklayan tanımını 1965 yılında ortaya koymuştur. Rosenberg, benlik saygısını bireyin kendi değerine ilişkin duygularına dayalı olarak geliştirilen bir tutum olarak ele almıştır. Bir başka deyişle, bireylerin kendilerine yönelik tutumları benlik saygılarını oluşturmaktadır (Rosenberg ve diğerleri, 1995).

Rosenberg'in yaklaşımı benlik saygısının kişilerarası özelliğini vurgulamaktadır çünkü değerlilik ya da değer atfetme kişilerarası düzeyde sosyalleşme süreciyle gerçekleştirilmektedir. İnsanlar kendilerine toplumun önem verdiği değerlere ve değer yargılarına göre değer biçmektedirler bu nedenle benlik saygısının gelişim sürecinde sosyal öğrenme oldukça önemlidir. Rosenberg 1960'lı yıllarda yaptığı çalışmayla benlik saygısını belirleyen sosyal faktörlerin yanı sıra benlik saygısının sosyal davranışlar ve tutumlar üzerindeki etkisini de incelemiştir (Mruk, 2006).

Coopersmith de Rosenbergle aynı dönemde benlik saygısını değerlilik (değer atfetme) ve sosyal öğrenme kavramlarıyla ele alan çalışmalar gerçekleştirmiştir. Coopersmith'in çalışmaları daha çok uygulamaya dönüktü ve benlik saygısının nasıl öğrenildiği, benlik saygısını geliştirme ve değiştirme yöntemleri ile ilgiliydi (Mruk, 2006). Benlik saygısını ölçme girişimlerinde bulunmuş ve benlik saygısının nedenlerini araştırmıştır. Çocuk yetiştirme biçimleri ile eğitim sürecinin benlik saygısı üzerindeki etkisine yönelik

açıklamalar yaparak, benlik saygısını geliştirmeye yönelik çalışmaların öncüsü olmuştur (Mruk, 2006; Plummer, 2007).

İnsancı yaklaşım ise benlik saygısını temel ihtiyaçlardan birisi olarak değerlendirmekte, gelişim sürecinde ve davranışların şekillenmesindeki önemini vurgulamaktadır. Rogers benlik saygısını sağlıklı ve etkili yaşam ve davranışların göstergesi olan kendini kabul ile ilişkilendirmektedir (Mruk, 2006). Gelişim sürecinde koşulsuz olarak kabul edilmeyen bireyler kendilerine olan saygılarını başkaları tarafından onaylanmalarına bağlamakta, bu nedenle gelişimleri de sekteye uğramaktadır (Plummer, 2007).

Benlik saygısına ilişkin bir diğer yaklaşım ise bilişsel yaklaşımdır. Bilişsel yaklaşım insan davranışlarını ve gelişimini insanların deneyimlerine bağlı olarak kavram oluşturmaları, bu kavramları hiyerarşik bir düzen içerisinde bilişsel sistemlerine yerleştirerek temsil etmeleri ile açıklamaktadır (Bordens, 2002). Epstein'ın Bilişsel Yaşantısal Benlik Kuramı da insanların başkaları ve kendileri ile ilgili yaşantı ve bilgilerini bütünleştirerek gerçekliğe ilişkin kendi kişisel kuramlarını oluşturduğunu belirtmektedir (Mruk, 2006). Bireylerin kim olduklarına ilişkin bilgileri de içeren kişisel kuramlar bireylerin ihtiyaçlarını fark edip karşılamaını sağladığı için bireylerin gelişimlerini mümkün kılmaktadır (Bordens, 2002). Bu yaklaşıma göre bireylerin benlik saygısı bireylerin kendileri, başkaları ve genel olarak dünya ile ilgili oluşturdukları kişisel kuramlarına göre şekillenmektedir.

Benlik saygısı kişiliğin bileşenlerinden birisidir (Mruk, 2006). Bu açıdan ele alındığında benlik saygısı, benlik sisteminin bir parçası olarak değerlendirilmekte, benlik kavramı başlığı altında ele alınmakta (Bordens, 2002; Forney, Forney ve Crutsinger, 2005), ideal benlik ve benlik imgesi kavramlarıyla somutlaştırılmaktadır (Mruk, 2006).

Benlik kavramı, bireyin kendisinin ya da benliğinin farkında olması olarak açıklanmakta, bireyin kendisini betimlerken kullandığı özelliklerin tümü olarak tanımlanmaktadır (Mackay, 2007; Bordens, 2002; Yörükoğlu, 1986). Benlik kavramı bireylerin kendileri ile ilgili tüm inançlarını ve düşüncelerini kapsamakta, benlik saygısının temelini oluşturmaktadır (Pelham ve Swann, 1989). Benlik saygısı ise

bireylerin kendisi ile ilgili tüm özelliklerine (benlik kavramına) ilişkin yaptığı değerlendirme ve duygularından oluşmaktadır (Bordens, 2002; Mackay, 2007).

Bireyin kendisine yönelik olumlu ya da olumsuz tutum geliştirmesi ise bireyin kendisine ilişkin beklentilerinden de etkilenmektedir (Bordens, 2002; Forney ve diğerleri, 2005). Bireyin kendisine yönelik beklentilerinden oluşan *ideal benlik* bireyin benliğinin, “kim ya da ne olmak istediği” ile ilişkili yanıdır ve bireyin “kim olduğu? ne olduğu?” ve bireyin kendisini nasıl tanımladığıyla ilgili olan benlik imgesinden farklıdır. Dolayısıyla benlik saygısı, bireyin ideal benliği ile benlik imgesi arasındaki farktan oluşan duygularını ifade etmektedir (James, 1890/1983’ten aktaran Mruk, 2006; Pişkin, 1999). İdeal benlik ile benlik imgesi (algılanan benlik) arasındaki farkın azlığı benlik saygısının yüksekliğini göstermektedir. Bu iki benlik birbirinden ne kadar farklıysa benlik saygısı o derece düşmektedir (Bordens, 2002).

Benlik saygısı tanımlarında ortak olan nokta bireyin kendisiyle ilgili farkında olduğu ve dile getirdiği değerlendirmelerinden oluşan *değerlendirme boyutu* ile bireyin kendisine ilişkin yaptığı değerlendirmeler sonucunda kendisi ile ilgili hissettiklerinden oluşan ve yaşantısal olarak değerlendirilen *duygulanım boyutudur* (Buss, 1995). Wells ve Marwell da benlik saygısı tanımlarını *değerlendirme (evaluation)* ve *duygulanım (affect)* olmak üzere iki psikolojik sürece dayandırmıştır. Değerlendirme süreci bilişsel süreçlerin, duygulanım ise duyguların rolünü öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda, benlik saygısı, bireylerin kendilerini değerlendirip, kendilerini onaylama ya da onaylamama yönünde tutum oluşturup ifade etmesi olarak tanımlanmaktadır (Mruk, 2006).

Benlik saygısını tutum olarak ele alan tanımlar ya da yaklaşımlarda da bilişsel ve duyuşsal bileşenlerin yer aldığı görülmektedir. Diğer tutumlar gibi benlik saygısı da bireyin kendisine yönelik biliş ve duygularından oluşmaktadır. Bireyler diğer nesnelere yönelik tutumlarını, tutum nesnesinin özelliklerine ve tutum nesnesi ile ilgili duygularına dayanarak oluşturdukları gibi benlik saygılarını da kendileri ile ilgili özelliklerine ve bu özelliklerinden hoşnut olma düzeylerine göre oluşturmaktadırlar (Leary, Tambor, Terdal ve Downs, 1995; Rosenberg ve diğerleri, 1995). Bir başka deyişle, bilişsel değerlendirme süreci ile öz yeterlik (self competence) gelişirken,

duygusal değerlendirme süreci ile de kendinden hoşnut olma (self liking) gerçekleşmektedir (Tafarodi ve Milne, 2002).

Öz yeterlik bireylerin belirlediği amaçlarına ulaştığı pek çok yaşantı sonucu gelişmektedir (Tafarodi ve Swann, 2001). Bireyler yetenek ve becerileri kendisini amacına ulaştırdığı ölçüde kendisine *saygı* duymaktadır. Bireyin kendinden hoşnut olması ise bireyin kişisel değerliliğine ilişkin öznel değerlendirmesi ile şekillenmektedir. Bu değerlendirme sürecinde birey kendisine bir sosyal nesne gibi içselleştirmiş olduğu kriterlere göre değer biçmektedir. Bu nedenle kendinden hoşnut olma bireylerin davranışları ya da yetenekleri, yeterliliklerinden bağımsızdır. Bu iki değerlendirme (*öz yeterlik ve kendinden hoşnut olma*) sonucunda ise bireyin benlik saygısı şekillenmektedir. Ancak değer atfetme sürecinde başvurulan *öz-yeterlik (self-competence)* ve *kendinden hoşnut olma (self-liking)* boyutları birbirinden bağımsız olmadığı için benlik saygısı kavramını açıklamak, kavramak ve ölçmek güçleşmekte, karmaşıklaşmaktadır (Tafarodi ve Swann, 2001).

Rosenberg benlik saygısını ölçmek için geliştirmiş olduğu ölçeğinde öz yeterlik ve kendinden hoşnut olma boyutlarına ilişkin maddelere yer vermiş, ancak kendinden hoşnut olma boyutunu öne çıkarmış, öz yeterliğin kendinden hoşnut olmaya destek olduğunu ifade etmiştir (Tafarodi ve Milne, 2002). Bu nedenle, benlik saygısı kavramı duygusal süreçlere ve bireyin benliği ile ilgili hissettiklerine dayandırılmıştır (Brown, 1993).

Benlik saygısı bireyin kendi değerliliğine ilişkin algı ve duygularından oluşmaktadır (Rosenberg ve diğerleri, 1995). Bireyin kendisinden genel olarak hoşnut olması, kendini kabul etmesi ve kendini değerli bulma düzeyi olarak tanımlanan (Bordens, 2002; Rosenberg, 1965'den aktaran Tafarodi ve Swann, 2001) benlik saygısı insanların temel güdeleri arasında yer almaktadır (Rosenberg, Schooler ve Schoenbach, 1989). Dolayısıyla, insanlar kendilerine duydukları saygı ve kabulü yükseltme ya da koruma amacıyla harekete geçmekte, bu nedenle benlik saygısı psikolojik sağlıkla ve uyumla ilişkilendirilmektedir (Mäkikangas ve Kinnunen, 2003).

2.3. Sosyal Bağlılık Kavramı

Üniversite yılları geç ergenlik ve genç yetişkinlik dönemindeki bireylerin bazı gelişim özellikleri açısından kritik bir dönemdir ve bu dönemdeki bireylerin önemli gelişim özelliklerinden birisi de sosyal bağlılık kavramının gelişimidir. Bir başka ifadeyle, aidiyet duygusundaki gelişimin son basamağı olarak da ifade edilen sosyal bağlılığın gelişimi üniversite yıllarına karşılık gelmektedir. Üniversite öğrenciliği döneminde aidiyet duyguları daha olgun olarak ifade edilmekte ve aidiyet duyguları ebeveynler ve akranlar ile kurulan ilişkilerin yanı sıra diğer ilişkilere de dayandırılmaktadır (Baker ve Baker, 1987; Lee ve Robbins, 1995).

İnsanlar için aidiyet duygusunun gelişimi çok önemlidir. Çünkü bireyler kendilerini ve benliklerini uzun süreli ilişkiler kurarak ve kurduğu bu ilişkileri temel alarak tanımlamaktadır. Bireylerin aidiyet ihtiyacı karşılanmadığında ise kaygı, depresyon gibi psikolojik uyum sorunları yaşama olasılığı yükselmektedir (Baumeister ve Leary, 1995).

Kohut (1984)'un benlik psikolojisi yaklaşımına göre ise aidiyet duygusu bireyin benliğini ifade etmesinin bir yolu olarak tanımlanmaktadır. Aidiyet bireyleri kendilerini ifade etmesi için motive etmekte ve davranışlarına yön vermektedir. Bireyler başkalarıyla kurduğu ilişkilerle benliğini onaylatmak ve doğrulamak istemektedir. Ancak ilişki kurmak tek başına aidiyet duygusunun gelişimi için yeterli değildir. Aidiyet duygusu bireylerin kurmuş olduğu başarılı ya da başarısız tüm ilişkilerine dayalı olarak oluşturduğu ilişkişel şemaların yapılandırılmasıyla gelişmektedir (Lee, 1996). İlişkişel şemalar sosyal durumlarda diğer insanların nasıl davranacaklarını tahmin etmeyi sağlayan ve bireyin kendisinin tepkilerini de şekillendiren bilişsel yapılardır. Dolayısıyla bireyler kendileri için önemli olan insanlarla kurduğu ilişkileri sonucunda kendisini başkalarıyla ilişkili olarak tanımlamakta ve bunu içsel olarak temsil ederek sosyal bağlılık duygusu geliştirmektedir (Baldwin, 1992).

İnsanlar aidiyet duygusu hissetmek için bağlanma (attachment), duygusal yakınlık (affiliation) ve bağlanmışlık (connectedness) gibi üç temel bileşene ihtiyaç duymaktadırlar. Gelişimsel süreçte, sosyal bağlılığın gelişimi çocukların kendisini

başkalarına benzer ve güvende hissetmesini sağlayan çocukluk dönemindeki ebeveyne ya da bakıcıya bağlanmayla (attachment) başlamakta, daha sonra ergenlik dönemindeki bağlanmayla devam etmektedir. Ergenlik dönemindeki bağlanma ya da duygusal yakınlık (affiliation) ikinci çocukluk ve ergenlik döneminde bireylerin kendileriyle benzer ilgi ve yetenekleri olan yaşlılarıyla ilişki kurduğunda gelişmeye başlamaktadır. Bu dönemde bireyler görünüş, değerler açısından kendilerine benzer olan diğerleriyle ilişki ve özdeşim kurmakta ve bu yaşantılarını içselleştirmektedirler. Bu temsiller sayesinde ebeveynlerinden uzaktayken de kendilerini daha rahat hissedebilmektedirler (Lee ve Robbins, 1995).

Yetişkinlik dönemindeki aidiyet duygusu ise bireylerin geçmişteki ve hâlihazırdaki tüm ilişkilerinin toplamından oluşmaktadır. Diğer iki dönemde yer alan bağlanma durumlarından farklı olarak herhangi bir grup (yaşıt) ya da bireyle (ebeveyn) geçirilen yaşantıyla sınırlandırılmamakta, bireyin çok farklı ilişkilerindeki yaşantıları temel alınmaktadır (Lee ve Robbins, 2000).

Sosyal bağlılık, bireyin sosyal yaşantıları, ilişkisel ağları, akran ilişkileri ve ailedeki yaşantılarını, kendisini sosyal bir çevreye ait hissetmesine ve genel olarak da kendisini sosyal yaşamın bir parçası olarak görmesine imkan sağlayacak şekilde anlamlı ilişkilere dönüştürebilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Moore, 2006). Hem kişisel kimlik duygusuna hem de bireyin toplumda bir yeri olduğunu hissetmesine katkıda bulunan (Kohut, 1984; Miller, 1992) sosyal bağlılık, bireyin kendisini diğer insanların arasında insanmış gibi hissetmesini sağlamaktadır (Lee ve Robins, 2000). Bu yaşantılar ise yavaş yavaş bireyin benlik duygusunun bir parçası haline gelmektedir. Benlik duygusunun parçası olan bu yaşantılar da sosyal gruptan dışlanma, arkadaş kaybı gibi ilişkilerde yaşanan iniş çıkışlardan etkilenmeyen ve kararlı bir psikolojik bağlılık duygusunun gelişimine olanak sağlamaktadır. Şöyle ki sosyal bağlılık duygusu güçlü olan birey için aidiyet hissetmemek hoş olmayan ancak geçici deneyimlerdir ve ilişkilerin yeniden ele alınması (yeniden değerlendirilmesi), arkadaşlık ilişkilerinin iyileştirilmesi, yeni ilişki arayışında olunması ve sosyal etkinliklere katılma gibi yollarla üstesinden gelinebilir (Lee, Draper ve Lee, 2001). Ancak, aidiyet duygusunun eksikliği uzun süreli de olabilmektedir. Bu olumsuz yaşantılar süreklilik kazanıp pek çok ortamda ortaya çıkarsa

bu yaşantılar kendisini sosyal bağlılıkta eksiklik olarak göstermekte, olumsuz yaşantılara davetiye çıkarmaktadır (Moore, 2006).

2.4. Sosyal Kaygı Kavramı

İnsanlar sosyal varlıklar olduğu için diğerleri tarafından kabul görerek ve onaylanarak ait olma ihtiyaçlarını karşılamak istemektedirler. Bu nedenle de kararlı, uzun süreli ve güçlü ilişkiler kurarak bu ilişkilerini sürdürmeye çalışmakta, farklı sosyal yapıların içinde yer almaktadırlar. Bu sosyal yapılar ve kabul görme bireyler için son derece önemli olduğundan bireyler başkaları tarafından olumsuz olarak değerlendirileceklerine ilişkin kaygı duymaktadırlar (Hofmann ve DiBartolo, 2010).

Sosyal kaygı bireylerin sosyal ortamlarda başkaları tarafından değerlendirildiği ya da değerlendirilme olasılığının olduğu durumlarda yaşanmaktadır (Schlenker ve Leary, 1982). Sosyal kaygı tanımlarında vurgulanan ve belirleyici olan ortak nokta kişilerarası ilişkilerde başkaları tarafından izlenme, incelenme ve olumsuz olarak değerlendirilme korkusudur (Johnson, 1997). Akılcı olmayan bu olumsuz değerlendirilme korkusu ise bireylerin ilişki kurduğu kişilerde olumlu izlenim oluşturma çabalarından ve bu çabalarında başarılı olamayacaklarını düşünmelerinden kaynaklanmaktadır (Kashdan ve McKnight, 2010). Sosyal olarak kabul edilme güdüsüyle hareket eden bireyler, başkalarında olumlu izlenim oluşturmak istedikleri için olumsuz olarak değerlendirilecekleri beklentisi ile olası reddedilme durumlarından kaçınmakta, kaçamadığı sosyal durum ve ortamlarda ise yoğun stres ve kaygı yaşamaktadır (Clark ve Wells, 1995; Rapee ve Heimberg, 1997).

Bireylerin sosyal yaşamlarının kalitesini olumsuz yönde etkileyen sosyal kaygı toplumda normal dağılım göstermektedir (Wakefield, Horwitz ve Schmitz, 2005). Bir başka deyişle, her birey zaman zaman farklı sıklık ve yoğunlukta sosyal kaygı yaşamakta, sosyal yaşamları bu durumdan farklı düzeylerde ve şekillerde etkilenmektedir (Kashdan ve McKnight, 2010). Kabul görme ihtiyacı nedeniyle genç yetişkinlik dönemindeki bireyler de üniversite ortamının getirdiği yoğun sosyalleşme ortamına uyum sağlayarak yeni insanlarla tanışıp ilişki kurmak zorunda kalmaktadırlar. Üniversite ortamının getirdiği hareketlilik ve değişim nedeniyle aşına olunmayan kişiler

ve ortamlar bazı öğrencilerin sosyal kaygısını tetikleyebilmektedir (Burke ve Stephens, 1999).

Bireylerin sosyal ve psikolojik uyumunu güçleştiren sosyal kaygının öncüllerini belirlemeye çalışan, önleme ve tedavi çalışmalarını da etkileyen kuramsal açıklamalar *klasik koşullama, beceri eksikliği ve bilişsel yaklaşımlar* olmak üzere üç genel kategori altında sınıflandırılmaktadır (Leary, 1982'den aktaran, Johnson, 1997).

Klasik koşullama yaklaşımına göre sosyal kaygı, nötr olan herhangi bir uyarıcının olumsuz bir durumla eşleştirilmesi sonucunda, nötr uyarıcının koşullu uyarıcı olarak işlev görmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Örneğin topluluk önünde konuşma yapmak nötr bir uyaranken, sesi titrediği için aşağılanan birey konuşma yapmayı aşağılanmayla eşleştirmekte, daha sonraki olası konuşma durumlarında sesinde titreme olmasa bile yine aşağılanacağını düşünerek sosyal kaygı belirtileri sergilemektedir (Johnson, 1997).

Beceri eksikliği yaklaşımına göre ise sosyal kaygı bireylerin sosyal becerilerindeki yetersizlikler nedeniyle yaşanmaktadır. Bireyler ilişki kurmak ve sürdürmek için gerekli olan becerilerinin eksik ya da yetersiz olması durumunda etkili iletişim ve etkileşim kuramadıkları için sosyal ortam ve durumlarda olumsuzluklar yaşamaktadır. Bu olumsuzluklar nedeniyle de sosyal ortamlardan kaçınmakta, sosyal kaygı belirtileri göstermektedir (Cheek ve Melchior, 1990'dan aktaran Johnson, 1997).

Bilişsel kuram ise sosyal kaygının oluşum ve devamını bilişsel yapı ve süreçlerle açıklamaktadır. Bilişsel yaklaşıma göre davranışların temelinde bilişsel yapılar olan şemalar yer almaktadır. Bireylerin yaşantılarını anlamlandırmalarına da olanak sağlayan şemalar bireyler için bir çerçeve sunmaktadır. Sosyal kaygı olgusu da sosyal ortam ve durumlarla ilgili olarak bireyin sahip olduğu şemalarla, bu şemaların bireyin sosyal bilgiyi işleme sürecine olan etkileriyle açıklanmaktadır (Clark ve Wells, 1995; Leary, 1983).

Sosyal kaygı yaşayan bireylerin sosyal ilişkilerine ve sosyal ilişkilerle ilgili gözlemlerine dayanarak oluşturduğu şemaları bireyin sosyal durum ve ortamlarda bazı varsayımlarla hareket etmesine neden olmaktadır. Sosyal kaygısı yüksek olan bireylerin önemli varsayımlarından birisi sosyal ortamlarda başarılı olabilmenin koşulunu yüksek standartlarla açıklamalarıdır. Sosyal ortamlarda kaygı yaşayan bireyler sosyal ortamlardaki davranışlar için “Konuşurken hiç takılmamalıyım.”, “Beni hiç kimse kaygılıyken görmemeli.” gibi oldukça yüksek standartlar belirlemektedir. Bu yüksek standartlar nedeniyle de kendilerini sosyal ilişkilerde yeterli bulmayan kaygılı bireyler başkalarının da kendilerini yetersiz (sıkıcı, beceriksiz) bulduğuna ilişkin varsayımlarda da bulunmaktadır. Sosyal kaygılı bireylerin kaygısını pekiştiren, sürdüren bir diğer varsayım da başkalarının kendileri ile ilgili düşüncelerini doğru kabul etmeleridir (Clark ve Wells, 1995; Rapee ve Heimberg, 1997).

Sosyal ortam ya da durumlarla ilgili varsayımlara ve otomatik düşüncelere göre hareket eden bireyler sosyal bilgiyi işleme sürecinde de bazı hata ve yanlışlıklar yapmakta böylece sosyal kaygı yaşama olasılıkları yükselmektedir (Mellings ve Alden, 2000). Sosyal kaygı yaşayan bireyler başarılı sosyal ilişkileri yüksek standartlara indeksledikleri için kendi sosyal davranışlarını olumsuz olarak değerlendirme eğilimindedirler. Ayrıca, ilişki kurduğu kişilerin kendilerini nasıl değerlendirdiği konusuyla da gereğinden fazla ilgilenmektedirler. Bu nedenle kendi içsel süreçleri ile çok fazla haşır neşir olmakta, dışsal geribildirimlere çok dikkat etmemektedirler. Dışsal bilgilere odaklandıklarında ise sosyal durumlarla ilgili olumsuz bilgileri toplama konusunda seçici davranmaktadırlar. Sadece olumsuz durumlara ve geribildirimlere odaklandıkları için de sosyal durumlarla ilgili depolanan bilgileri hafızalarından çağırırken ve bunlara bağlı olarak karar verirken yanlışlıklar yapmaktadırlar. Bireylerin başvurduğu bu yanlışlıklar da bireylerin sosyal korkularını alevlendirmekte ve böylece bu korkuların devamına yol açmaktadır (Clark ve Wells, 1995; Mellings ve Alden, 2000).

Sosyal kaygılı bireyler insanlarda iyi bir izlenim bırakmaya çalıştıkları için kendileri ile çok fazla ilgilenmekte, kaygıları ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlara çok daha fazla odaklanmaktadırlar. Bunun sonucunda bireyin bilişsel sistemi kendisi ve sosyal ortamla

ilgili olumsuz bilgileri toplamak üzere harekete geçmekte, dışarıdaki sosyal ortamdan gelen nesnel bilgi ve geribildirimleri dikkate almamaktadır. Kendisini iletişim ve ilişki kurma konusunda başarısız bulan bireyin yaptığı yükleme yanlılığı nedeniyle hem sosyal kaygı düzeyi yükselmekte hem de bireyin kendisinin sosyal yeterliği ve becerilerine ilişkin olumsuz algısı pekişmektedir (Kashdan ve McKnight, 2010)

Sosyal kaygı yaşayan bireyler iyi bir izlenim oluşturmaya çalışmakta ama bir yandan da bu işte başarılı olmadıklarını düşünmektedirler (Kashdan ve McKnight, 2010). Sosyal ortamları rekabet ortamı ve diğer bireyleri de rakip olarak algılayan bireyler diğerlerinin kendilerinden daha iyi ve başarılı olduğu yargısına varmaktadır. Aynı zamanda, sosyal ortamların herkes tarafından yarışma ve rekabet alanı olarak algılandığını düşünmektedir. Böylece, diğerlerinin kendisi hakkındaki değerlendirmelerine yönelik hassasiyeti artmakta, muhtemel rakiplerinin kendisini olumsuz olarak değerlendiğini ve reddedileceğini varsaymaktadır. Bu nedenle de sosyal ortamlara girmekten kaçınmakta (Purdon ve diğerleri, 2001), sosyal ortamlara dahil olduğunda da sağlıklı ilişkiler kuramamaktadır (Kearney, 2005).

Sosyal kaygı yaşayan bireyler kendisini kişilerarası ilişkilerde yetersiz ve başarısız bulduğu için onaylanmayacağı ve reddedileceği beklentisi içerisinde ilişki kurmak zorunda kaldığında sağlıklı ve fonksiyonel olmayan yöntemler tercih edebilmektedir. Burke ve Stephens (1999), üniversite öğrencilerinin sosyal kaygı ile başa çıkmak için alkol kullandıklarını ortaya koymuştur. Başkaları tarafından olumsuz olarak değerlendirildiğini varsayan sosyal kaygısı yüksek bireyler bu abartılı ve çarpıtılmış olumsuz değerlendirmelerden kurtulmak için ilişkisel saldırganlığı da tercih edebilmektedir (Loudin, Loukas ve Robinson, 2003).

Sosyal kaygı yaşayan bazı bireyler saldırganlık gibi riskli davranışlar da sergilemektedirler. Sosyal kaygı yaşayan bireylerin saldırganlık davranışlarına başvurması bilgi işleme sürecinde olumsuz yorumlama yanlılığı yapan bireylerin diğer insanların göstermiş olduğu belirsiz tepkileri de olumsuz olarak yorumlama olasılığı ile açıklanmaktadır. Kendisinin olumsuz olarak değerlendirildiğini düşünen bireyler başkaları tarafından kabul görme amaçlarının engellendiğini düşünmekte ve

kaygılanmaktadırlar. Engellendiklerini düşündükleri için de öfkelenmekte, saldırganlığa başvurma olasılıkları yükselmektedir (Kashdan ve McKnight, 2010).

Kabul edilmeme bireyler için son derece inciticidir. Sosyal kaygı yaşayan bireyler de reddedileceklerini düşündükleri için kendilerini korumak amacıyla ellerini çabuk tutup, kendisinin reddedilmesini beklemeden arkadaşını reddederek ona zarar vermeyi tercih edebilmektedir. Bir başka deyişle, arkadaşının kendisini reddedeceğini varsaydığı için kendince misilleme yaparak onu incitmek istemektedir (Kashdan ve McKnight, 2010). Bu nedenle ilişkisel saldırganlık ve sosyal kaygı değişkenlerinin ilişkili olabileceği düşünülmüştür.

Bireyler ilişkisel saldırganlıkla (birisıyla ilgili doğru olmayan söylentiler çıkarmak gibi) kendilerine yöneltmiş olumsuz değerlendirmeleri başkalarına yönlendirmeye, aktarmaya çalışmaktadırlar. Özellikle ilişkisel saldırganlık gibi örtük, fark edilmesi güç yollarla gerçekleştirilen zarar verme davranışları olumsuz olarak değerlendirilme korkusunu yaşayan sosyal kaygılı bireyler için iyi bir alternatif olabilmektedir (Loudin ve diğerleri, 2003; Loukas, Paulos ve Robinson, 2005).

Sosyal bilgi işleme yaklaşımının hem sosyal kaygı hem de ilişkisel saldırganlık yapıları ile ilgili kuramsal açıklamasında ortak olan düşmanca yükleme yanlılığı bu iki yapı arasında (hostile attribution bias) ilişki olacağını akla getirmiştir.. Bu varsayımdan hareketle, sosyal kaygı değişkeninin farklı saldırganlık davranışları ile olan ilişkisini farklı yaş grupları ile inceleyen araştırmalar gerçekleştirilmiştir.

2.5. İlgili Araştırmalar

Bu bölümde ilişkisel saldırganlık, benlik saygısı, sosyal bağlılık ve sosyal kaygı değişkenleri arasındaki ilişkileri ele alan araştırmalara yer verilmiştir. Sırasıyla ilişkisel saldırganlıkla ilgili ölçme aracı geliştirme çalışmalarına, ilişkisel saldırganlık ile benlik saygısı, ilişkisel saldırganlık ile sosyal bağlılık, ilişkisel saldırganlık ile sosyal kaygı değişkenleri arasındaki ilişkilere yönelik çalışmalara, sosyal kaygı ile benlik saygısı, sosyal kaygı ile sosyal bağlılık değişkenleri arasındaki ilişkilere yönelik çalışmalar sunulmuştur.

2.5.1. İlişkisel Saldırganlıkla İlgili Ölçme Araçlarına Yönelik Araştırmalar

Saldırganlığa ilişkin gelişim modellerine göre çocuklar öncelikle doğrudan fiziksel gücün kullanımına dayanan saldırganlık davranışlarına başvurmakta, yaşları gereği bu tür davranışlara izin verilmediğinde ise doğrudan sözel saldırganlığı tercih etmeye başlamaktadırlar. Sözel becerilerin gelişimi ile kullanımı artan sözel saldırganlık gelişimsel süreçte yetersiz kalıp bireyin ihtiyaçlarını karşılayamadığında, sosyal olarak daha da olgunlaşan ergenler örtük dolaylı saldırganlık davranışlarına başvurmakta. Ergenlik dönemi ile birlikte doğrudan fiziksel saldırganlığın sergilenmesi her iki cinsiyet için de sosyal olarak onaylanmadığı için erkekler de kızlar gibi daha örtük yollarla gerçekleştirilen saldırganlık davranışlarını daha fazla tercih etmeye başlamaktadır (Björkqvist, Österman ve Kaukianinen, 1992; Lagerspetz ve diğerleri, 1988).

Dolaylı saldırganlıkta cinsiyet açısından gözlenen farklılık, dolaylı saldırganlığın ortaya çıkış yaşındadır, kızlar dolaylı saldırganlık davranışlarını erkeklere göre daha erken yaşlarda sergilemeye başlamaktadırlar (Björkqvist ve diğerleri, 1992). Çocukluk ve ergenlik döneminde kızların erkeklerden daha sık kullandıkları dolaylı saldırganlık davranışları üniversite öğrencilerinde cinsiyete göre farklılık göstermemeye başlamaktadır. Genç yetişkinlik döneminde erkekler de kızlar gibi dolaylı saldırganlık davranışlarını daha fazla kullanmaktadırlar (Lagerspetz ve Björkqvist, 1994). Saldırganlık davranışları farklı yaş dönemlerinde farklı biçimlerde sergilendiği için saldırganlık yapısını ölçmek için farklı ölçüm ve değerlendirme biçimlerine dayanan araçlar geliştirilmiş ve kullanılmıştır.

Okul öncesi dönemdeki çocukların farklı saldırganlık davranışları gözlem yapılarak belirlenmiş ve ölçülmüştür. Feshbach (1969'dan aktaran Archer ve Coyne, 2005) çocukların oyun oynarken oluşturdukları gruba yeni biri katıldığında sergiledikleri sosyal dışlama ve reddetme davranışlarını değerlendirmiş, bu davranışların gösterilme sıklığını kaydetmiştir. Günümüzde ise bu tür gözleme dayalı çalışmalar teknolojik gelişmeler sayesinde çok daha kolaylaşmış, video kaydı yapılarak sonradan üzerinde çalışılabilir hale gelmiştir. Çocukları oyun alanlarında ve teneffüslerde izlemek için

kablosuz mikrofonlardan, gizli kameralardan da faydalanılmaktadır (Tapper ve Boulton, 2002).

Dolaylı saldırganlık ile ilgili ilk sistematik çalışmaları yürüten Finlandiyalı ekip saldırganlık davranışlarını akranların değerlendirmelerine dayalı olarak belirlemiştir (Lagerspetz ve diğerleri, 1988). Björkqvist, Lagerspetz ve Österman (1992'den aktaran Archer ve Coyne, 2005)'in geliştirmiş olduğu Doğrudan ve Dolaylı Saldırganlık Ölçeği'nde katılımcılardan sınıfındaki her bir arkadaşını saldırganlık davranışlarını kullanma sıklığı açısından Likert tipi bir ölçekle değerlendirmeleri istenmiştir. Bu değerlendirme sonucunda herhangi bir saldırganlık davranışında yüksek puan alarak saldırgan olarak nitelendirilen katılımcılar saldırgan olarak kabul edilmiştir. Okulöncesi ve okul döneminde akranlar dolaylı saldırganlık davranışlarını fark etme konusunda öğretmenler ve ebeveynlerden daha başarılı oldukları için, akran değerlendirmesinin daha etkili olacağı gerekçesi ile saldırganlıkla ilgili olarak akran değerlendirmesine dayalı ölçekler tercih edilmiştir (Björkqvist, Österman ve Kaukiainen, 1992).

Amerika'da ilişkisel saldırganlıkla ilgili ilk çalışmalarda ise katılımcılardan herhangi bir saldırganlık davranışına başvuran üç arkadaşını aday göstermeleri (peer nomination) istenmiştir (Crick ve Grotpeter, 1995). Literatürde bu yöntemlere ek olarak öğretmenlerin yaptığı değerlendirmelere dayanan ilişkisel saldırganlık ölçekleri de bulunmaktadır. Bu ölçeklerde öğretmenler öğrencilerini ilgili davranışlar açısından değerlendirmektedir (Crick, 1996; Crick, Casas ve Mosher, 1997; Hart, Nelson, Robinson, Olsen ve McNeilly-Choque, 1998). Çocukların saldırganlık davranışlarını belirlemek için yetişkinlerin görüşlerinden yararlanılması görüşüne dayalı olarak ebeveynlerin değerlendirmelerini temel alan ölçekler de (Vaillancourt, Brendgen, Boivin ve Tremblay, 2003) geliştirilmiştir. Ancak ebeveynler çocuklarını okul, tenefüs gibi değişik sosyal ortamlarda gözleyemedikleri için bu yöntemin çok etkili olmadığı ifade edilmiştir (Archer ve Coyne, 2005).

Saldırganlık davranışlarına ilişkin olarak ayrıntılı veri toplamak için nitel yöntemlerden de yararlanılmış (Owens, Shute ve Slee, 2000), bu amaçla görüşme (Hines ve Fry, 1994) ve odak grup görüşmesi (Xie, Cairns ve Cairns, 2002) ile de veri toplanmıştır.

Saldırganlık davranışlarını belirlemek için kullanılan diğer bir yöntem de bireylerin kendi değerlendirmelerine (self report) dayanan ölçeklerdir. Bu ölçeklerde bireyler kendilerini saldırganlık davranışlarına başvurma açısından değerlendirmektedirler. Bireylerin kendilerini değerlendirmelerine (öz bildirimlerine) dayanan bu tip ölçekler ilişkisel saldırganlığın yetişkinlerle ele alındığı çalışmalarda özellikle tercih edilmektedir. Çünkü yetişkin grupların çalışma ortamları dışında sergilediği örtük saldırganlık davranışlarını belirlerken, akran, öğretmen, ebeveyn gibi başka kaynakların değerlendirmelerine dayalı ölçeklerin kullanılması uygun değildir. Bu araştırmanın da çalışma grubunu oluşturan genç yetişkinler olan üniversite öğrencilerinin sürekli zaman geçirdikleri akranları bulunmamaktadır. Çünkü üniversite öğrencilerinin sosyal çevreleri çok geniştir ve gün boyunca çok farklı insanlarla etkileşmektedirler (Crothers ve diğerleri, 2009). Bu nedenle yetişkinlerin ve üniversite öğrencilerinin ilişkisel saldırganlık davranışlarını belirlemek için kendilerini değerlendirmelerine dayalı ölçekler geliştirilmiştir.

Üniversite çalışanlarında örtük saldırganlık davranışlarının ele alındığı çalışmada İşyeri Taciz Ölçeği adıyla bir ölçek geliştirilmiş, faktör analizi sonucunda dolaylı saldırganlığın *mantıklı görünen saldırganlık* ve *sosyal manipülasyon* olmak üzere iki alt boyuttan oluştuğu belirlenmiştir (Björkqvist, Österman ve Hjelt-Bäck, 1994). Düşüncesini ifade etmesine izin vermeme, işin haksız bir şekilde eleştirilmesi gibi beş maddeden oluşan *mantıklı görünen saldırganlık* alt boyutunun iç tutarlılık katsayısı 0.70 olarak bulunmuştur. *Sosyal manipülasyon* alt boyutu ise karşıdakinin dış görünüşüyle ilgili küçük düşürücü yorumlar yapma ve onunla ilgili doğru olmayan söylentiler çıkarma gibi yedi maddeden oluşmaktadır ve iç tutarlılık katsayısı 0.82'dir.

Üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilen bir çalışmada saldırganlığı belirlemek için 22 maddelik bir ölçek geliştirilmiştir (Green, Richardson ve Lago, 1996). Bu ölçeğin 14 maddesi doğrudan ve dolaylı saldırganlıkla ilgili iken, sekiz maddesi boş maddedir. Dolaylı saldırganlıkla ilgili maddelerin pek çoğu sosyal manipülasyonla ilgili maddelerden oluşmaktadır. Green ve diğerleri (1996) ölçek geliştirme sürecinde Björkqvist, Österman ve Kaukiainen (1992)'nin ergenler için geliştirmiş olduğu Doğrudan ve Dolaylı Saldırganlık Ölçeği'nden yararlanmış, ancak yetişkinlerle

çalıştıkları için bu maddeleri çalışma grubuna göre yeniden düzenlemiştir. Dolaylı saldırganlıkla ilgili yedi maddenin Cronbach alfa katsayısı 0.77 olarak belirlenmiştir.

Üniversite öğrencileri için akran değerlendirmesine dayanan ölçekler de geliştirilmiştir (Werner ve Crick, 1999). Yirmidört madde ve dört alt ölçekten oluşan akran değerlendirmesine dayanan bu ölçeğin boyutları ise *açık saldırganlık*, *ilişkisel saldırganlık*, *özgeci davranış* ve *sosyometrik statü* olarak belirlenmiştir. Yedi maddeden oluşan ilişkisel saldırganlık boyutunun iç tutarlılık katsayısı 0.73 olarak belirlenmiştir.

Kaukiainen ve diğerleri (2001) ise yetişkinlerin iş yerindeki açık (overt) ve örtük (covert) saldırganlık davranışlarını araştırmak için bir araç geliştirmiştir. Bu ölçek, *Açık Örtük Saldırganlık Ölçeği (Overt Covert Aggression Scale)* olarak adlandırılmış ve daha önce geliştirilmiş olan İşyeri Taciz Ölçeği'nin maddelerinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Yirmibir maddelik bu ölçek ile yanıtlayıcılardan iş yerinde hem kendi uyguladıkları hem de kendilerine uygulanan saldırganlık davranışlarının sıklığını belirtmeleri istenmiştir. Analizler sonrasında *açık (direct overt)*, *dolaylı manipülatif (indirect manipulative)*, *örtük imalı (covert insuniative)* ve *mantıklı görünen (rational appearing aggression)* saldırganlık olmak üzere dört boyut ortaya çıkmıştır. *Açık saldırganlık* alt boyutu beş maddeden, *dolaylı manipülatif saldırganlık* alt boyutu dört maddeden, *örtük imalı saldırganlık* alt boyutu altı maddeden ve *mantıklı görünen saldırganlık* alt boyutu da altı maddeden oluşmaktaydı.

Loudin ve diğerleri (2003) üniversite öğrencilerinin ilişkisel saldırganlık davranışlarını açıklayan değişkenleri ele aldığı çalışmada, üniversite öğrencilerinin ilişkisel saldırganlık davranışlarına ilişkin verileri Werner ve Crick (1999)'un akranların değerlendirme yaptığı ölçeğinden uyarlayarak oluşturduğu ölçekle toplamıştır. Yedi madde bireylerin kendilerini değerlendirebileceği şekilde yeniden düzenlenmiştir. Beşli Likert tipi yedi maddelik ölçeğin iç tutarlılık katsayısı ise 0.69'dur.

Yetişkinlere yönelik saldırganlık ölçeklerinin iş yeri gibi alanlarla sınırlı kaldığından hareketle bireylerin günlük ilişkilerindeki dolaylı saldırganlık davranışlarını belirlemek amacıyla da ölçekler geliştirilmiştir (Forrest, Eatough ve Shevlin, 2005). Saldırgan ve

kurban versiyonu olmak üzere iki formu bulunan ölçeğin maddeleri nitel görüşmelere dayalı olarak oluşturulmuştur. Katılımcılar 35 maddede yer alan dolaylı saldırganlık davranışlarına başvurma sıklıklarını 5'li likert dereceleme sistemine dayalı olarak belirtmişlerdir. Yapılan analizler sonrasında her iki formda da ortak olan maddeler alınarak 25 maddelik ölçeğe ulaşılmıştır. Faktör analizi sonucunda *sosyal dışlama* (10 madde), *mizahın kötüye kullanımı* (9 madde) ve *suçlu hissettirme* (6 madde) olarak adlandırılan üç faktör belirlenmiştir. Güvenirlilik için gerçekleştirilen madde analizine göre tüm maddeler alt ölçekteki diğer maddelerle tutarlılık göstermektedir (Forrest, Eatough ve Shevlin, 2005).

Ergenliğin son dönemleri ile genç yetişkinlik döneminde gözlenen farklı saldırganlık davranışlarını değerlendirmek için de bir ölçek geliştirme çalışması gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar 66 maddeye ilişkin sıklıkları beşli likert puanlama üzerinden belirtmişlerdir. Faktör analizi sonucunda 40 maddenin belirlenen kriterleri karşıladığı belirlenmiştir. Bu maddelerin de hem lise hem de üniversite öğrencilerinde beş faktör altında toplandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu *faktörler fiziksel, eşyaya yönelik, sözel, ilişkisel ve pasif-mantıklı* saldırganlık olarak adlandırılmıştır. İlişkisel saldırganlık açısından kız ve erkeklerin birbirinden farklılaşmadığı, bu durumun hem lise hem de üniversite öğrencileri için geçerli olduğu ortaya konmuştur (Verona ve diğerleri, 2008).

Üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilen bir diğer çalışmada da ilişkisel saldırganlık sosyal saldırganlık ve doğrudan ilişkisel saldırganlık davranışlarını da içeren genel bir başlık olarak alınmış, maddeler de bu yapılaraya göre oluşturulmuştur. Katılımcılar ölçek maddelerine beşli likert dereceleme ölçeğine göre yanıt vermiştir. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ilişkisel saldırganlık, sosyal saldırganlık ve kişilerarası olgunluk olmak üzere üç faktörlü model onaylanmıştır. Faktörler altında yer alan maddeler incelendiğinde ise, 14 maddelik ölçeğin beş maddesi ilişkisel saldırganlığın, beş maddesi sosyal saldırganlığın, dört maddesi özgeci davranışlardan oluşan kişilerarası olgunluğun göstergesi olarak belirlenmiştir. Analizler ilişkisel saldırganlık boyutunda yer alan maddelerin varyanslarının 0.22 ile 0.76 arasında değiştiğini, sosyal saldırganlık boyutundaki maddelerinin varyanslarının 0.27 ile 0.75 arasında değiştiğini, kişilerarası

olgunluk için ise 0.23 ile 0.66 arasında değiştiğini göstermiştir (Crothers ve diğerleri, 2009).

Türkiye’de de örtük saldırganlık davranışlarını belirlemek için ölçme araçları uyarlanmış ya da geliştirilmiştir. İlişkisel saldırganlık davranışlarını belirlemeye yönelik ilk çalışmada gözlenen saldırganlığın yanı sıra ilişkisel saldırganlık davranışlarını da içeren bir ölçek Türk kültürüne uyarlanmıştır. Crick, Casas ve Mosher (1997) tarafından geliştirilen Okul Öncesi Sosyal Davranış Ölçeği Öğretmen Formu (OÖSDÖÖF) 3-6 yaş aralığında yer alan çocuklarla gerçekleştirilen bir çalışmayla uyarlanmıştır. OÖSDÖÖF ile öğretmenler öğrencilerini ilişkisel saldırganlık, fiziksel saldırganlık, depresif duygular ve olumlu sosyal davranışlar açısından değerlendirmiştir. Bu çalışmanın çalışma grubunu İstanbul ilinde Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı 12 okul okulöncesi kuruma devam eden 274'ü kız, 274'ü erkek toplam 548 okul öncesi dönem (3-6 yaş) çocuğu ve bu çocukların (46 öğretmen) öğretmenleri oluşturmuştur. OÖSDÖÖF'nin dilsel eş değeri sağlandıktan sonra öğretmenler bu form yardımıyla öğrencilerini değerlendirmiştir (Karakuş, 2008).

19 maddeden oluşan ölçeğin (OÖSDÖÖF) Cronbach α katsayısı 0.87 olarak bulunmuştur. Ölçeğin ilişkisel saldırganlık boyutunun (6 madde) Cronbach α katsayısı ise 0.84 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin güvenilirliği için aynı zamanda 36 çocuktan oluşan bir çalışma grubu 4 hafta ara ile ölçekle değerlendirilmiş, maddelerin iki ölçümü arasındaki korelasyonların 0.85 ile 0.99 arasında değiştiği gözlenmiştir. İlişkisel saldırganlık alt boyutu için iki ölçüm arasındaki korelasyon katsayısı ise 0.995 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin geçerliği için yapılan faktör analizi sonuçlarına göre dört faktör toplam varyansın %66.73'ünü, ikinci faktör olarak belirlenen ilişkisel saldırganlık ise toplam varyansın %18.48'ini açıklamıştır. Kızların ilişkisel saldırganlık davranışlarına erkeklerden daha sık başvurdukları da araştırmanın bulguları arasında yer almıştır. Bu sonuçlar OÖSDÖÖF'nin okulöncesi çocukların ilişkisel saldırganlıklarını belirleme konusunda geçerli ve güvenilir bir araç olduğunu ortaya koymuştur(Karakuş, 2008).

İlişkisel saldırganlık davranışlarını belirlemek için geliştirilen bir diğer ölçek de ilköğretim altı, yedi ve sekizinci sınıf öğrencilerine yöneliktir. Crick ve Grotpeter

(1996) tarafından geliştirilen Çocuk Sosyal Davranış Ölçeği-Kişisel Bildirim (ÇSDÖ-KB) ölçeğinin Türk kültürüne uyarlama çalışmaları 425 öğrenci ile Kapçı ve Kurnaz, (2009) tarafından gerçekleştirilmiştir. Toplam olarak 15 maddeden oluşan ÇSDÖ-KB'nin geçerliğini belirlemek için açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Hem açımlayıcı hem de doğrulayıcı faktör analizi ölçek modelinin Türk kültüründe de, Crick ve Grotpeter'in önerdiği modelle benzer olduğunu ortaya koymuştur. Ölçeğin ölçüt geçerliğini belirlemek için Olweus'un Zorba/Mağdur Ölçeği Zorba Formu da uygulanmış, iki ölçek arasındaki korelasyon katsayısı .47 olarak belirlenmiştir. Test-tekrar test güvenilirliğini belirlemek üzere ÇSDÖ-KB iki hafta ara ile uygulanmış, iki uygulama arasındaki korelasyon .64 olarak belirlenmiştir. Bulgular, ÇSDÖ-KB'nin ilköğretim altı, yedi ve sekizinci sınıf öğrencilerinin ilişkisel ve gözlenen saldırganlığını belirleme konusunda geçerli ve güvenilir bir araç olduğunu ortaya koymuştur.

Kiper (1984) ise, Edwards Kişilik Envanterini temel alarak 30 maddelik bir saldırganlık envanteri geliştirmiştir. Analizler sonucunda her biri 10 maddeden oluşan *atılğanlık*, *edilgen saldırganlık* ve *yıkıcı saldırganlık* olmak üzere üç alt boyut belirlenmiştir. Envanterin her bir alt testinden alınabilecek puanlar 1 ile 61 arasında değişmektedir. Saldırganlık envanterinin güvenilirliği 0.80, geçerliği ise 0.51 olarak belirlenmiştir.

S. Can (2002), Buss ve Perry (1992'den aktaran Çelik, 2006)'nin ölçeğini Türk kültürüne uyarladığı çalışmasında *fiziksel*, *sözel*, *dolaylı*, *öfke*, *düşmanlık* olmak üzere beş faktöre ulaşmıştır. Ölçek beşli likert tipi seçenekleri olan 34 maddeden oluşmaktadır. Dolaylı saldırganlık alt boyutu altında altı madde yer almaktadır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı 0.92 olarak bulunmuştur. Test tekrar test güvenilirliği toplam ölçek için 0.86, dolaylı saldırganlık alt ölçeği için ise 0.74'tür.

Bu ölçeklerin yanı sıra saldırganlığın alt boyutlarından biri olan ve ilişkisel saldırganlık davranışlarını da içeren zorbalığa yönelik ölçme araçları da geliştirilmiş ya da uyarlanmıştır. Zorbalıkla ilgili çalışmalar ilköğretim ve orta öğretim öğrencilerine yönelik olarak gerçekleştirildiği için ölçme araçları da bu gruba yönelik olarak hazırlanmıştır.

Lise öğrencilerinin zorbalık düzeylerini belirlemek için geliştirilen Öğrenci İlişkileri Tutum Ölçeği *zorba kişilik, kendine güven ve zorbalıktan kaçınma* olmak üzere üç alt boyuttan ve 21 maddeden oluşmaktadır. On maddeden oluşan zorba kişilik alt testi varyansın %22'sini açıklamaktadır ve iç tutarlılık katsayısı 0.86'dır. İkinci faktörün (6 madde) açıkladığı varyans %12, iç tutarlılık katsayısı ise 0.69'dur. Zorbalıktan kaçınma alt testinin açıkladığı varyans %9, iç tutarlılık katsayısı ise 0.57'dir. Ölçeğin bütününe iç tutarlılık katsayısı ise 0.82'dir (Koç, 2006). Bu ölçeğin benzer ölçekler geçerliği için Tuzgöl (1998) tarafından geliştirilen Saldırganlık Envanteri kullanılmış, bu envanterden alınan toplam puanla her bir alt ölçekten alınan toplam puan arasındaki korelasyon katsayıları belirlenmiştir. Saldırganlık envanteri ile zorba kişilik alt ölçeği arasındaki korelasyon katsayısı 0.60, kendine güven alt ölçeğinin korelasyon katsayısı 0.41 ve zorbalıktan kaçınma alt ölçeğinin korelasyon katsayısı ise 0.67'dir (Koç, 2006).

İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin zorbalık davranışlarına yönelik tutumlarını ölçmek amacıyla beşli Likert ölçeği şeklinde 67 maddelik Zorba Davranış Eğilim Ölçeği geliştirilmiştir (Satan, 2006). Dört alt boyut fiziksel zorbalık (21 madde), sözel zorbalık (21 madde), eğlence amaçlı zorbalık (13 madde), duygu zorbalığı (12) olarak adlandırılmıştır. Ölçeğin geçerliliği 0.47; güvenirliği ise 0.95 dir (Satan, 2006).

Pişkin ve Ayas (2005) ergenlerin zorbalıklarını belirlemek için *Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği- Ergen Formu*'nu geliştirmiştir. Bu ölçek "zorba ölçeği" ve "kurban ölçeği" olmak üzere iki ölçekten oluşmaktadır. Bu iki form aynı maddelerin farklı biçimde sorulmasıyla oluşturulmuştur. Zorba ölçeğinde yanıtlayıcılardan ölçekteki söz ve eylemleri ne sıklıkla yaptıklarını, kurban ölçeğinde ise bu söz ve eylemlere ne sıklıkla maruz kaldıklarını işaretlemeleri beklenmektedir. *Fiziksel, Sözel, İzolasyon, Söylenti Yayma, Eşyalara Zarar Verme* ve *Cinsel Zorbalık* olmak üzere toplam altı faktörden oluşan zorba ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizi ile yapı geçerliği değerlendirilmiş, ölçeğin altı faktörlü yapısı doğrulanmıştır. Zorba ölçeğinin Cronbach α iç tutarlılık katsayısı toplam ölçek için 0.92, fiziksel zorbalık alt boyutu için 0.83, sözel zorbalık alt boyutu için 0.74, izolasyon alt boyutu için 0.75, söylenti yayma alt boyutu için 0.66, eşyalara zarar verme alt boyutu için 0.79, cinsel zorbalık alt boyutu için ise 0.79 olarak belirlenmiştir (Pişkin ve Ayas, 2005).

Ergenlerin yanı sıra çocukların akran zorbalığını belirlemeye yönelik Akran Zorbalığı Ölçeği de geliştirilmiştir. Akran Zorbalığı Ölçeği: Çocuk Formu ilköğretim 3, 4 ve 5. sınıf öğrencileriyle gerçekleştirilen ölçek geliştirme çalışmaları sonucunda 37 madde ve 5 alt boyuttan oluşan yapı olarak doğrulanmıştır. Hem zorba hem de kurban versiyonu aynı maddelerden oluşturulmuş, ancak maddeler farklı şekillerde ifade edilmiştir. Fiziksel zorbalık (10 madde), Sözel zorbalık (6 madde), İzolasyon (5 madde), Söylenti yayma (7 madde) ve Eşyalara zarar verme (9 madde) olarak belirlenen faktörlere ilişkin tutarlılık katsayıları zorba versiyonu için sırasıyla .71, .68, .60, .64 ve .70 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin zorba versiyonuna ilişkin genel iç tutarlılık katsayısı ise .87'dir. İlişkisel saldırganlık davranışları ile ortaya konan söylenti yayma ve izolasyon boyutlarının iç tutarlılık katsayılarının oldukça düşük olduğu gözlenmektedir (Pişkin ve Ayas, 2011).

İlişkisel saldırganlığı belirlemek için farklı yöntemler kullanılmış ve pek çok ölçme aracı geliştirilmişse de bu ölçeklerin büyük bir çoğunluğu okulöncesi ya da okul çağı çocuklarına özgüdür (Crick, Casas ve Mosher, 1997). Yapılan ölçüm ve değerlendirmeler akranların yanıtlarına dayanmaktadır. Ayrıca, bu ölçme araçlarının kısa olması da bu araçların bir diğer sınırlılığı olarak değerlendirilmiştir (Crothers ve diğerleri, 2009). Yetişkinlerde gözlenen örtük saldırganlık davranışlarına yönelik çalışmalar ve ölçekler ise belirli ortamlar ve gruplarla sınırlı kalmıştır. Bazı ölçekler de daha önce çocuk ve ergenler için geliştirilmiş ölçeklere dayalı olarak oluşturulmuştur (Forrest ve diğerleri, 2005). Son yıllarda ise yetişkinlerin ilişkisel saldırganlık davranışlarını ele alan araştırmaların sayısı arttıkça yetişkinlere özgü ilişkisel saldırganlık ölçeği geliştirme çabaları da artarak sürmektedir.

2.5.2. İlişkisel Saldırganlık İle Benlik Saygısı, Sosyal Bağlılık ve Sosyal Kaygı Arasındaki İlişkiye Yönelik Araştırmalar

Bu bölümde bağımlı değişken olan ilişkisel saldırganlık değişkeninin modelde yer alan benlik saygısı, sosyal bağlılık ve sosyal kaygı değişkenleriyle olan ilişkisini ele alan araştırmalara yer verilmiştir.

2.5.2.1. İlişkisel Saldırganlık İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişkiye Yönelik Araştırmalar

Benlik saygısının uyumun ya da uyumsuzluğun göstergesi olan bazı davranışlarla olan ilişkisi farklı çalışmalarla ele alınmış, benlik saygısının yüksek ya da düşük düzeyde olması uyumla ya da uyumun göstergesi olan davranış ya da durumlarla ilişkilendirilmiştir. Benlik saygısının yüksek olması olumlu özelliklerle ilişkili olduğundan önleme çalışmalarında da önemli bir değişken olarak ele alınmıştır (Mruk, 2006).

Benlik saygısının yüksek olması bireyleri sosyal olarak kabul edilebilir davranışlara güdülemekte (Forney ve diğerleri, 2005) bu nedenle yüksek benlik saygısına sahip bireyler daha fazla özgeci davranış sergilemektedirler (Leary ve MacDonald, 2003).

Benlik saygısı bireylerin kişilerarası ilişkilerde sergilediği davranışları etkilemektedir (Salmivalli, 2001). Bu nedenle, benlik saygısının çok farklı davranışlarla ilişkisi araştırılmış, birey ve toplum için önemli sorunlardan birisi olan saldırganlık davranışlarını daha iyi açıklama girişimlerinde benlik saygısı değişkenine de yer verilmiştir. Ancak benlik saygısı ile saldırganlık/şiddet arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmalarda belli bir tutarlılık söz konusu değildir. Bazı araştırma bulguları saldırgan bireylerin benlik saygısının saldırgan olmayanların benlik saygısından daha düşük olduğunu, bazıları iki değişken arasında anlamlı ilişki olmadığını göstermiş, bazıları ise gerçekçi olmayan/şişirilmiş yüksek benlik saygısının saldırganlıkla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur (Salmivalli, 2001).

Literatürdeki karmaşık ve tutarsız araştırma bulgularının yanı sıra benlik saygısı ile saldırganlık davranışları arasındaki ilişkileri açıklamaya çalışan iki farklı kuramsal yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan birisi düşük benlik saygısının saldırganlıkla ilişkili olduğunu, diğeri de yüksek ancak şişirilmiş ya da tehdit edilen benlik saygısının saldırganlıkla ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Bu yaklaşımlardan ilki düşük benlik saygısının saldırganlığı yordadığını belirten *Geleneksel Yaklaşım*, ikincisi ise saldırganlık davranışlarını şişirilmiş benlik saygısıyla (inflated self esteem) açıklayan *Çağdaş Yaklaşım*'dir (Walker ve Bright, 2009).

Geleneksel Yaklaşım

Geleneksel olarak düşük benlik saygısının olumsuz ve istenmeyen davranışlarla ilişkili olduğu düşünülmüş (Salmivalli, 2001), benlik saygısının düşük olması pek çok sorun gibi saldırganlık için de risk faktörü olarak değerlendirilmiştir (Ostrowsky, 2010; Trzesniewski ve diğerleri, 2006). Çünkü düşük benlik saygısına sahip olan bireyler kendisini değersiz, yetersiz, beceriksiz olarak algılamakta, bu olumsuz duygularla başa çıkıp, kendisini koruyabilmek için yaşadığı olumsuzluklar için başkalarını suçlamakta ve kendisinin dışındaki faktörlere yükleme yaptıkları için de saldırganlık davranışlarına başvurmaktadırlar. Bir başka deyişle, benlik saygısını yükseltmek isteyen bireyler güç ve bağımsızlıklarını kazanmak için öfkelerini dışa vurmakta, başkalarını aşağılayıp, kendi sosyal statülerini yükseltmek için saldırganlık davranışları sergilemektedirler (Ostrowsky, 2010).

Çağdaş Yaklaşım

Son yıllarda düşük benlik saygısı ile saldırganlık arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmalarda bu iki değişken arasında güçlü ilişkiler bulunamadığı için benlik saygısı ile saldırganlık arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan yeni bir yaklaşım ortaya atılmıştır. Şişirilmiş Benlik Saygısı (Inflated Self Esteem), Sorgulanan Benlik Saygısı (Disputed Self Esteem), Tehdit Edilen Benlik Saygısı-Narsisizm (Threatened Egotism) gibi değişik adlarla anılan bu yaklaşım gerçekçi olmayan ve şişirilmiş yüksek benlik saygısının saldırganlığı yordadığı fikrini savunmaktadır. Çünkü benlik saygısı yüksek olan her birey saldırganlığa başvurmamaktadır (Baumeister, Bushman ve Campbell, 2000). Yüksek benlik saygısına sahip olan bireylerin bazıları gerçekten kendilerini değerli hissetmekte, kendilerini olduğu gibi kabul etmektedirler. Gerçekçi benlik saygısına sahip olan bireyler yüksek benlik saygılarını nesnel verilere dayandırmakta, davranışlarında herhangi bir üstünlük çabası barındırmamaktadırlar. Şişirilmiş benlik saygısına sahip olan bireyler ise kendilerini diğerlerinden daha iyi, daha üstün olarak algılamakta, kendileri ile ilgili olumsuzlukları reddetmektedirler (Taylor, Davis-Kean ve Malanchuk, 2007). Kendilerini sürekli olumlu görmeye ve göstermeye çalışmakta, hatta başkalarının da bu narsistik görüşlerini onaylamalarını, kabul etmelerini beklemektedirler. Diğer insanlar narsistlerin benlik imgelerini onaylamadıklarında ya da

sorguladıklarında benliklerine tehdit algılamakta, bu tehdit karşısında da saldırganlık davranışlarına başvurmaktadırlar (Baumeister, Bushman ve Campbell, 2000).

Şişirilmiş benlik saygısı, bireyin kendisine ilişkin yapmış olduğu değerlendirmeler yanlı olarak başkalarının kendisi hakkında yaptığı değerlendirmelerden daha iyiye, yani gerçekçi değilse ortaya çıkmaktadır. Bu durumda çevrelerinden, diğer insanlardan kendileriyle ilgili olumsuz geri bildirim alma olasılıkları da yükselmekte, benlik saygılarına yönelik daha fazla tehdit algılamaktadırlar (Baumeister ve Boden, 1998; Baumeister, Smart ve Boden, 1996). Şişirilmiş benlik saygısına sahip olan bireyler kendileri ile ilgili olumsuz geri bildirim aldığı anda kendisi ile ilgili olumsuz bilgileri kabul edip geri adım atabileceği gibi olumlu benlik kavramını korumak için geri bildirim haksız ve yersiz olduğunu ileri sürüp karşı saldırıya da geçebilmektedir (Baumeister ve Boden, 1998). Şişirilmiş benlik saygısına sahip olan bireylerin kendileri ile ilgili olumsuz bildirim kabul etmeleri çok olası değildir. Çünkü şişirilmiş benlik saygısı çok kırılgan olduğu için bireyleri kendileri ile ilgili başarısızlıklardan, zayıflıklardan kaçınmaya itmektedir (Salmivalli, 2001). Bu nedenlerle, şişirilmiş benlik saygısına sahip olan bireyler aldıkları olumsuz geribildirimlerden dolayı benlik saygılarının sorgulandığını, tehdit edildiğini düşünerek saldırganlığa/şiddete başvurmaktadır (Baumeister, Smart ve Boden, 1996). Böylece, saldırganlık/şiddet bireyin gerçekçi temellere dayanmayan yüksek benlik saygısını korumanın bir yolu olarak kullanılmakta, şişirilmiş yüksek benlik saygısı saldırganlığı yordamaktadır.

Şişirilmiş benlik saygısı gerçekte güvensizlik yaşayan bireyin kendisine ilişkin olarak yapmış olduğu aşırı olumlu değerlendirmelerden oluşmaktadır. Bu nedenle şişirilmiş benlik saygısına sahip olan bireyler sürekli olarak benlik saygılarını yitireceklerini düşünmekte, olası tehditlere karşı hassasiyet geliştirmekte ve saldırganlık davranışlarıyla tepki verme olasılıkları yükselmektedir (Baumeister, 1993 akt. Salmivalli, 2001).

Geleneksel yaklaşımın düşük benlik saygısının olumsuz ve toplum tarafından onaylanmayan davranışlarla ilişkili olabileceği savı araştırma bulgularıyla da desteklenmiş (Salmivalli, 2001), bu çalışmalarda olumsuz davranışlar olarak suç, şiddet

ve saldırganlık davranışları ele alınmıştır. Benlik saygısı düşük bireylerin riskli davranışlarda bulunma olasılıkları (Peterson, Leffert ve Graham, 1995), saldırganlık (Donellan, Trzesniewski, Robins, Moffit ve Caspi, 2005; Şahan, 2007), aynı zamanda şiddet (Donellan ve diğerleri, 2005) gibi antisosyal davranışlara başvurma olasılıkları da daha yüksek bulunmuştur. Rosenberg, Schooler ve Schoenbach (1989) düşük benlik saygısının suç davranışlarındaki artışı hızlandırdığını belirlemiştir.

Ergenlik dönemindeki şiddet ile benlik saygısı arasındaki ilişkiyi çok geniş bir çalışma grubu ile ele alan bir çalışmada düşük benlik saygısının ergenlerin suç davranışlarının güçlü yordayıcısı olduğu ortaya konmuştur (Sutherland ve Shepherd, 2002). Lochman ve Dodge (1994) de ergenlik öncesi ve ergenlik dönemindeki saldırgan ve saldırgan olmayan erkek çocukları karşılaştırdığı çalışmasında her iki yaş grubunda da şiddete başvuranların kendilik değerlerinin daha düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bir diğer çalışmada da benlik saygısı düşük olan ortaokul düzeyindeki çocuklar saldırganlık davranışlarını daha sık sergilediklerini belirtmiştir (Fong, Vogel ve Vogel, 2008). Geniş bir örnekleme gerçekleştirilen bir diğer çalışmada ise yetişkinlerde de düşük benlik saygısının romantik partnerler arasındaki fiziksel şiddeti yordadığı ve benlik saygısı düştükçe fiziksel şiddetin arttığı ortaya konmuştur (Papadakaki, Tzamalouka, Chatzifotiou ve Chliaoutakis, 2009).

Şahan (2007) lise öğrencileriyle gerçekleştirdiği çalışmada ergenlerin saldırganlık davranışlarını yordayan değişkenleri ele almış, yordayıcı değişkenler olarak benlik saygısı, problem çözme becerileri ve akran baskısının saldırganlık değişkenindeki varyansa olan katkısını ele almıştır. Regresyon analizinin sonuçları benlik saygısının saldırganlık davranışlarının açıklanmasına anlamlı katkıda bulunduğunu, benlik saygısındaki düşüşün saldırganlık davranışlarında artışa yol açtığını ortaya koymuştur. Donellan ve diğerleri (2005) benlik saygısı ile antisosyal davranışlar, suç davranışları gibi dışavurum davranışları (externalizing) arasındaki ilişkileri ele almış, benlik saygısı ile suç davranışları arasında ters yönde ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Aynı zamanda, 11 ve 13 yaşlarında tekrarlanan ölçümlerle gerçekleştirilen boylamsal çalışmada, 11 yaşındaki benlik saygısının 13 yaşındaki dışavurum davranışlarını anlamlı olarak yordadığı da ortaya konmuştur. Bu araştırmada saldırganlık

davranışlarını düşük benlik saygısının dışavurumu olarak açıklayan *düşük benlik saygısı hipotezini* test etmek için, benlik saygısının yanı sıra *gerçekçi olmayan yüksek benlik saygısı* veya *abartılmış benlik saygısı* değişkeni de ele alınmış, bu değişkene ilişkin veriler narsisizm ölçeği ile toplanmıştır. Bulgular benlik saygısının saldırganlık davranışları üzerindeki etkisinin narsisizmden bağımsız olduğuna işaret etmektedir. Webster (2006) de benlik saygısının narsisizm kontrol edildikten sonra bile saldırganlıkla ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu son bulgular düşük benlik saygısı hipotezini desteklemiştir (Donellan ve diğerleri, 2005). Bu hipoteze ve araştırmalara dayanarak saldırganlık davranışlarına yatkınlığı arttıran pek çok faktör arasında düşük benlik saygısının da yer aldığı ifade edilebilir (Lochman ve Lampron, 1986; Paulson, Coombs ve Landverk, 1990).

Miyamoto ve diğerleri (2001) benlik saygısının farklı değişkenlerle olan ilişkisini araştırdığı çalışmasında aile desteği, saldırganlık, durumsal kaygı, depresyon değişkenlerinin benlik saygısını açıklama düzeyini incelemiş, saldırganlığın benlik saygısı ile negatif yönlü ilişkide olduğunu belirlemiştir. Ayrıca, aileden alınan desteğin saldırganlık ile benlik saygısı arasındaki ilişkiye aracılık etmediği de ortaya konmuştur.

Simons, Paternite ve Shore (2001) de ergenlerin benlik saygıları ile saldırganlıkları arasında negatif ilişki bulmuş, benlik saygısının anne babaya bağlanma ile saldırganlık arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini belirlemiştir. Bir başka deyişle, bağlanma benlik saygısı ile pozitif, benlik saygısı da saldırganlıkla negatif yönlü ilişki içerisindedir. Böylece, benlik saygısı düşük olan bireylerin saldırganca davranma eğilimleri yükselmektedir.

Gomez ve McLaren (2007) üniversite öğrencileriyle gerçekleştirdiği çalışmada benlik saygısının saldırganlıkla negatif yönde ilişkili olduğunu ve saldırganlığı yordadığını ortaya koymuştur. Bu çalışmada aynı zamanda benlik saygısının bağlanma ve saldırganlık davranışları arasında aracı değişken olup olmadığı da incelenmiş, benlik saygısının aracı değişken olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle, bağlanma benlik saygısını, benlik saygısı ise saldırganlığı yordamıştır (Gomez ve McLaren, 2007).

Bir diğer çalışmada da 18-21 yaş aralığında yer alan üniversite öğrencilerinin ebeveynlerine olan bağlanma düzeylerinin anne babalarıyla olan ilişkilerine, benlik saygılarına ve ilişkisel saldırganlıkları üzerine etkisi incelenmiştir. Benlik saygısı ile ilişkisel saldırganlık arasında negatif ve anlamlı ilişki bulunmuştur. Benlik saygısı yükseldikçe ilişkisel saldırganlık düzeyi düşmektedir. Ayrıca, benlik saygısı anne babaya duyulan bağlılığın ilişkisel saldırganlığı yordama gücünü de arttırmıştır (Carr, 2007).

Baumeister, Smart ve Boden (1996) literatürdeki benlik saygısı ve saldırganlık arasındaki ilişkilere yönelik çelişkili ve tutarsız bulgulara dayanarak yüksek ancak şişirilmiş benlik saygısının tehdit altında olduğunda saldırganlığa yol açabileceğini öne sürmüş, bu amaçla şişirilmiş benlik saygısını narsisizm ölçeği ile belirlediği çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bushman ve Baumeister (1998) laboratuvarında gerçekleştirdiği çalışmada benlik saygısı düzeyi ile saldırganlık arasında anlamlı bir ilişki bulamamış, narsisizm ile saldırganlık arasında anlamlı bir ilişki bulmuştur. En yüksek düzeyde saldırganlığa başvuranların ise narsisizm puanları yüksek olan ve tehdit alan grupta yer alan denekler olduğu belirlenmiştir.

Bushman ve diğerleri (2009) benlik saygısı, narsisizm ve saldırganlık değişkenleri arasındaki ilişkileri hem laboratuvar ortamında hem de alan çalışmasında gerçekleştirdiği çalışmalarla ele almıştır. Araştırma bulguları, narsisizm ile benlik saygısının birbiriyle ilişkili olduğunu, ancak ne benlik saygısının ne de narsisizmin saldırganlığı yordadığını ortaya koymuştur. Benlik saygısı yüksek olduğunda narsisizm ile saldırganlık arasında ilişki bulunmuş, ancak benlik saygısı düşük olduğunda narsisizm ile saldırganlık arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Narsisizm ile saldırganlık arasında en güçlü ilişki benlik saygısının ve tehditin yüksek olduğu durumlarda gözlenmiştir. Öte yandan, tehdit yüksek olsa da kurbanın bu süreçle ve deneyle ilgisinin olmaması saldırganlık düzeyinin yükselmesini engellemiştir. Narsisizm kontrol edilerek benlik saygısı ve saldırganlık arasındaki ilişki de araştırılmış, bu durumda da benlik saygısının saldırganlıkla ilgili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Bushman ve diğerleri, 2009).

Temel (2008) yaşları 14 ile 18 arasında değişen lise öğrencilerinin saldırganlığını yordamada sosyal problem çözme becerileri, narsisizm, benlik saygısı ve cinsiyetlerinin rolünü incelediği çalışmasında, narsisizm ile fiziksel saldırganlık arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişki bulmuş, benlik saygısının fiziksel saldırganlıkla ilişkili olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Öfke ve düşmanlık alt boyutları açısından ise narsisizm ile pozitif ve anlamlı, benlik saygısı ile negatif yönlü ve anlamlı ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sözel saldırganlık açısından ise benlik saygısı ile anlamlı ilişki bulunamamış, narsisizm ile pozitif yönde ilişkili olduğu belirlenmiştir. Bağımsız değişkenlerin saldırganlığı yordama düzeyi her bir alt boyut için ele alınmış, narsisizmin fiziksel saldırganlığı, öfkeyi, düşmanlığı ve sözel saldırganlığı yordadığı, benlik saygısının ise düşmanlık ve sözel saldırganlığı yordadığı ortaya konmuştur.

Golmaryami ve Barry (2010) yaşları 16 ile 18 arasında değişen katılımcılarla gerçekleştirdiği çalışmada ergenlerin narsisizmi ile benlik saygısının birlikte ilişkisel saldırganlıkları ile ilişkisini araştırmıştır. Katılımcıların ilişkisel saldırganlıklarına ilişkin veriler hem kendilerine ilişkin yaptığı değerlendirmelerle hem de akranların birbirlerine ilişkin değerlendirmeleriyle toplanmıştır. Bulgular, narsisizm ile hem öz bildirimle belirlenen hem de akran bildirimleriyle belirlenen ilişkisel saldırganlık davranışları arasında pozitif ve anlamlı ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Yüksek benlik saygısı puanları yüksek narsisizm puanları ile birlikte ilişkisel saldırganlığı yordamıştır. Benlik saygısı puanları yüksek olan bireylerin narsisizm puanları yükseldikçe akran bildirimleri ile belirlenen ilişkisel saldırganlık düzeyleri de yükselmiştir. Bu analizler uyum sağlayıcı narsisizmin yanı sıra uyumsuz narsisizmle de gerçekleştirilmiş, aynı bulgular uyumsuz narsisizm için elde edilirken, uyum sağlayıcı narsisizm açısından ilişkisel saldırganlık üzerinde anlamlı bir etki gözlenmemiştir (Golmaryami ve Barry, 2010). Çünkü uyumsuz narsisizm düşük benlik saygısı ile, uyum sağlayıcı narsisizm ise yüksek benlik saygısı ile ilişkilidir. Dolayısıyla uyumsuz narsisizm (düşük benlik saygısı) suç davranışlarını yordamaktadır (Barry, Grafeman, Adler ve Pickard, 2007).

Üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilen çalışmada da saldırganlık ile benlik saygısı ve narsisizmin (şişirilmiş benlik saygısı) ilişkisi incelenmiş, benlik saygısı ve narsisizmin

paylaştığı varyans kontrol edildiğinde, benlik saygısı ile narsisizmin saldırganlık üzerindeki etkilerinin zıt yönlü olduğu belirlenmiştir. Yani benlik saygısı ile saldırganlık arasında negatif ve anlamlı, narsisizm ile saldırganlık arasında ise pozitif ve anlamlı ilişki bulunmuştur (Locke, 2009). Benlik saygısı ile narsisizmin saldırganlıkla olan zıt yönlü ilişkisi narsisizmin (şişirilmiş benlik saygısı) düşük benlik saygısını gizlemesinden (Walker ve Bright, 2009) kaynaklanıyor olabilir. Yani şişirilmiş benlik saygısına sahip olan bireylerin düşük benlik saygılarını saklamak için kendilerini olduklarından daha olumlu göstermeye çalıştıkları bu nedenle de yüksek benlik saygısının saldırganlığı yordadığı sonucuna ulaşıyor olabilir varsayımıyla (Salmivalli, 2001) benlik saygısının farklı şekillerde belirlendiği çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Düşük ve yüksek benlik saygısının saldırganlık değişkeniyle olan ilişkisini daha iyi açıklayabilmek için benlik saygısının hem öz değerlendirme hem de akran değerlendirmesiyle belirlendiği çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Çünkü bireylerin yetersizliklerini gizleyip, kendi benliklerini koruyabilmek için kendilerini olduklarından daha olumlu gösteriyor olabilecekleri düşünülmüştür (Salmivalli, 2001).

Diamantopoulou, Rydell ve Henricsson (2008) bu amaçla benlik saygısının saldırganlık değişkeniyle olan ilişkisini araştırdığı çalışmasında hem düşük hem de şişirilmiş benlik saygısını birlikte ele almış, benlik saygısını da iki farklı biçimde kavramsallaştırmıştır. Bir başka deyişle, bireylerin genel benlik saygısı özdeğerlendirmeye dayalı bir ölçekle belirlenmiştir. Bireylerin görel benlik saygısı ise bireyin kendisini ne kadar kabul edilebilir bulduğuna ilişkin görüşleri ile akranlarının bireyi ne kadar kabul edilebilir bulduğuna ilişkin görüşleri arasındaki farkla belirlenmiştir. Daha somut bir ifadeyle, mutlak benlik saygısı bireyin kendisini bir ölçekle değerlendirmesiyle elde edilmektedir. Görel benlik saygısı için ise önce bireyin kendisini ne kadar kabul edilebilir bulduğu ve sosyal ilişkilerinden memnuniyet düzeyi belirlenmekte, daha sonra bireyin sosyal kabulüne ilişkin bilgiler akranlardan toplanmaktadır. Bireyin sosyal kabulüne ilişkin bu iki farklı kaynaktan gelen değerlendirmelerin farkı alındığında bireyin görel benlik saygısına ilişkin bilgi elde edilmektedir. Bu iki değerlendirme arasındaki farkın pozitif olması bireyin kendisini gerçekte olduğundan daha kabul edilebilir algıladığını, benlik saygısının gerçekçi olmadığını, yüksek ancak şişirilmiş

benlik saygısı olduğunu göstermektedir. Araştırma bulguları hem düşük hem de yüksek (şişirilmiş) benlik saygısına sahip olan çocukların saldırganlık davranışlarına başvurduğunu ortaya koymaktadır. Mutlak değerlendirmeye dayanan genel benlik saygısı saldırganlıkla negatif, görelî değerlendirmeye dayanan şişirilmiş benlik saygısı ise saldırganlıkla pozitif yönde ilişkili bulunmuştur. Hem benlik saygısı hem de şişirilmiş benlik saygısı fiziksel saldırganlığı yordamıştır (Diamantopoulou ve diğeri, 2008).

David ve Kistner (2000) de bireylerin benliklerine ilişkin yapmış olduğu olumlu çarpıtmaların (kendini gerçekte olduğundan daha olumlu algılamanın-şişirilmiş benlik saygısının) saldırganlıkla olan ilişkisini araştırmış, bu amaçla bireylerin sosyal kabul edilme durumlarına ilişkin hem kendilerinden hem de akranlarından bilgi alınmıştır. Çocukların gerçek kabul durumlarını belirlemek için akranlarına sosyometri uygulanmış, algılanan kabul durumlarını belirlemek için ise katılımcılardan akranlarının her birinin kendisini nasıl değerlendirdiğine ilişkin tahminlerde bulunmaları istenmiştir. Algılanan kabul ile gerçek kabul arasındaki farkın büyüklüğü bireyin benliğine yönelik yaptığı olumlu çarpıtmaların, algısal yanlılığın derecesini göstermektedir. Araştırma bulguları algısal yanlılığın (nesnel göstergelere dayanmayan olumlu benlik saygısı) bireylerin doğrudan ve ilişkisel saldırganlıklarını yordadığını ortaya koymuştur. Algısal yanlılık yükseldikçe hem doğrudan hem de ilişkisel saldırganlığa başvurma olasılığı yükselmektedir. Ayrıca, algısal yanlılık ile saldırganlık arasındaki ilişki sadece yüksek yanlılık durumlarında değil aynı zamanda orta düzeydeki yanlılık durumunda da anlamlı bulunmuştur (David ve Kistner, 2000)

Benlik saygısı ile saldırganlık arasındaki ilişkilerin üniversite öğrencileri ile araştırıldığı bir diğeri çalışmada da katılımcıların benlik saygısı hem kendi yaptıkları, hem de başkalarının kendileri ile ilgili yaptıkları değerlendirmelere dayalı olarak belirlenmiştir. Katılımcıların mutlak benlik saygılarını belirlemek için Rosenberg'in Benlik Saygısı Ölçeği kullanılmış, görelî değerlendirme için ise katılımcıların oda arkadaşları değerlendirme yapmıştır. Araştırma bulguları bireyin benlik saygısının saldırganlıkla negatif yönlü ilişkili olduğunu, mutlak benlik saygısının saldırganlığı yordadığını ortaya koymuştur. Görelî benlik saygısı ile saldırganlık arasındaki ilişki de anlamlı bulunmuş,

bireylerin kendi değerlendirmeleri ile başkalarının kendisi hakkında yaptığı değerlendirmeler arasında fark azaldıkça bireylerin saldırganlık davranışlarının azaldığı belirlenmiştir. Diğer yandan, bireylerin ve başkalarının birey hakkında yaptığı değerlendirmeler arasındaki fark ne kadar fazlaysa saldırganlık davranışları da artmaktadır. Bu durum hem düşük, hem de yüksek benlik saygısına sahip bireylerde geçerlidir (Perez, Vohs ve Joiner, 2005).

Benlik saygısı ve saldırganlık arasındaki ilişkiyi ele alan bazı çalışmalarda da benlik saygısı ve saldırganlık değişkenlerinin ilişkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Arıcak, 1995; Barry, Thompson, Barry, Lochman, Adler ve Hill, 2007; Baumeister ve diğerleri, 2009; Bushman ve Baumeister, 1998; Salmivalli, 2001).

Literatürde benlik saygısı ve saldırganlık değişkenleri arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalarda belli bir tutarlılık görülmemektedir (Donellan ve diğerleri, 2005). Bazı araştırmalar düşük benlik saygısını saldırganlıkla ilişkili bulurken (Donellan ve diğerleri, 2005; Lochman ve Lampron, 1986; Rosenberg, Schooler ve Schoenbach, 1989; Trzesniewski ve diğerleri, 2006; Walker ve Bright, 2009), bazı araştırmalarda ise benlik saygısının yüksekliği ve narsisizm ile saldırganlık arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Baumeister, Smart ve Boden, 1996; Bushman ve diğerleri, 2009; Salmivalli, 2001). Benlik saygısı ve saldırganlık arasındaki ilişkiler konusunda tutarsız bulgular araştırmacıları düşük benlik saygısı ile birlikte düşük benlik saygısının göstergesi olan şişirilmiş yüksek benlik saygısının saldırganlıkla ilişkilerini araştırmaya yönlendirmiştir. Bu araştırmalarda düşük benlik saygısının saldırganlıkla negatif yönde, düşük benlik saygısının maskesi olan şişirilmiş benlik saygısının ise saldırganlıkla pozitif yönde ilişkili olduğu ortaya konmuştur (Diamantopoulou ve diğerleri, 2008; David ve Kistner, 2000). Aslında, bu bulgular tutarsız bulguların kaynağını ortaya koymakta, her iki koşulda da düşük benlik saygısının yüksek düzeyde saldırganlıkla ilişkili olduğuna ilişkin kanıt sunmaktadır.

Literatürde benlik saygısı ve saldırganlık/şiddet arasındaki ilişkilere ilişkin bulgular çelişkili olduğu için bu iki değişken arasındaki ilişkileri 1986-2006 yılları arasında ele alan çalışmalar gözden geçirilmiştir (Walker ve Bright, 2009). Çalışmaların çoğunluğunun düşük benlik saygısının saldırganlıkla/şiddetle negatif yönlü ilişkide

olduğu belirlenmiştir. Araştırma bulgularının çoğu benlik saygısı artıka saldırganlığın azaldığını ortaya koymuştur (Walker ve Bright, 2009).

2.5.2.2. İlişkisel Saldırganlık İle Sosyal Bağlılık Arasındaki İlişkiye Yönelik Araştırmalar

İlişkisel saldırganlık ile sosyal bağlılık değişkenleri arasındaki ilişkileri ele alan çalışmaya rastlanmamış bu nedenle bu bölümde saldırganlık ve sosyal bağlılık arasındaki ilişkiyi araştıran iki çalışmaya yer verilmiştir.

İnsanların aidiyet ihtiyacı oldukça güçlü olduğundan bireyler bu ihtiyaçlarını karşılayamadıklarında iyilik halleri ve uyumları da olumsuz yönde etkilenmektedir. İnsanlar kişilerarası ilişkilerde diğeri tarafından kabul edildiğinde, kendilerini değerli hissetmektedir. Gerçek ya da olası reddedilme durumunda ise bireyler diğeri tarafından değerli bulunmadığını düşünmektedirler. Reddedilen ve dışlanan bireyler kişilerarası ilişkilerinde kendilerini değerli hissetmemekte, reddedilmeye ilişkin hassasiyetlerinden dolayı da saldırganlığa başvurmaktadır. Hem laboratuvar da hem de gerçek yaşamda gerçekleştirilen araştırmalar reddedilmenin saldırganlığa yol açtığını ortaya koymuştur. Reddedilmeye ilişkin hassasiyeti olmayan bireylerin ise saldırganlığı tercih etmediği belirlenmiştir (Leary, Twenge ve Quinlivan, 2006). Bireylerin reddedilmeye ilişkin hassasiyetlerini azaltmanın reddedilen bireylerin saldırganlıkla tepki verme olasılığını da azaltacağından hareketle bireylerin sosyal bağlılık duygularının güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Sosyal bağlılık duygusu güçlü olan bireyler kendilerini herhangi bir sosyal sisteme ait hissettikleri için dışlanma ya da reddedilme sonrasında ya da dışlandıklarını düşündüğünde aidiyet duygusunu tekrar güçlendirmek için girişimde bulunmakta, özgeci davranışlar sergilemektedir. Bu nedenle sosyal bağlılık duygularının hatırlatılması ya da vurgulanması dışlanma sonucu ortaya çıkan olumsuz etkileri ortadan kaldırmakta, saldırganlık davranışlarına başvurulma olasılığını düşürmektedir (Baumeister ve Leary, 1995).

Twenge ve diğeri (2007) reddedilen insanlara sosyal bağlılık duygularını hatırlatmanın reddedilme sonrası saldırganlık davranışlarının tercih edilme olasılığını düşüreceği hipotezini test etmek için bir araştırma gerçekleştirmiştir. Deneysel

yöntemle gerçekleştirilen çalışmada bireylerin sosyal bağlılıklarını arttırmanın bireylerin saldırganlık tepkilerine olan etkileri araştırılmıştır. Üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilen araştırmada denekler başkaları tarafından reddedilmiş, birinci koşuldaki deneklere araştırmacı tarafından bir kutu çikolata verilmiş, ikinci koşuldaki deneklere sadece duygu durumlarını etkileyecek video gösterilmiş, üçüncü ve dördüncü koşuldaki deneklere sosyal bağlılık duygularını hatırlatıcı etkinlikler yaptırılmıştır. Üçüncü koşuldaki deneklere en sevdiği aile üyeleriyle ya da en sevdiği ünlüyle ilgili bir şeyler yazdırılmış, dördüncü ve son koşulda ise deneklere en iyi arkadaşlarına ilişkin bir şeyler yazdırılmıştır. Birinci ve ikinci koşul olumlu duyguların sosyal bağlılık ile saldırganlık arasındaki ilişkiye aracılık edip etmediğini belirlemek için oluşturulmuştur.

Birinci deneyde, reddedilme sonrasında sadece arkadaşça etkileşim kurulması saldırganlığın azalmasına yol açmıştır. Bu deneyde deneklerin duygularına yönelik herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. İkinci deneyde ise dışlanma yaşayan bireylerde belli duyguların ortaya çıkmasına yol açacak içeriğinde sosyal öğelerin bulunmadığı video kayıtları izletilmiştir. Deney sonucunda dışlanan bireylerin duygularını olumluya dönüştürmek tek başına saldırganlığın azaltılmasını sağlayamamıştır. Üçüncü ve dördüncü deneyde ise dışlanma sonrasında bireylere aile üyeleri, sevdiği ünlü birisi ya da en iyi arkadaşı ile ilgili bir şeyler yazdırılmış, sosyal bağlılıklarını hatırlatmanın saldırganlıklarını azalttığı görülmüştür. Bu çalışmada bireylere sosyal bağlılık duyguları hatırlatıldığında bireylerin saldırganlık davranışlarına başvurma olasılıklarının azaldığı ortaya konmuştur.

Araştırma bulguları ve literatürdeki ilgili yayınlar sosyal bağlılığın bireylerin aidiyet duygularını güçlendirdiğini, bireylerin reddedilmeye ilişkin duyarlılıklarını azalttığını ortaya koymuştur. Bu kapsamda, sosyal bağlılık ile saldırganlık arasında negatif yönde ilişki olacağı düşünülmüştür.

2.5.2.3. İlişkisel Saldırganlık İle Sosyal Kaygı Arasındaki İlişkiye Yönelik Araştırmalar

İlişkisel saldırganlık ve sosyal kaygı değişkenlerinin ortak bileşeninin yükleme yanlılığı olduğundan hareketle, bu iki değişken arasındaki ilişki son yıllarda dikkat çekmeye

başlamış, araştırmalara konu olmuştur. Sosyal bilgi işleme yaklaşımına göre bireyler kişilerarası ilişkilerinde karşı tarafın kendisine dışlama, soğuk ve ilgisiz davranma gibi yöntemlerle zarar vermek istediğini düşündüğünde tehdit algılamakta ve ilişkisel saldırganlığa başvurma olasılıkları yükselmektedir (Crick, 1995). Bu nedenle ilişkisel saldırganlık davranışlarının temelinde reddedilme ve eleştirilme kaygısı ile açıklanan sosyal kaygı yapısının olabileceği düşünülmüş, ilişkisel saldırganlık ve sosyal kaygı değişkenleri arasındaki ilişkiler farklı yaş gruplarıyla incelenmiştir.

Loudin ve diğerleri (2003) üniversite öğrencileriyle gerçekleştirdiği çalışmada sosyal kaygı ve empatinin ilişkisel saldırganlığa olan katkısını ele almıştır. İlişkisel saldırganlığa başvuran bireyler doğrudan saldırganlığa da başvurduğu için doğrudan saldırganlık araştırmaya kovaryans olarak dahil edilmiştir (Loudin ve diğerleri, 2003). Araştırmada Sosyal Bilgi İşleme kuramına dayanarak empati ve ilişkisel saldırganlık arasında ters yönlü, sosyal kaygı ve ilişkisel saldırganlık arasında ise pozitif yönlü ilişki bulunabilir hipotezi ileri sürülmüştür. Bulgulara göre ilişkisel saldırganlıkla empati ve sosyal kaygı arasındaki ilişki anlamlıdır. Empatinin bilişsel boyutu olan farklı bakış açılarından bakabilme düzeyi düşük olan bireylerin ve sosyal kaygısı yüksek olanların ilişkisel saldırganlığa başvurma olasılıkları yükselmektedir. Hiyerarşik regresyon analizi sonuçları empati ve sosyal kaygının ilişkisel saldırganlığın açıklanmasına anlamlı katkıda bulunduğunu ortaya koymuştur. Farklı bakış açılarını algılayamayan ve olumsuz olarak değerlendirilmekten korkan bireyler ilişkisel saldırganlığa daha sık başvurmaktadır (Loudin ve diğerleri, 2003).

Marsee, Weems ve Taylor (2008), saldırganlık ile kaygı bozukluğu semptomları arasındaki ilişkileri 6-14 yaş grubundaki katılımcılarla ele almıştır. Katılımcıların kaygı düzeyleri ile tepkisel ve araçsal ilişkisel saldırganlık düzeyleri ve tepkisel doğrudan saldırganlık davranışları birbiriyle ilişkili bulunmuştur. Ayrıca ilişkisel saldırganlığı en yüksek olanların yüksek kaygı yaşayan erkekler olduğu, kaygı düzeyi yüksek olan erkeklerin ilişkisel saldırganlık düzeylerinin kaygı düzeyi düşük olanlarından daha yüksek olduğu da araştırma bulguları arasında yer almaktadır.

Ergenlerle gerçekleştirilen bir diğer çalışmada da ergenlerin sosyal kaygısı ve annelerinin uyguladığı psikolojik kontrolün doğrudan ve sosyal saldırganlık davranışlarındaki rolü incelenmiştir. Sosyal değerlendirilme kaygısı hem doğrudan hem de sosyal saldırganlıkla ilişkili bulunmuş, bireylerin kaygı düzeyi yükseldikçe saldırganlıkları da artmıştır. Regresyon analizi sonucunda ise sosyal değerlendirilme kaygısı yaşayan kız ve erkeklerin hem doğrudan hem de sosyal saldırganlık düzeylerinin daha yüksek olduğu ve sosyal değerlendirilme kaygısının saldırganlığı anlamlı olarak yordadığı belirlenmiştir. Sosyal değerlendirilme kaygısının kızlarda annenin uyguladığı psikolojik kontrol ve sosyal saldırganlık arasındaki ilişkiye aracılık ettiği de ortaya konmuştur (Loukas ve diğerleri, 2005).

DeWall, Buckner, Lambert, Cohen ve Fincham (2010) bilişsel yaklaşımın sosyal kaygısı yüksek olan bireylerin başkaları tarafından olumsuz algılandığına ilişkin varsayımını üniversite öğrencileri ile test etmiş, daha sonra da bu olumsuz algılamaların saldırganlıkla ilişkili olup olmadığını ele almıştır. Sosyal kaygı yaşayan bireylerin başkalarını rakip olarak algılamasından yola çıkarak sosyal etkileşimde bulunduğu kişilere düşmanca duygular beslediğini ortaya koymuş, sosyal kaygı ile diğerlerine yönelik düşmanca duygular arasında pozitif yönlü ilişki bulmuştur. Ayrıca, sosyal kaygı ile başkalarının kendilerini düşmanca algılaması arasında pozitif yönlü ilişki olduğu hipotezi de araştırma bulgularıyla desteklenmiştir. Yani sosyal kaygısı yüksek olan bireyler başkalarının kendilerini düşmanca algıladığını, olumsuz olarak değerlendirdiğini düşünmektedir. Olumsuz olarak değerlendirilmekten korkan, çekinen bireylerin rakiplerinden (düşmanlarından) tehdit algılasalar da saldırganlıkla tepki vermeyecekleri prensibinden hareket etmiş, verilerin analizi sonucunda sosyal kaygısı yüksek olan bireylerin romantik ilişkideki partnerlerine şiddet kullanımı konusunda olumsuz tutuma sahip oldukları, şiddete daha az başvurdukları bulgusunu elde etmiştir. Bu çalışma sosyal kaygı ve şiddet arasındaki ilişkileri bilişsel yaklaşım açısından ayrıntılı olarak ele alıp kanıt sunsa da, şiddete yönelik tutumu ve şiddet davranışlarını sadece doğrudan yöntemlerle sınımlı olmasından dolayı bir sınırlılığa sahiptir. Denekler şiddet davranışlarını laboratuvar ortamında ve Milgram'ın deneyinde olduğu gibi doğrudan sergilediği için şiddete başvurma olasılıkları doğal olarak düşmektedir.

Bu çalışmada örtük saldırganlık davranışlarının da dahil edilmesi durumunda sonuçların farklılaşabileceği yorumu yapılabilir (DeWall ve diğerleri, 2010).

İlişkisel saldırganlık ve sosyal kaygı arasındaki ilişkileri ele alan bu çalışmalar, yüklenme yanlılığı nedeniyle olumsuz değerlendirilme korkusu ve reddedilme kaygısı yaşayan bireylerin olası rakiplerine saldırganlıkla tepki verdiğini, sosyal kaygı arttıkça ilişkisel saldırganlığın da arttığını ortaya koymuştur.

2.5.3. Sosyal Kaygı ile Benlik Saygısı ve Sosyal Bağlılık Arasındaki İlişkiye Yönelik Araştırmalar

Bu bölümde ise sosyal kaygı değişkeninin benlik saygısı ve sosyal bağlılık değişkenleri ile olan ilişkisine yönelik araştırmalara yer verilmiştir. Benlik saygısı düşük olan bireyler kendilerini olduğu gibi kabul etmediği, kendilerine yönelik olumsuz tutum geliştirdikleri için, başkalarının da kendilerini olumsuz olarak değerlendireceklerini varsaymakta, sosyal kaygı yaşama olasılıkları yükselmektedir (Kocovski ve Endler, 2000). Sosyal ilişkileri sonucunda bütünlük ve aidiyet hissetmeyen bireyler de olumsuz sosyal değerlendirme sürecinin etkisiyle sosyal çevrelerine ve kişilerarası ilişkilere şüpheli yaklaşmakta, dünyaya ilişkin olumsuz algılar geliştirmekte, sosyal kaygı yaşama olasılıkları yükselmektedir (McCoy, 1998).

2.5.3.1. Sosyal Kaygı ile Benlik Saygısı Arasındaki İlişkiye Yönelik Araştırmalar

Sosyal kaygı bireyin belirlemiş olduğu amaçlarına uygun davranışlar sergileyemediğinde ya da amaçlarına ulaşamadığını düşündüğünde yaşanmaktadır (Schlenker ve Leary, 1982). Sosyal kaygı yaşayan bireyler de herkes gibi kabul edilme ihtiyaçlarını karşılama amacıyla hareket etmekte, bu nedenle olumlu izlenim oluşturmaya çalışmaktadır. Ancak sosyal kaygı düzeyi düşük olanlardan farklı olarak olumlu izlenim oluşturma sürecinde başarılı olamayacaklarını ve reddedileceklerini düşünmektedirler (Kashdan ve McKnight, 2010).

Reddedilme bireyler için oldukça incitici olabilmekte çünkü bireylerin benlik saygısı kabul edildiklerinde yaşadığı duygulanımlarla şekillenmektedir (Leary ve Downs, 1995; Leary ve MacDonald, 2003). Bu nedenle kişilerarası ilişkilerde reddedilme, başarısızlık

ve benlik saygısına tehdit olarak algılanmakta, bireyler benlik saygılarını yükseltmek ya da en azından belli bir seviyede koruyabilmek için olası reddedilme durumlarından kaçınmaktadır. Böylece, benlik saygısı düşük olan bireyler kişilerarası ilişkilerinde benlik saygısı yüksek olanlara göre daha fazla kaygı yaşamaktadırlar (Baumeister ve Twenge, 2003; Mruk, 2006).

Benlik saygısı düşük olan birey kendinden hoşnut olmadığı ve kendisini olumsuz olarak değerlendirdiği için, başkalarının da kendisini olumsuz olarak algılayacağını düşünmektedir. Olumsuz olarak değerlendirileceği beklentisi içerisinde olma da bireylerin sosyal kaygı yaşama olasılıklarını yükseltmektedir (Kocovski ve Endler, 2000; Leary, 1983).

Sosyal kaygının, zaman zaman her birey tarafından yaşanması (Purdon ve diğerleri, 2001), sosyal ilişkilerin yanı sıra psikolojik sağlığı da etkilemesi pek çok çalışmanın temel değişkenleri arasında yer almasına yol açmıştır. Sosyal kaygının çok farklı değişkenle ilişkisi farklı yaş gruplarında gerçekleştirilen araştırmalarla incelenmiş, benlik saygısının sosyal kaygı değişkeni ile çok güçlü ve negatif yönlü ilişki içerisinde olduğu belirlenmiştir (Inderbitzen-Pisaruk, Clark ve Solano, 1992; Sutherland ve Shepherd, 2002; Sübaşı, 2007).

Benlik saygısı düşük olan bireylerin kişilerarası ilişkilerdeki hassasiyetlerinin nedenlerini anlamak için bireylerin şemalarını özellikle de ilişkisel şemalarını sosyal bilişsel kurama göre ele alan araştırmalar gerçekleştirilmiştir. İlişkisel şemalar, kişilerarası ilişkilere ve bireylerin bu durumlardaki duygu ve düşüncelerine ilişkin bilgilerin yer aldığı bilgi ağları olarak tanımlanmaktadır (Baldwin, 1997; Baldwin ve Sinclair, 1996). İlişkisel şemalar bireyi ve çevresindekileri birbirinden kopuk bir şekilde temsil etmemektedir. İlişkisel şemalar bireyin benliğini diğerleriyle ilişkili olarak temsil etmekte ve bireyin başkalarıyla kurduğu ilişki ve etkileşimlerine göre şekillendirmektedir (Baldwin, 1992).

Yapılan araştırmalar benlik saygısı düşük olan bireylerin reddedilmeyle ilgili çok yoğun kaygı duyduklarını ve ilişkisel şemalarının benlik saygısı yüksek olanlarınkinden farklı

olduğunu ortaya koymuştur. Baldwin ve Sinclair (1996) benlik saygısı düşük olan bireylerin kabul edilme ve reddedilmeye ilişkin ilişkisel şemalarının daha kolay ve hızlı bir şekilde aktifleştğini saptamıştır.

Benlik saygısı düşük bireylerde kabul edilme ve reddedilmeyle ilişkili olabilecek herhangi bir ipucu ya da hatırlatıcı bu şemaların aktifleşmesini daha kısa sürede gerçekleştirmektedir. Bunu değerlendirmek için Koch (2002) düşük ve yüksek benlik saygısına sahip katılımcılarla bir araştırma gerçekleştirmiştir. Benlik saygısı düşük olan bireyler sosyal durumları otomatik olarak reddedilmeyle ilişkilendirdikleri için reddedilmeyle ilişkili sözcüklerin yanı sıra belirsiz (ambiguous) sosyal içerikli kelimeleri de daha çabuk fark etmişlerdir. Ayrıca, düşük benlik saygısına sahip olan bireylerin reddedilmeye ilişkin algıları hem reddedilme hem de belirsizlik içeren kelimeler verildiğinde de değişmemektedir çünkü reddedilmeye ilişkin kelimeler ile sosyal içerik açısından belirsiz olan kelimeler benzer bilişsel bağlantıları harekete geçirmektedir. Özetle, bu iki uyarının da benzer nöron ağlarını uyardığı ifade edilebilir. Bu çalışma benlik saygısı düşük olan bireylerin bilişsel yanlılıklar nedeniyle reddedilme kaygısı ve sosyal kaygı yaşama olasılıklarının daha yüksek olduğuna deneysel kanıt sağlamıştır.

Kocovski ve Endler (2000) ise üniversite öğrencileri ile gerçekleştirdiği çalışmada sosyal kaygı, kendini düzenleme ve olumsuz değerlendirilme korkusu arasındaki ilişkileri incelemiş, benlik saygısının sosyal kaygı ve olumsuz değerlendirilme korkusu ile negatif yönde ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Olumsuz değerlendirilme korkusunun ise benlik saygısı ile sosyal kaygı arasındaki ilişkiye kısmi olarak aracılık ettiği belirlenmiştir.

Üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilen araştırmada farkındalık (mindfulness) ve benlik saygısının sosyal kaygı değişkeni üzerindeki etkileri ve benlik saygısının farkındalık ile sosyal kaygı değişkenleri arasındaki ilişkiye aracılık edip etmediği incelenmiştir. Araştırma bulguları benlik saygısının sosyal kaygı ile beklenen yönde ilişkili olduğunu, yüksek benlik saygısının düşük sosyal kaygıyı yordadığını ortaya

koymuştur. Ayrıca, benlik saygısının kısmi aracılık etkisi de doğrulanmıştır (Rasmussen ve Pidgeon, 2011).

Üniversite öğrencilerinin sosyal kaygılarını açıklayan değişkenlerin yordayıcılık gücünü belirlemek için gerçekleştirilen bir diğer çalışmada ise cinsiyet, akademik başarı, sosyoekonomik düzey, anne-baba tutumu, yalnızlık, iletişim becerileri ve benlik saygısı değişkenleri ele alınmış, benlik saygısının sosyal kaygının en güçlü yordayıcısı olduğu belirlenmiştir. Üniversite öğrencilerinin benlik saygıları düştükçe sosyal kaygı düzeyleri yükselmiştir (Sübaşı, 2007).

Sosyal kaygı bireylerin sosyal ortamlarda fizyolojik değişimler yaşamalarına yol açtığı için kendisi ile gereğinden fazla ilgilenen bu bireylerin sosyal kaygı belirtilerinin fark edilmesine ilişkin kaygı yaşamaları da söz konusudur. Bu nedenle, sosyal kaygının yol açtığı belirtilere ilişkin kaygıyı tanımlayan kaygı duyarlılığı, kişilerarası duyarlılık ve benlik saygısının sosyal kaygıyı açıklayıcılığı üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilen bir çalışmayla incelenmiştir. Araştırma bulguları, kaygı duyarlılığının alt boyutu olan sosyal ortamlarda fark edilebilen kaygı belirtilerinden korkma ile, kişilerarası duyarlılığın alt boyutlarından olan kişilerarası farkındalık, onaylanma ihtiyacı, çekingenliğin ve benlik saygısının sosyal kaygının anlamlı yordayıcıları olduğunu göstermiştir (Erözkan, 2011).

Üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilen bir diğer çalışmada da kişilerarası duyarlılık, benlik saygısı ile ilgili olan sosyal özyeterlik ve başa çıkma yeterliğinin sosyal kaygıyı açıklayıcılığı yapısal eşitlik modeliyle geniş bir katılımcı grubuyla incelenmiş, bu üç değişkenin sosyal kaygıyı yordadığı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda, incinebilirlik, mükemmeliyetçilik, kontrol algısı, problem çözme becerileri ve başa çıkma değişkenlerinin de sosyal kaygının açıklamasına anlamlı katkısı olduğu da belirlenmiştir (Palancı, 2004).

Sosyal kaygı ve benlik saygısı değişkeni arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmaların çoğunda benlik saygısı ile sosyal kaygı arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuş, benlik saygısının sosyal kaygının önemli ve güçlü yordayıcıları arasında yer aldığı belirlenmiştir.

2.5.3.2. Sosyal Kaygı ile Sosyal Bağlılık Arasındaki İlişkiye Yönelik Araştırmalar

Sosyal bağlılık duygusu ile ilişkisel şemalar geliştirememiş olan bireyler kendilerini hiçbir yere ait hissetmedikleri için kendilerini sürekli yalnız hissetmekte ve sosyal ortamlarda ciddi düzeyde güvensizlik yaşamaktadırlar (Lee ve Robbins, 1998). Bu güvensizlikler nedeniyle de kaygılanmakta ve kaygıyla baş etmekte güçlük çekmektedirler (Lee, 1996).

Baker ve Baker (1987) sosyal bağlılık duygusundan yoksun olanları soğuk, kopuk, kişilerarası yakınlıktan kaçınan bireyler olarak tanımlamıştır. Sosyal bağlılık açısından yoksunluk yaşayan bireylerin sosyal kaygı, kıskançlık ve suçluluk yaşama olasılıkları da oldukça yüksektir (Hagerty, Williams, Coyne ve Early, 1996).

Lee ve diğerleri (Lee ve Robbins, 1995, 1998, 2000; Lee ve diğerleri, 2001; Lee ve diğerleri, 2002) sosyal bağlılıkla ilgili yaptıkları çalışmalarda sosyal bağlılık yapısını kaygı, benlik saygısı, algılanan stres, depresyon, sosyal huzursuzluk ve düşmanlıkla ilişkili bulmuştur.

Sosyal bağlılığı düşük olan bireylerin kaygılarının yüksek olması sosyal etiket olgusuyla açıklanmıştır. Düşük sosyal bağlılık olumsuz bir özellik olarak algılandığı için diğer olumsuz özellikleri de çağrıştırmakta, sosyal bağlılığı düşük olan bireyler gerçek özelliklerinden bağımsız olarak daha olumsuz değerlendirilmektedirler (Lau ve Gruen, 1992). Olumsuz özellikleri olan bireylerin genel olarak olumsuz değerlendirilme olasılığının artması bireylerdeki tutarlılık arayışından, bu nedenle tek bir özelliğe dayanarak diğer özellikleri de tahmin etme ya da çıkarsama eğiliminden kaynaklanmaktadır (Baron ve Byrne, 1991).

Düşük sosyal bağlılık da bir etiket gibi bireyin üzerine yapışmakta, bireyle ilgili olarak olumsuz değerlendirmelere yol açmaktadır. Üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilen bir çalışmada sadece yalnızlık açısından farklılaşan bireylere ait bilgileri içeren kısa hikayeler verilmiş, katılımcılardan sadece yalnızlık açısından farklılaşan bu bireyleri uyum, çekicilik ve arkadaşlık ilişkisindeki değerlilik açısından değerlendirmeleri

istenmiştir. Katılımcılar yalnız olduğu belirtilen kişileri yalnız olmayanlardan daha uyumsuz, daha az çekici ve daha değersiz olarak değerlendirmişlerdir (Lau ve Gruen, 1992; Rotenberg, 1998).

Sosyal etiketleme olgusu düşük sosyal bağlılığı olan bireylerin sosyal durumları ve kendilerini neden olumsuz olarak değerlendirme eğiliminde olduğunu da açıklar görünmektedir. Şöyle ki, sosyal bağlılığı düşük olan bireyler bilinçli ya da bilinçsizce kendilerinin üzerine yapışan bu etiketi fark etmekte ve sosyal çevrelerini şüpheli bir yaklaşımla gözlemekte ve incelemektedirler (Pinel, 1999'dan aktaran Lee, Keough ve Sexton, 2002). Sosyal bağlılık düzeyi düşük olan bireyler aidiyet duygusundaki eksikliklerini doğrularcasına çevrelerini saldırganca, tehdit edici ve kötü olarak algılamaktadırlar. Bireylerin kendilerine ilişkin bu algılarını sürdürme süreci ise, "kendini doğrulama" olarak tanımlanmaktadır. Kendini doğrulama kavramı bireylerin kendilerine yönelik algılarını desteklemek için kullandıkları çeşitli teknikleri kapsamaktadır. Kendini olumsuz olarak değerlendiren bireyler kendilerine ilişkin bu olumsuz algıları sabitleştirmek ve devam ettirmek için bilgi işleme sürecinde yanlılık yapmakta ve etkileşim stratejilerini de olumsuz benlik kavramını destekleyecek şekilde kullanmaktadırlar (McNulty ve Swann, 1994). Böylece, sosyal bağlılık düzeyi düşük olan bireylerin sosyal kaygı yaşama olasılıkları da yükselmektedir.

Lee ve Robbins (1998) sosyal bağlılığın, bireylerin dünyayı tehdit edici, kötü ve düşmanca olarak algılaması olarak tanımlanan sürekli kaygı yapısıyla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Rotenberg (1994) de yalnız insanların arkadaşlarını, oda arkadaşlarını ve diğer insanları olumsuz olarak değerlendirdiğini ifade etmiştir. Christensen ve Kashy (1998) ise yalnız insanların hem kendilerini olumsuz olarak gördüklerini hem de diğer insanların kendilerini olumsuz olarak değerlendirdiğine inandıklarını ortaya koymuştur.

Düşük sosyal bağlılık duygusuna sahip olan bireyler sosyal ortamları daha olumsuz ve stresli olarak algılamaktadır. Bu nedenle sosyal bağlılık ve sosyal değerlendirme değişkenlerinin kampüste yaşanan stresle ilişkisi araştırılmıştır. Araştırmada düşük sosyal bağlılığın kampüs ortamının daha olumsuz olarak algılanmasına yol açacağı

öngörüsünde bulunulmuştur. Üniversite öğrencilerinin sosyal bağıllık durumlarını kampüs ortamını algılayışları yoluyla doğrulayıp doğrulamadıkları incelenmiştir. Sosyal bağıllık düzeyleri düşük olan bireyler yaptıkları sosyal değerlendirmelerle kampüs ortamını olumsuz olarak algılamakta, bu olumsuz algılar ise üniversite öğrencilerinin daha fazla stres yaşamasına yol açmaktadır. Bu nedenle, sosyal değerlendirme yoluyla sosyal bağıllık durumlarını onaylayan bireylerin yaşadığı stres düzeylerinin farklılaşp farklılaşmadığı da ele alınmıştır. Sosyal bağıllık hem sosyal değerlendirme hem de algılanan stres değişkenleri ile negatif yönde ilişkili bulunmuştur. Sosyal bağıllığı düşük olan kızlar kampüs ortamını aidiyet duygularındaki eksikliği ya da sorunu doğrulayacak biçimde daha olumsuz olarak algılamakta, dolayısıyla daha yüksek düzeyde stres yaşamaktadırlar (Lee, Keough ve Sexton, 2002).

Sosyal bağıllık düzeyi algılanan stres düzeyini etkilediği için stresli durumlarda sosyal bağıllığın kaygı ve benlik saygısını nasıl etkilediği de araştırılmıştır. Üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilen çalışmada sosyal bağıllığın stresin kaygı ve benlik saygısı üzerindeki olumsuz etkisine karşı koruyucu bir etkisi olacağı hipotezi öne sürülmüştür. Yüksek stres koşulunda katılımcılara bu çalışmanın insanların iş görüşmelerinde kendilerini nasıl ifade ettikleri ile ilgili olduğu söylenmiş, katılımcılardan kendilerinin neden işe alınması gerektiğine ilişkin iki dakikalık bir konuşma yapmaları istenmiştir. Konuşmalarını hazırlamaları için altı dakika verilmiş, bu süre sonunda hazırladıkları konuşmayı üç uzman önünde kağıda bakmadan sunacakları ve bu konuşmanın video kameraya kaydedileceği belirtilmiştir. Konuşma sırasında uzmanlar konuşanı bir değerlendirme formu üzerinde işaretlemeler yaparak değerlendirmiştir. Konuşması biten katılımcı bir odaya alınarak araştırmanın ölçme araçlarını doldurması sağlanmıştır (McCoy, 1998). Düşük stres koşulunda ise katılımcılardan kendilerinin işe alınmasını sağlayacak özelliklerini yazılı olarak belirtmeleri istenmiştir. Kendilerine ilişkin özelliklerini yazıp araştırmacıya teslim ettikten sonra ise araştırmanın ölçme araçlarını doldurmuşlardır. Araştırma bulguları sosyal bağıllığın kaygı ile ilgili ölçümlerin hepsi ile negatif yönde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Aynı zamanda sosyal bağıllık düzeyi arttıkça topluluk önünde konuşma kaygısının azaldığı da ortaya konmuştur. Sosyal bağıllığı yüksek olan bireylerin kaygı düzeyleri daha düşük bulunmuştur. Ancak

sosyal bağlılığın stresli durumlarda kaygı ve benlik saygısı üzerinde koruyucu etkisi olmadığı belirlenmiştir (McCoy, 1998).

Araştırma bulguları sosyal bağlılık düzeyi düşük olan bireylerin stresle baş etme konusunda çok etkin olmadıklarını, kaygı yaşama olasılıklarının da daha yüksek olduğunu göstermiştir. Bu bulgulara ve literatüre (Baumeister ve Leary, 1995) dayalı olarak düşük sosyal bağlılığın sosyal durumlarda rahatsızlık duyma, anlaşılmamış ve dışlanmış hissetme, uyumsuz kişilerarası ilişkilerle ve ilişkilerden tatmin olmama ile ilişkili olacağı beklenmektedir.

ÇALIŞMA I

Çalışma I kapsamında öncelikle arkadaşlık ilişkilerinde ilişkisel saldırganlık davranışlarını belirlemeye yönelik ölçek geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede, aşağıda ölçek geliştirme çalışmasına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

3.1. ÇALIŞMA I: YÖNTEM

3.1.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2009-2010 öğretim yılında Anadolu Üniversitesi'ndeki fakülterele (Eczacılık Fakültesi, Eğitim Fakültesi, Fen Fakültesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Hukuk Fakültesi, İletişim Fakültesi ve Mühendislik Fakültesi) devam eden toplam 535 üniversite öğrencisi oluşturmuştur. Bu çalışma grubunun, 320'si (%59.81) kız ve 212'si (%39.63) erkek öğrencilerden oluşmuş, üç (%0.56) katılımcı ise cinsiyetini belirtmemiştir. Ayrıca çalışma grubundaki öğrencilerin sınıf düzeyi bakımından dağılımları incelendiğinde, 119 (%22.2) öğrencinin birinci sınıf, 143 (%26.7) öğrencinin ikinci sınıf, 124 (%23.2) öğrencinin üçüncü sınıf ve 149 (%27.9) öğrencinin ise dördüncü sınıfta olduğu görülmüştür. Katılımcıların yaşları 17 ile 32 arasında değişmekle birlikte çoğunluğunun (%99'unun) yaşının 18 ile 25 arasında olduğu gözlenmiştir. Katılımcıların yaş ortalaması 21.50, standart sapması ise 1.80'dir.

3.1.2. Veri Toplama Araçları

Arkadaşlık İlişkilerinde İlişkisel Saldırganlık Ölçeği'nin geçerliliğine ilişkin ek kanıtlar sağlayabilmek için benzer ölçekler geçerliği uygulanmış, bu amaçla Buss ve Perry tarafından geliştirilen ve S. Can (2002) tarafından Türk kültürüne uyarlanan ölçeğin *dolaylı saldırganlık* alt boyutu ile Kiper (1984) tarafından geliştirilen saldırganlık envanterinin *edilgen saldırganlık* alt boyutu kullanılmıştır. Bu nedenle bu bölümde bu iki ölçeğe ve alt boyutlarına ilişkin bilgiler sunulmuştur.

3.1.2.1. Saldırganlık Ölçeği

Buss ve Perry tarafından geliştirilen Saldırganlık ölçeği S. Can (2002) tarafından Türk kültürüne uyarlanmış ve *fiziksel saldırganlık*, *sözel saldırganlık*, *öfke*, *düşmanlık* ve *dolaylı saldırganlık* olmak üzere beş alt boyuttan oluştuğu sonucuna varılmıştır. Saldırganlık ölçeği bireylerin kendisini değerlendirmesine dayanan beşli likert tipinde

bir ölçektir. Ölçeğin güvenilirliği için test-tekrar test yöntemi kullanılarak 300 kişiden veri toplanmış, dolaylı saldırganlık alt boyutuna (6 madde) ve tümüne ilişkin iki uygulama arasındaki korelasyon sırasıyla .74 ve .86 olarak belirlenmiş, iki uygulama arasında yüksek düzeyde ve anlamlı ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İç tutarlılık katsayısı ise .92 olarak belirlenmiştir (S. Can, 2002).

3.1.2.2. Saldırganlık Envanteri

Saldırganlık Envanteri, Kiper (1984) tarafından geliştirilmiştir ve her alt boyutta 10 madde olmak üzere toplam 30 maddeden oluşmaktadır. Envanterin alt boyutları *yıkıcı saldırganlık*, *atılgenlik* ve *edilgen saldırganlık*tir. Katılımcılar ifadelerin kendilerine uygunluğunu 7’li likert tipi dereceleme ölçeği üzerinde işaretlemektedir. Derecelemenin orta noktası “0”, sıfırın sağındaki en uç nokta “+3”, solundaki en uç nokta ise “-3” olarak puanlanmakta, toplam puan elde edildikten sonra ise sonuca “31” eklenmektedir. Böylece, envanterin her bir alt boyutundan elde edilebilecek en düşük puan bir “1”, en yüksek puan ise “61” olmaktadır. Envanterin güvenilirliği .80, geçerliği ise 0.51’dir.

3.1.3. Arkadaşlık İlişkilerinde İlişkisel Saldırganlık Ölçeği (ARİLSÖ)’nin Geliştirilme Süreci

Ölçek geliştirme sürecinde ilişkisel saldırganlıkla ilgili kuramsal çerçeveden ve literatürdeki benzer ölçeklerden yararlanılmıştır. Madde havuzu oluşturmadan önce literatür ayrıntılı olarak incelenmiş, yabancı literatürdeki ilişkisel saldırganlık, dolaylı saldırganlık ve sosyal saldırganlık başlıklarıyla tanımlanan çalışmalar ve ölçekler irdelenmiştir. Benzer şekilde Türkiye’de de öncelikle ilişkisel saldırganlık ve dolaylı saldırganlıkla ilgili çalışma ve ölçekler de gözden geçirilmiştir.

Ölçek geliştirme sürecinin başlangıç aşamasında üniversite öğrencilerinin ilişkisel saldırganlık davranışlarına ilişkin öznel yaşantılarını incelemek amaçlanmış ve bireylerin öznel yaşantılarını ve fenomenolojilerini ifade etmelerine olanak sağlayan nitel desende yarı yapılandırılmış görüşme ile veri toplanmıştır.

Veri toplama aşamasına geçilmeden önce literatüre dayalı olarak açık uçlu sorular hazırlanmıştır. Görüşme soruları hazırlandıktan sonra alan uzmanlarının görüşme

sorularına ilişkin görüşleri alınmış, gelen önerilere göre küçük düzeltmeler yapılmıştır. Görüşmelere başlamadan önce üç öğrenciyle pilot görüşme yapılmış, pilot çalışmada ilişkisel saldırganlığa ilişkin açıklama ve tanımlama yapılmadığından katılımcıların cevaplarını sınırlamakta, belli bir çerçeve içerisinde sınırlandırmakta güçlük çektikleri, görüşmelerin amaca ulaşmadığı gözlenmiştir. Bu nedenle, gerçek uygulamalar sırasında görüşmeye başlamadan önce katılımcılara ilişkisel saldırganlığa ilişkin açıklama yapılmış, örnekler verilmiştir. Daha sonra da katılımcılardan bunlara benzer yaşantılarını paylaşmaları istenmiştir.

Katılım gönüllülük ilkesine dayandığı için, istekli ve gönüllü katılımcılarla görüşme yapılmış, araştırmacı tarafından gerçekleştirilen görüşmeler yaklaşık olarak 25- 30 dakika kadar sürmüştür ve katılımcıların izni ile görüşmelerin ses kaydı yapılmıştır. Görüşmeler birebir yazıya dökülmüş, nVivo2 programıyla tematik analiz yapılmıştır. Araştırmanın inanırlığını yükseltmek için iki alan uzmanından da analiz yapmaları istenmiştir. Birkaç itiraz ve öneri dışında ciddi bir eleştiri gelmemiş, geliştirilen temaların birbiriyle benzerlik gösterdiği ve örtüştüğü saptanmıştır.

Görüşmelerin tematik analizi sonucunda ilişkisel saldırganlık literatürüyle örtüşen, literatürle paralellik gösteren temalara ulaşılmıştır. Görüşmelerde katılımcılar en fazla manipülatif (ilişkiyi kesme, ilişkiyi sınırlandırma, ilişkiyi bitirme tehdidi, ilgisiz davranma, vb.) davranışları tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Dışlama davranışları da katılımcıların kişiler arası ilişkilere zarar vermek için kullandığı yöntemlerden birisi olarak ortaya çıkmıştır. Literatürde yer alan bir diğer ilişkisel saldırganlık boyutu olan dedikodunun ise katılımcılar tarafından çok tercih edilmediği, nadir olarak başvurulduğu gözlenmiştir. Katılımcılar dedikodu yapmayı kendilerine yakıştıramadıklarını dile getirmişlerdir.

Görüşmelerin yanı sıra literatürden de yararlanılarak ilişkisel saldırganlığa ilişkin 55 madde yazılarak madde havuzu oluşturulmuştur. Madde havuzu oluşturulduktan ve aday ölçek formu hazırlandıktan sonra uzman görüşü alınarak kapsam geçerliği uygulanmıştır. Uzmanlardan her bir maddeye ilişkin görüşlerini, ‘Madde hedeflenen yapıyı ölçüyor’, ‘Madde yapı ile ilişkili ancak gereksiz’, ‘Madde hedeflenen yapıyı

ölçmez' seçeneklerinden birisini işaretleyerek belirtmeleri istenmiştir. On uzmanın görüşleri alındıktan sonra, uzmanlar arasında %80 görüşbirliği şartı aranmıştır. Sekiz uzmanın da onay verdiği maddeler ölçeğe alınmıştır. Uzmanlardan gelen öneriler ve uyarılar sonrasında ölçek yeniden düzenlenmiştir. Örneğin benzer maddelerden bazıları çıkarılmış, bazı maddeler de yeniden düzenlenmiş, 48 maddelik taslak ölçek ortaya çıkmıştır.

Taslak ölçek ortaya çıktıktan sonra anlaşılabilirlik, okunabilirlik açısından değerlendirme yapabilmek için pilot çalışma gerçekleştirilmiş, katılımcılardan arkadaşlık ilişkilerindeki ilişkisel saldırganlık davranışlarına başvurma sıklıklarını 5'li likert dereceleme sistemine dayalı olarak belirtmeleri istenmiştir (1= Hiçbir zaman, 5=Her zaman). Pilot çalışmada uygulama yapılan her sınıfta bu çalışmanın amacı ayrıntılı olarak araştırmacı tarafından anlatılmış, katılımcılardan ölçekleri yanıtlarken ölçek maddelerini de ayrıntılı olarak incelemeleri istenmiş, isterlerse önerilerini not edebilecekleri de belirtilmiştir. 92 katılımcı ile gerçekleştirilen pilot çalışma sırasında maddelerin anlaşılabilirliği ile ilgili olarak sorun bildirilmemiş, katılımcılar maddeleri anlaşılır bulmuşlardır.

3.1.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada kullanılan ARİLSÖ'nün geçerlik ve güvenirlik çalışmaları için gerçekleştirilen uygulamalar 2009–2010 öğretim yılı bahar yarıyılında (Mart ayında) gerçekleştirilmiştir. Veri toplama süreci öncesinde Anadolu Üniversitesi Rektörlüğü'nden uygulama izni alınmıştır. Gerekli izin alındıktan sonra fakültelerin ilgili yöneticileriyle görüşülerek, uygulama için gün-saat belirlenmiş, dersinde uygulama yapılacak öğretim elemanları ile de önceden görüşme yapılarak izin alınmıştır. Veriler belirlenen gün ve saatlerde sınıfta bulunan öğrenciler arasından gönüllü olarak katılanlardan toplanmıştır.

Uygulama araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiş, her uygulamadan önce araştırmacı kendisini tanıtarak, araştırmanın amacı, önemi ve ölçeklerin nasıl yanıtlanacağına ilişkin bilgiler vermiştir. Verilerin gizli tutulacağı ve kimlik bilgilerine ihtiyaç duyulmadığı da ifade edilmiş, uygulama sırasında, isteyenlere araştırma sonrasında araştırma

sonuçlarıyla ilgili bilgi verilebileceği de ifade edilmiş, bu amaçla katılımcıların ulaşabileceği ve araştırmacıya ait bir adres ile e-mail adresi veri setinin başlangıcına not edilmiştir. Veri toplama süreci Mart ayında tamamlanmıştır.

Uygulama sonucunda, veri toplanması hedeflenen fakültelerden toplam 560 (3 katılımcı cinsiyetini, 6 katılımcı da yaşını işaretlememiştir) üniversite öğrencisinden veri toplanmıştır. Uygulama sonrası, ölçme araçları incelenmiş ve 25 katılımcının ölçme araçlarını yönergeye uygun bir biçimde yanıtlamadıkları belirlenmiştir. Bu nedenle, uygulama sonucunda 535 öğrencinin veri toplama aracı dikkate alınmıştır. Verilerin çözümlenmesinde ölçeğin yapı geçerliliğini belirlemek için açımlayıcı faktör analizi ve benzer ölçekler geçerliği gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin güvenilirliğini incelemek için iç tutarlılık katsayısının yanı sıra test-tekrar test yöntemi, madde toplam puan güvenilirliği, uç grupların karşılaştırılması ile test yarılama yönteminden de yararlanılmıştır.

4.1. ÇALIŞMA I: BULGULAR

Bu bölümde ARİLSÖ'nün geçerlik ve güvenirlik çalışmalarına ilişkin bilgiler verilmektedir.

4.1.1. Arkadaşlık İlişkilerinde İlişkisel Saldırganlık Ölçeği'nin (ARİLSÖ) Geçerlik Çalışmalarına İlişkin Bulgular

ARİLSÖ'nün geçerlik çalışmaları kapsamında, yapı geçerliği ve benzer ölçekler geçerliğine yönelik çalışmalar yapılmıştır.

4.1.1.1. ARİLSÖ'nün Yapı Geçerliliğini Belirlemeye Yönelik Çalışmalar

Açımlayıcı Faktör Analizi: Araştırmada, ARİLSÖ'nün boyutlarını belirlemek için açımlayıcı faktör analizi dört aşamada gerçekleştirilmiştir. Bu aşamalar, verilerin faktör analizine uygunluğunun incelenmesi, faktörlerin elde edilmesi, faktörlerin döndürülmesi (rotasyonu) ve faktörlerin adlandırılmasıdır (Kalaycı, 2005).

ARİLSÖ verilerinin faktör analizi için uygun olup olmadığını belirlemek için tüm maddelerin korelasyon matrisi elde edilmiş ve incelenmiştir. Verilere ilişkin korelasyon matrisi incelendiğinde, korelasyon katsayılarının -0.009 ile 0.74 arasında değiştiği gözlenmiştir. Matrisin incelenmesi sonucu, aralarında yüksek ilişki olan bazı maddelerin ortak bir faktörde toplanabilecekleri düşünülmüştür. Bu nedenle, öncelikle Bartlett testi ile Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği testi yapılmıştır. Bartlett testi sonucunda ki-kare değeri anlamlı bulunmuştur ($\chi^2=12487.98$ sd=1128, $p<.001$). Ki-kare değerinin istatistiksel olarak anlamlı olması, korelasyon matrisinde bazı maddelerin yüksek düzeyde ilişkili olduğuna ilişkin kanıt sağlamış ve verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermiştir. Ayrıca, verilerin KMO testi sonuç değeri de 0.94 olarak elde edilmiştir. Bu KMO değerinin mükemmel olması (Field, 2005; Kalaycı, 2005; Sipahi, Yurtkoru ve Çinko, 2008) mevcut verilerin genel olarak faktör analizi için uygun olduğunu göstermiştir. Ayrıca, tek tek her bir maddenin faktör analizine uygunluğu da anti-image korelasyon matrisi yoluyla incelenmiş ve maddelerin örneklem yeterliliği ölçümlerinin 0.85 ile 0.97 arasında değiştiği görülmüştür. Bu değerler de, ölçüt değer olarak belirlenmiş olan .50'den (Field, 2005; Sipahi ve diğ.,

Analiz sonuçlarına ilişkin çizgi grafiği eğrisinin eğiminde birinci faktörden ve sonrasında ikinci faktörden sonra oldukça keskin bir düşüş gözlenmiştir. Birinci ve ikinci faktörlerden sonra bu ivmede gittikçe azalan bir düşme gözlenirken, üçüncü faktörden itibaren de bu düşüşün gittikçe yataylaştığı ve ivmenin iyice azaldığı görülmüştür. Çizelgedeki faktör analizi çizgi grafiğindeki eğimin kaybolmaya başladığı noktanın işaret ettiği sayıda faktör dikkate alındığında (Kalaycı, 2005), ölçeğin faktör yapısının üç faktörlü olarak sınırlanabileceği düşünülmüştür. Literatürdeki benzer ölçekler dikkate alındığında da, ARİLSÖ'nün de üç faktörlü bir yapı içerebileceğine karar verilmiştir. Bu amaçla, öncelikle verilerin üç faktörlü yapısı analiz edilmiştir.

ARİLSÖ'nün temel bileşenler tekniğiyle üç faktörlü yapısının analizinde, faktör yapılarının yorumlanmasında açıklık, anlamlılık sağlamak ve bir faktördeki birbiriyle yüksek ilişki veren maddeleri bir araya getirmek için analiz işleminde döndürme tekniği (rotation) kullanılmıştır. Bunun içinde öncelikle faktör yapılarının birbiri ile ilişkili olabileceği düşüncesi ile analize dik olmayan veya eğik (oblique rotation) döndürme tekniklerinden direkt oblimin tekniği ile başlamanın daha uygun olduğuna karar verilmiştir (Field, 2005; Tabachnick ve Fidell, 2001). Bu çerçevede, korelasyon matrisi incelendiğinde birbiri ile ilişkisi 0.32'yi (Tabachnick ve Fidell, 2001) veya 0.20'yi (Şimşek, 2007) aşan çok sayıda madde olduğu gözlenmiştir. Nitekim, yapı (structure) matrisi incelendiği zaman üç faktörün birbiri ile ilişkili olduğu görülmüştür. Böylece, temel bileşen analizinin direkt oblimin tekniği ile üç faktörlü olarak gerçekleştirilen analiz sonuçları, üç faktörün toplam varyansın %51.67'sini açıkladığını göstermiştir.

Direkt oblimin eğik döndürme sonucunda üç faktörlü yapıdaki her bir faktörün hangi maddelerden oluştuğunu veya aynı yapıyı ölçen maddelerin hangileri olduğunu örüntü (pattern) matrisinden belirlemek üzere, bazı ölçütler uygulanmıştır. Bu ölçütler; a) bir maddenin yer aldığı faktördeki yük değerinin en az 0.40 veya daha yüksek olması ve b) bir faktördeki yük değeri 0.40 ve daha yüksek olan bir maddenin sahip olduğu faktör yük değeri ile diğer faktörlerdeki yük değerleri arasındaki farkın en az 0.10 olması şartıdır.

Bu kriterlere göre onyeddi madde yukarıda belirtilen ölçütleri karşılamadığı, sekiz madde ise yüklenmesi beklenen faktörlere yüklenmediği için toplam 25 madde analizden çıkarılarak, analiz tekrar edilmiş ve sonuçlar Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1.

Arkadaşlık İlişkilerinde İlişkisel Saldırganlık Ölçeğinin (ARİLSÖ) Maddeler Elendikten Sonra Direkt Oblimin Yöntemi ile Eğik Döndürülmüş Temel Bileşenler Analizi Örüntü Matrisi Sonuçları

ARİLSÖ'nün faktör yapısına göre madde no	ARİLSÖ'nün döndürme sonrası faktör yük değerleri		
	I. Faktör	II. Faktör	III. Faktör
43	.83	-.02	.00
17	.81	-.03	.01
26	.81	.02	.02
19	.79	-.05	-.01
40	.76	.00	.12
23	.71	-.00	.04
33	.70	.08	.07
8	.65	-.02	.09
15	.62	.12	.04
9	.59	.15	.01
36	.05	.75	-.13
48	.19	.74	-.15
46	.12	.67	-.23
16	.18	.59	-.20
42	.09	.58	.05
1	-.16	.57	.17
39	.04	.57	.16
31	-.07	.52	.20
4	.05	.00	.71
13	.07	-.07	.70
30	.08	.08	.68
3	.10	.03	.67
44	.21	.03	.54
Açıklanan varyans	%34.17	%10.84	%6.66

Koyu olan maddeler, faktör ortak varyansı iyi ve bir faktördeki yükü 0,40'dan yüksek olan ve diğer faktör yükü ile arasında en az 0,10 fark olan maddelerdir.

Tablo 1’de de görüldüğü gibi, toplam varyansın %34.17’sini açıklayan ilk faktör dışlama içerikli 10 maddeden oluştuğu için ilk faktör “dışlama” olarak adlandırılmıştır. Toplam varyansın %10.84’ünü açıklayan ve sekiz maddeden oluşan ikinci faktör ilişkiyi bitirme tehdidi, samimiyetin azaltılması gibi yöntemleri içerdiği için ikinci faktör

“manipülasyon” olarak adlandırılmıştır. Üçüncü ve son faktör ise söylenti çıkarma, dedikodu yayma içerikli beş maddeden oluştuğu için “dedikodu” olarak adlandırılmış, toplam varyansın %6.66’sını açıklamıştır. Üç faktör altında toplanan 23 maddenin faktör yük değerleri incelendiğinde, birinci faktör olan dışlama faktöründe madde faktör yüklerinin 0.83 ile 0.59 arasında değiştiği gözlenmektedir. İkinci faktörde yer alan sekiz maddenin faktör yükleri ise 0.75 ile 0.52 arasında değişmektedir. Dedikodu faktöründe yer alan beş maddenin faktör yükleri ise 0.71 ile 0.54 arasında yer almaktadır. ARİLSÖ’de tersten puanlanan madde bulunmamakta, ölçekten alınabilecek puanlar 23 ile 115 arasında değişmektedir. Ölçekten alınan puanlar yükseldikçe ilişkisel saldırganlık düzeyi yükselmektedir.

4.1.1.2. Benzer Ölçekler Geçerliliği ile Geçerliliği Belirlemeye Yönelik Çalışmalar

Benzer ölçekler geçerliliği için Buss ve Perry tarafından geliştirilen ve S. Can (2002) tarafından Türk kültürüne uyarlanan Saldırganlık Ölçeği’nin Dolaylı Saldırganlık alt boyutu ve Kiper (1984) tarafından geliştirilen Saldırganlık Envanteri’nin Edilgen Saldırganlık alt boyutu ile ARİLSÖ aynı anda uygulanmıştır. 69 katılımcıdan toplanan veriler incelendikten sonra 4 katılımcının veri seti analiz dışında tutulmuştur. 65 katılımcının verilerine göre yapılan analizler sonrasında ARİLSÖ’nün S. Can (2002)’in uyarladığı ölçeğin dolaylı saldırganlık alt boyutu ile olan korelasyon katsayısı 0.55, Kiper (1984)’ün Saldırganlık Envanteri’nin alt boyutu olan edilgen saldırganlık ile olan korelasyon katsayısı ise 0.56 olarak belirlenmiştir.

4.1.2. ARİLSÖ’nün Güvenirliğini Belirlemeye Yönelik Çalışmalar

4.1.2.1. İç Tutarlılığı Belirlemeye Yönelik Çalışmalar (Cronbach Alpha Katsayısı)

535 katılımcının ölçeğin 23 maddesine ilişkin cevaplarından elde edilen iç tutarlılık katsayısı $\alpha=0.91$ olarak belirlenmiştir. Ölçeği oluşturan üç faktörün iç tutarlılık katsayısı ise 1. faktör (dışlama) için 0.92, ikinci faktör (manipülasyon) için 0.80 ve üçüncü faktör (dedikodu) için 0.76’dır. Bu sonuçlar, ARİLSÖ’nün iç tutarlılığının oldukça yüksek ve güvenilir olduğuna işaret etmektedir.

4.1.2.2. Madde Toplam Puan Güvenirliğini Belirlemeye Yönelik Çalışmalar

Çalışma grubunu oluşturan 535 katılımcının ölçeğin her bir maddesinden aldıkları puanlar ile tüm ölçekten elde ettikleri puanlar arasındaki ilişkiyi gösteren madde toplam korelasyonları da belirlenmiştir. Ölçeğe uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda ölçekte yer alan maddelerin düzeltilmiş madde-toplam korelasyon katsayılarının yanı sıra, ilgili madde çıkartıldığında ölçek ortalaması ve ilgili madde çıkartıldığında ölçeğin iç tutarlılık katsayısı (α) da belirlenmiş ve bu değerler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2.

ARİLSÖ’de Yer Alan Maddelerin Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyon Katsayıları, Madde Çıkartıldığında Ölçek Ortalaması ve Madde Çıkartıldığında Ölçeğin İç Tutarlılık (α) Katsayısı

Faktörler ve Madde No	Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyon Katsayısı	Madde Çıkartıldığında Ölçek Ortalaması	Madde Çıkartıldığında Alpha (α) Katsayısı
FAKTÖR I: Dışlama ($\alpha=.92$)			
43	.70	52.13	.90
17	.67	52.04	.90
26	.68	52.08	.90
19	.64	52.18	.90
40	.71	52.15	.90
23	.61	52.00	.90
33	.67	52.03	.90
8	.57	52.20	.90
15	.61	51.87	.90
9	.60	51.86	.90
FAKTÖR II: Manipülasyon ($\alpha=.80$)			
36	.46	50.47	.90
48	.58	50.74	.90
46	.42	50.39	.91
16	.43	50.47	.91
42	.47	51.57	.90
1	.30	51.02	.91
39	.47	51.20	.90
31	.36	51.69	.91
FAKTÖR III: Dedikodu ($\alpha=.76$)			
4	.36	52.87	.91
13	.33	52.98	.91
30	.42	52.52	.91
3	.40	52.58	.91
44	.43	52.46	.90

Tablo 2’den de görülebileceği gibi, düzeltilmiş madde toplam puan güvenirligi katsayıları 0.30 ile 0.71 arasında değişmektedir. Üç faktörün madde toplam korelasyon katsayıları incelendiğinde, 1. faktörün katsayılarının 0.57 ile 0.71 arasında, 2. faktörün katsayılarının 0.30 ile 0.58 arasında ve 3. faktörün katsayılarının ise 0.33 ile 0.43

arasında değiştiği gözlenmiştir. Madde toplam korelasyon katsayılarının 0.30 ve daha üzerinde olmasından dolayı (Field, 2005), her bir faktördeki madde toplam korelasyon katsayılarının önemli olduğu ifade edilebilir. Ayrıca, ölçekten bir madde çıkarıldığında diğer soruların oluşturduğu ölçek ortalamasının 1. Faktör için 51.86 ile 52.20 arasında (1. Faktör toplamı $X=52.05$, $s=.12$), 2. Faktör için 50.39 ile 51,69 arasında (2. Faktör toplamı $X=50.94$, $s=.51$) ve 3. Faktör için 52.46 ile 52.98 arasında (3. Faktör toplamı $X=52.68$, $s=.23$) değiştiği görölmektedir. Ayrıca, ilgili maddeler çıkarıldığında elde edilen iç tutarlılık katsayılarının tümünün ilgili faktörün genel iç tutarlılık katsayısından büyük olmadığı görölmektedir. Böylece, ölçekteki maddelerin ölçeğin güvenilirliğini değiştirmemesinden dolayı ölçekteki maddelerin ölçeği destekleyen ve ölçekte yer alması gereken maddeler olduğu belirtilebilir (Field, 2005).

4.1.2.3. Uç Grupların Karşılaştırılması İle Güvenirliği Belirlemeye Yönelik Çalışmalar

Uç grupların karşılaştırılması yönteminde ise bireylerin ölçekten aldıkları puanlar büyüklük sırasına göre dizilmiş, geçerli puana sahip 535 birey ve bu diziden alt ve üst %27'lik gruplar (145 alt ve 145 üst grupta yer alan birey) alınarak, bu grupların ölçekteki her bir maddeden aldıkları puan ortalamaları t testi ile karşılaştırılmıştır. Toplam 290 kişiden oluşan alt ve üst grupların karşılaştırılması sonucunda ölçekteki tüm maddelerin t değerlerinin $p<.001$ düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmiştir.

4.1.2.4. Testin Yarılama Yöntemi İle Güvenirliği Belirlemeye Yönelik Çalışmalar

ARİLSÖ'nün güvenilirliği, testin yarılama güvenilirlik yöntemi ile de belirlenmiştir. Üniversite öğrencisi toplam 535 katılımcının puanları ile gerçekleştirilen analiz sonrasında ölçeğin iki parçası arasındaki korelasyon 0.77 olarak bulunmuştur. Her bir parça için Cronbach α katsayısı ise sırasıyla 0.85 ve 0.83 olarak belirlenmiştir. Ayrıca, eşit olmayan uzunluk Spearman Brown iki yarı test güvenilirliği ve Gutman testi yarılama güvenilirliği ise 0.87 olarak elde edilmiştir. Bu sonuçlar, her iki parça için de güvenilirliğin birbirine yakın ve yüksek olduğuna işaret etmektedir.

4.1.2.5. Test Tekrartest Yöntemi İle Güvenirliği Belirlemeye Yönelik Çalışmalar

Test tekrar test yöntemi için toplam 104 üniversite öğrencisinden 15 gün ara ile veri toplanmıştır. Ancak 31 öğrenciye ikinci uygulama sırasında ulaşamadığından eşleştirilebilen 73 katılımcının veri setleri incelenmiştir. 14 katılımcının veri seti ise uygun doldurulmadığı için analize dahil edilmemiştir. 59 katılımcının verileri ile gerçekleştirilen analiz sonrasında iki uygulama arasındaki korelasyon katsayısının 0.93 olduğu belirlenmiştir.

5.1. ÇALIŞMA I: TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1.1. Tartışma

Araştırma bulguları ARİLSÖ'nün üniversite öğrencilerinin arkadaşlık ilişkilerindeki ilişkisel saldırganlık davranışlarını belirlemek için kullanılacak geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu ortaya koymuştur. ARİLSÖ üniversite öğrencilerinin öz bildirimlerine dayanan beşli likert tipi bir dereceleme ölçeğidir. Yirmi üç maddeden oluşan ölçekten alınabilecek puanlar 23 ile 115 arasında değişmektedir. ARİLSÖ kategorik bir ölçek olmayıp, boyutsal bir ölçektir. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen alt boyutlar olan dışlama, manipülasyon ve dedikodu faktörleri de literatürle tutarlılık göstermektedir (Crick ve diğerleri, 1999, akt. Kelly ve Robertson, 2008).

Üniversite öğrencilerinin ilişkisel saldırganlıklarını belirlemeye yönelik olarak geliştirilmiş olan ARİLSÖ bireylerin öz bildirimlerine dayanmaktadır. Gelişimsel özellikleri ve sosyal çevreleri gereği üniversite öğrencilerinin ilişkisel saldırganlıklarını belirlemede kullanılan ARİLSÖ'nün öz bildirim dayalı olması bu ölçeğin avantajlarından birisi olarak değerlendirilebilir. Çünkü yetişkinlerin çevresinde çocuk ya da ergenler gibi akran, öğretmen, ebeveyn gibi sürekli zaman geçirdikleri kişiler bulunmamaktadır. Üniversite öğrencilerinin sosyal çevreleri oldukça geniş olduğu için çok farklı kişilerle etkileşmektedirler (Crothers ve diğerleri, 2009). Bu nedenlerle, üniversite öğrencilerinin ilişkisel saldırganlık davranışlarını belirlemek için akran bildirim yerine öz bildirim dayalı ölçekler daha fazla tercih edilmektedir (Loudin ve diğerleri, 2003; Verona ve diğerleri, 2008).

Üniversite öğrencilerinin ilişkisel saldırganlık davranışlarını belirlemeyi amaçlayan ölçeklerin bazıları akran değerlendirmesine dayanan ölçekleri öz bildirim biçimine dönüştürmüş (Loudin ve diğerleri, 2003) bazıları da farklı yaş grupları için geliştirilmiş olan ölçekleri üniversite öğrencilerine uyarlamıştır (Forrest ve diğerleri, 2005; Green ve diğerleri, 1996). İlişkisel saldırganlık davranışlarını belirlemeye yönelik olarak geliştirilen ölçeklerin madde sayılarının az olması da diğer bir eleştiri konusudur (Björkqvist, Österman ve Hjelt-Bäck, 1994; Crothers ve diğerleri, 2009; Green ve diğerleri, 1996; Verona ve diğerleri, 2008; Werner ve Crick, 1999). Bu eleştiriler dikkate alındığında ARİLSÖ'nün uyarlama çalışması olmaması, hedef çalışma grubuyla

görüülerek doğrudan hedef gruba yönelik olarak geliştirilmesi ve madde sayısının az veya sınırlı olmaması bu ölçeğin güçlü yanları olarak değerlendirilebilir.

Türkiye’de ilişkisel saldırganlık davranışlarını belirlemeye yönelik olarak yapılan ilk çalışmalarda da katılımcıların ilişkisel saldırganlıklarını belirlemek için, Amerika’da geliştirilmiş olan ölçekler Türk kültürüne uyarlanmıştır. Uyarlama çalışmaları okulöncesi (Karakuş, 2008), ilköğretim ikinci kademe öğrencileri (Kapçı ve Kurnaz, 2009) ile gerçekleştirilmiştir. Uyarlanan bu ölçekler katılımcıların ilişkisel saldırganlık davranışlarının yanı sıra açık saldırganlık, olumlu sosyal davranış, depresif duygularını belirlemeyi de amaçladığı için ilişkisel saldırganlık davranışlarına ilişkin madde sayısı sınırlı kalmıştır. ARİLSÖ literatürdeki ölçeklerden farklı olarak sadece ilişkisel saldırganlık davranışlarını belirlemeyi amaçladığı için ilişkisel saldırganlık davranışlarını boyutlar açısından değerlendiren aynı zamanda madde sayısındaki sınırlılığı da ortadan kaldıran bir ölçektir.

ARİLSÖ’nün güvenilirlik ve geçerliliğinin farklı tekniklerle sınanması da ölçek geliştirme sürecini güçlü kılmıştır. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirliğine ilişkin bulgular ölçeğin üniversite öğrencilerinin ilişkisel saldırganlıklarını belirlemek için kullanılacak geçerli ve güvenilir bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, Türkiye’de ilişkisel saldırganlık davranışlarını belirlemeye yönelik ölçek geliştirme çalışmaları çocuklar ve ergenlerle sınırlı olduğundan ARİLSÖ’nün üniversite öğrencilerinin ilişkisel saldırganlık davranışlarının açıklanması ve daha iyi anlaşılması sürecine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

5.1.2. Sonuç

Bu araştırmanın temel amacı üniversite öğrencilerinin ilişkisel saldırganlık, benlik saygısı, sosyal bağlılık ve sosyal kaygıları arasındaki ilişkilerin araştırılmasıdır. Ancak Türkiye’de üniversite öğrencilerinin arkadaşlık ilişkilerindeki ilişkisel saldırganlık davranışlarını belirlemek için geliştirilmiş bir ölçek olmadığından dolayı, öncelikle üniversite öğrencilerinin ilişkisel saldırganlıklarını belirlemek için geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirilmiş, ölçek geliştirme süreci ile ilgili bilgiler Çalışma I başlığı altında sunulmuştur. Bu bölümde de ilişkisel saldırganlık ölçeğinin geçerlik ve güvenilirliğine ilişkin bulgular özetlenmiştir.

Literatürdeki kuramsal açıklamaların, ölçek geliştirme çalışmalarının incelenmesi ve üniversite öğrencileri ile ilişkisel saldırganlıkla ilgili yapılan görüşmelerin sonucunda oluşturulan ölçek maddelerine ilişkin uzman görüşü alınarak kapsam geçerliği sağlanmıştır. Ölçeğin geçerliliğine yönelik olarak yapı geçerliği ve benzer ölçekler geçerliğinden yararlanılmıştır.

Ölçeğin yapı geçerliği için Açımlayıcı Faktör Analizi gerçekleştirilmiştir. Döndürme yapılmaksızın yapılan ilk analiz sonrasında toplam varyansın %56.76'sını açıklayan sekiz faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Çizgi grafiğinin göstermiş olduğu üç faktör literatürle de tutarlılık gösterdiği için temel bileşenler tekniğiyle gerçekleştirilen faktör analizinde, bir faktörde birbiriyle yüksek ilişki veren maddeleri bir araya getirmek için döndürme tekniği (rotation) kullanılmıştır. Üç alt boyutun birbiri ile ilişkili olabileceğinden hareketle dik olmayan veya eğik (oblique rotation) döndürme tekniklerinden olan direkt oblimin tekniği ile döndürme işlemi uygulanmıştır. Analiz sonucunda üç faktörün toplam varyansın %51.67'sini açıkladığı görülmüştür. Daha sonra maddeler belirlenen kriterlere göre incelenmiş, onyedimadde bu kriterleri karşılayamadığı, sekiz madde ise yüklenmesi beklenen faktörde yüklenmediği için analizden çıkarılarak analiz tekrar edilmiştir. Tekrarlanan analiz sonrasında 23 maddelik üç boyutlu yapının toplam varyansın %51.67'sini açıkladığı belirlenmiştir. İlk faktör dışlamaya yönelik maddeleri içerdiğinden *dışlama* olarak adlandırılmıştır. On maddeden oluşan bu faktör varyansın %34.17'sini açıklamaktadır. Sekiz maddeden oluşan ve varyansın %10.84'ünü açıklayan faktör ilişkiyi bitirmekle tehdit etme, samimiyetin azaltılması gibi yüz yüze gerçekleştirilen davranışları içerdiğinden *manipülasyon* olarak adlandırılmıştır. Son faktör olan *dedikodu* ise beş maddeden oluşmuş, varyansın %6.66'sını açıklamıştır. Bu sonuçlar literatürdeki bulgularla tutarlılık göstermektedir (Crick ve diğerleri, 1999, akt. Kelly ve Robertson, 2008).

Ölçeğin geçerliği için gerçekleştirilen benzer ölçekler geçerliğinde ARİLSÖ'nün, Saldırganlık Ölçeği'nin Dolaylı Saldırganlık alt boyutu ile olan ilişkisi 0.55, Saldırganlık Envanteri'nin alt boyutu olan Edilgen Saldırganlıkla olan ilişkisi ise 0.56 olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlar da ARİLSÖ'nün geçerliğine ilişkin ek kanıt sağlamıştır. Ayrıca, bu bulgular ilişkisel saldırganlığın dolaylı saldırganlık ve edilgen

saldırıcılık yapılarıyla ilişkili olmakla birlikte, aynı yapılar olmadığını da ortaya koymuştur.

ARİLSÖ'nün güvenilirliği ise Cronbach alfa katsayısı, madde toplam puan güvenilirliği, uç grupların karşılaştırılması, testin yarılama yöntemi ile test- tekrar test yöntemleri ile incelenmiştir. Ölçeğin tümüne ilişkin iç tutarlılık katsayısı ile alt boyutlarına ilişkin iç tutarlılık katsayıları oldukça yüksektir. Madde toplam puan güvenilirliğine ilişkin değerler incelendiğinde de ölçekteki maddelerin ölçeği destekleyen ve ölçekte yer alması gereken maddeler olduğu sonucuna ulaşılabilir. Alt ve üst grupların ölçekteki her bir maddeden aldıkları puan ortalamaları t testi ile karşılaştırılmıştır. Tüm maddelerin t değerlerinin .001 düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmiştir. Testin yarılama yöntemine ilişkin sonuçlar da her iki parça için de güvenirlüğün birbirine yakın ve yüksek olduğuna işaret etmektedir. 15 gün ara ile gerçekleştirilen test-tekrar test yöntemi ile elde edilen iki uygulama arasındaki korelasyon katsayısı da oldukça yüksektir. Tüm bu analizler ARİLSÖ'nün güvenilir bir ölçme aracı olduğunu ortaya koymuştur.

Yapılan geçerlik ve güvenilirlik analizlerine göre ARİLSÖ'nün üniversite öğrencilerinin ilişkisel saldırıcılıklarını belirlemede kullanılabileceği söylenebilir. Ölçekten alınan puanlar cinsiyet açısından karşılaştırıldığında, cinsiyete göre anlamlı bir farklılık elde edilmemiştir.

Türkiye'de ilişkisel saldırıcılık davranışlarını belirlemeye yönelik olarak yapılan ilk çalışmalar uyarılma çalışmalarıdır. Bu iki çalışmadan ilki okulöncesi (Karakuş, 2008) ikincisi ise ergenlerle (Kapçı ve Kurnaz, 2009) gerçekleştirilmiştir. Bünyesinde ilişkisel saldırıcılık davranışları ile ortaya konan zorbalık davranışlarını da barındıran zorbalık ölçeklerinin de yetişkinlere yönelik olmadığı belirlenmiştir. Bu nedenle, ülkemizde üniversite öğrencisi olan genç yetişkinlerin ilişkisel saldırıcılık davranışlarını belirlemeye yönelik bir ölçme aracının geliştirilmesi yetişkinlik döneminde de gözlenen ve bireylerin psikolojik uyumları yanı sıra sosyal ilişkilerini de etkileyen ilişkisel saldırıcılık davranışlarının incelenip, farklı açılardan ele alınması için fırsat sunacaktır.

ARİLSÖ'nün bir uyarlama çalışması olmaması, hedef kitleyle görüşülerek oluşturulması bu ölçme aracının dayanaklarının sağlam olduğunu düşündürmektedir. ARİLSÖ'nün geçerlik ve güvenilirliğinin sınanmasında çeşitli yöntemlerden yararlanılması da çalışmanın güçlü yanlarından birisidir. Sonuç olarak, ARİLSÖ ilişkisel saldırganlıkla ilgili çalışmalarda üniversite öğrencilerinin ilişkisel saldırganlıklarını belirlemede kullanılacak bir ölçme aracıdır.

5.1.3. Öneriler

Çalışma bulguları 23 madde ve üç boyuttan oluşan ARİLSÖ'nün üniversite öğrencilerinin arkadaşlık ilişkilerinde sergiledikleri ilişkisel saldırganlık davranışlarını belirlemek için kullanılacak geçerli ve güvenilir bir araç olduğu sonucunu göstermektedir. Bu çerçevede, ARİLSÖ arkadaşlık ilişkilerindeki ilişkisel saldırganlık davranışlarını belirlemek üzere çeşitli araştırmalarda boyutsal bir ölçme aracı olarak kullanılabilir. Ayrıca, ARİLSÖ'nün geçerlik ve güvenilirliği farklı örneklerle tekrar incelenebilir. Bu araştırmada, ARİLSÖ'nün faktör yapısı açıklayıcı faktör analizi kullanılarak belirlenmiştir. Ortaya çıkan bu üç boyutlu yapının doğrulayıcı faktör analizi ile doğrulanması ölçme aracının geçerlik ve güvenilirliğini yükseltecektir. Bu öneri çerçevesinde, tez kapsamında Çalışma II'de ARİLSÖ'nün doğrulayıcı faktör analizi yapılmakta olup, bulgular ileride verilmektedir.

ÇALIŞMA II

Çalışma II kapsamında araştırmada üniversite öğrencilerinin ilişkisel saldırganlıkları ile benlik saygısı, sosyal bağlılık ve sosyal kaygıları arasındaki ilişkilerin ortaya konması amaçlanmıştır. Bu çerçevede daha önce verildiği gibi Şekil I'deki hipotetik modelin test edilmesi amaçlanmıştır. Bu nedenle, şu sorulara cevap aranmıştır.

1. Benlik saygısı sosyal kaygıyı anlamlı bir biçimde yordamakta mıdır?
2. Sosyal bağlılık sosyal kaygıyı anlamlı bir biçimde yordamakta mıdır?
3. Sosyal kaygı arkadaşlık ilişkilerindeki ilişkisel saldırganlık davranışlarını anlamlı bir biçimde yordamakta mıdır?
4. Benlik saygısı sosyal kaygı aracılığıyla arkadaşlık ilişkilerindeki ilişkisel saldırganlık davranışlarını anlamlı bir biçimde yordamakta mıdır?
5. Sosyal bağlılık sosyal kaygı aracılığıyla arkadaşlık ilişkilerindeki ilişkisel saldırganlık davranışlarını anlamlı bir biçimde yordamakta mıdır?

Aşağıda Çalışma II kapsamında modelin test edilmesine yönelik gerçekleştirilen araştırma süreci açıklanmıştır. İkinci çalışma, Çalışma I'de geliştirilen ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi ile doğrulanması ve önerilen hipotetik modelin test edilmesini içerdiğinden ikinci çalışmaya ilişkin bilgiler bu başlık altında sunulmuştur.

3.2. Çalışma II: YÖNTEM

3.2.1. Araştırma Modeli

Araştırma betimsel bir çalışma olup, ilişkisel saldırganlık ile benlik saygısı, sosyal bağlılık ve sosyal kaygı arasındaki ilişkileri ortaya koymayı hedeflemektedir.

3.2.2. Çalışma grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2009-2010 öğretim yılı bahar döneminde Anadolu Üniversitesi'nin örgün lisans programlarına devam eden öğrenciler oluşturmuştur. Toplam 1180 katılımcının doldurduğu veri seti incelenmiş, boş madde bırakan veya uygun cevaplamayan 215 katılımcı çalışma grubundan çıkarılmış, 965 kişinin veri seti araştırmaya dahil edilmiştir. Çok değişkenli normallik sayıltısı için madde bazında Mahalanobis değerleri incelenmiş, veri seti 71 maddeden oluştuğu için, kıkare değerinin

70 serbestlik derecesine göre anlamlılık değeri alınmış ve 522 katılımcının verileri Mahalonobis'in kritik anlamlılık değeri üzerinde olduğu için elenmiş, kalan 443 katılımcının verileri basıklık ve çarpıklık açısından incelenmiştir.

Basıklık ve çarpıklık değerleri, maddeler bazında incelenmiş, z puanlarına göre 3 mutlak değeri esas olarak alınmış, için üzerinde yer alan 44 katılımcı çalışma grubundan çıkarılmış ve analizler 399 katılımcıdan elde edilen verilerle gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların 248'i kız (%62), 151 (%38)'i ise erkek öğrencidir. Katılımcıların demografik bilgileri incelendiğinde, 100 öğrencinin (%25.1) birinci sınıf, 97 öğrencinin ikinci sınıf (%24.3), 123 öğrencinin (%30.8) üçüncü sınıf ve 79 (%19.8) öğrencinin ise dördüncü sınıf öğrencisi olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların yaşları 18-30 arasında değişmekte, yaş ortalaması 21.50, standart sapması ise 1.71'dir.

Katılımcıların fakültele göre dağılımı incelendiğinde, çalışma grubunun 106'sının Eğitim Fakültesi, 35'inin Edebiyat Fakültesi, 51'inin Fen Fakültesi, 23'ünün Güzel Sanatlar Fakültesi, 35'inin İletişim Fakültesi, 37'sinin Eczacılık Fakültesi, 8'inin Hukuk Fakültesi, 36'sının İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, 68'inin Mühendislik Mimarlık Fakültesi öğrencisi olduğu belirlenmiştir.

3.2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın ilişkisel saldırganlık, benlik saygısı, sosyal bağlılık ve sosyal kaygı değişkenlerine ilişkin veriler Likert tipi dereceleme ölçekleri ile toplanmıştır. İlişkisel saldırganlık değişkeniyle ilgili veriler araştırmacı tarafından geliştirilen "ARİLSÖ" ile, benlik saygısı ile ilgili veriler "Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği" ile, sosyal bağlılık ile ilgili veriler "Sosyal Bağlılık Ölçeği" ile, sosyal kaygıya ilişkin veriler ise "Sosyal Kaygı Ölçeği" ile toplanmıştır. Demografik bilgilerle ilgili bilgiler ise Kişisel Bilgi Formu ile elde edilmiştir. Veri toplama araçlarına ilişkin açıklamalar aşağıda verilmiştir. ARİLSÖ ile ilgili bilgiler Çalışma I kapsamında detaylı olarak açıklandığı için, burada tekrar ölçeği tanıtıcı bilgiler verilmemiştir.

3.2.3.1. Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği

Katılımcıların benlik saygısını belirlemek için Rosenberg tarafından geliştirilen ülkemizde geçerlik ve güvenirlik çalışması ilk olarak Çuhadaroğlu (1986) tarafından gerçekleştirilmiş olan ölçek kullanılmıştır. Oniki alt kategoriden oluşan ölçekte 63 madde yer almaktadır. Ancak bu çalışmada 10 maddelik Benlik Saygısı alt kategorisi kullanılmıştır. Geçerlik ve güvenirlik çalışmaları sonucunda benlik saygısı kategorisinin geçerliğini sınamak için normal ve klinik olarak tanı almış ergenlerle psikiyatrik görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerle yapılan değerlendirmede ergenlerin kendi benlik saygılarına ilişkin görüşleri yüksek, orta ve düşük olarak gruplandırılmıştır. Ergenlerin kendi benlik saygılarına ilişkin görüşleri ile benlik saygısı ölçeğinden aldıkları puanlar arasındaki ilişki incelenmiş, iki değerlendirme arasındaki korelasyon katsayısı .71 olarak belirlenmiştir (Çeçen, 2008). Ölçeğin test-tekrar test güvenirlik katsayısı ise .75 olarak bulunmuştur (Öner, 1994). Benlik saygısı ölçeğinin geçerliği için semptom tarama listesi-90'ın depresif duygulanım, psikosomatik belirtiler ve kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçekleri uygulanmış, benlik saygısı ile psikosomatik belirtiler arasındaki ilişki .70, benlik saygısı ile depresif duygulanım arasındaki ilişki .66, benlik saygısı ile kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme arasındaki ilişki .45 olarak belirlenmiştir (Çuhadaroğlu, 1986). Tuğrul (1994) de ölçeğin yapı geçerliğine ilişkin yaptığı çalışmada babası alkolik olan ve alkolik olmayan çocukların ölçekten aldığı puanları karşılaştırmış, aynı zamanda ölçeğin iç tutarlılık katsayısını .76 olarak belirlemiştir. Karancı, Dirik ve Yorulmaz (2007) de ölçeğin iç tutarlılık katsayısının 0.86 olduğunu ortaya koymuştur.

Ölçeğin yapı geçerliliğine ilişkin çalışmaları Kararırmak (2007), hem açımlayıcı hem de doğrulayıcı faktör analizi ile gerçekleştirmiştir. Açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın %56'sını açıklayan iki faktörlü bir yapı ortaya çıkmış, ölçeğin iç tutarlılık katsayısı ise .85 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin iki alt boyuttan oluşan bir yapı sunmasının nedeni ölçeği oluşturan olumlu ve olumsuz maddelerle açıklanmıştır. Bu nedenle benlik saygısının doğrulayıcı faktör analizi ile doğrulanması sürecinde benlik saygısı tek boyutlu bir yapı olarak alınmıştır. Yapılan analizler sonucunda beşi olumlu, beşi olumsuz olmak üzere on maddeden oluşan tek boyutlu benlik saygısı ölçeğinin doğrulandığı görülmüştür.

Ölçek beşi olumlu, beşi olumsuz olarak ifade edilmiş 10 maddeden oluşmaktadır. Bireyler kendilerine ilişkin değerlendirmelerini bir ile dört arasında değişen puanları işaretleyerek yapmaktadırlar. Ölçekten alınan puanların yüksekliği bireylerin benlik saygılarının yükseldiği anlamını taşımaktadır.

3.2.3.2. Sosyal Bağlılık Ölçeği

Sosyal bağlılık ölçeği aidiyetin psikolojik boyutunu veya bireylerin sosyal yaşamlarında diğer insanlarla kurdukları kişilerarası yakınlığı nasıl yapılandırdıklarını ölçmek için Lee ve Robbins (1995) tarafından Kohut'un "Benlik Psikolojisi" temel alınarak geliştirilmiştir. Sosyal bağlılık ölçeği insanların diğer insanlarla ne kadar yakın hissettiklerine ilişkin öznel algılarını belirlemek için kullanılmaktadır. Ölçekten alınan puanlar yükseldikçe aidiyet duygusu da artmaktadır. Ölçek, sosyal ilişkilerle ilgili duygu ve düşünceleri ifade eden sekiz maddeden oluşmaktadır. Bireylerden bu ifadelere katılma düzeylerini altılı derecelendirme ölçeğine yanıt vererek belirtmeleri istenmektedir. Orijinal geçerlik çalışmasında *doğrulayıcı faktör analizi* uygulanmış, aidiyetle ilgili bir yapı olan sosyal güven (social assurance) ile güçlü bir iyilik uyumu göstermiştir (Incremental Fit Index= .92). Sosyal bağlılık ölçeği genel ve kolektif benlik saygısı, sosyal destek, kaygı, akademik başarı ve diğer kişilik ölçümleriyle anlamlı düzeyde ilişkili bulunmuştur (Lee ve Robbins, 1998). Orijinal güvenilirlik çalışmasında da ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .91, iki hafta arayla gerçekleştirilen test-tekrar test güvenirliliği ise .96 olarak belirlenmiştir.

Sosyal bağlılık ölçeğinin Türk kültürüne uyarlama çalışması ise Duru (2007) tarafından gerçekleştirilmiştir. Sosyal bağlılık ölçeğinin faktör yapısına ilişkin bulgular maddelerin toplam varyansın %58.72'sini açıklayan ve özdeğeri 4.70 olan tek bir faktörde toplandığını ortaya koymuştur. Ölçek maddelerinin faktör yüklerinin .63 ile .85 arasında olduğu belirlenmiştir (Duru, 2007).

Ölçeğin ölçüt bağımlı geçerliğini incelemek için Duru ve Balkis (2007) tarafından Türk kültürüne uyarlanan Sosyal Provizyon Ölçeği, Demir (1989)'in Türk kültürüne uyarladığı UCLA yalnızlık ölçeği ile Simons, Aysan, Thompson, Hamarat ve Steele (2002)'nin Türk kültürüne uyarladığı Yaşam Doyumu Ölçeği ile sosyal bağlılık ölçeği

arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Sosyal bağlılık sosyal destek ve genel yaşam doyumu düzeyi ile pozitif, yalnızlık ile negatif yönde ilişkili bulunmuştur. Bu nedenle, sosyal bağlılık ölçeğinin geçerliliğinin yeterli olduğu sonucuna varılmıştır. Güvenirlik çalışmasında ise ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .90, dört hafta arayla gerçekleştirilen test-tekrar test güvenirlik katsayısı ise .90 olarak belirlenmiştir.

3.2.3.3. Sosyal Kaygı Ölçeği

Katılımcıların sosyal kaygılarını ölçmek için Özbay-Palancı (2001) tarafından geliştirilen Sosyal Kaygı Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, üniversite öğrencilerinin yaşadığı “sosyal kaygı” içerikli sorunları belirlemek amacıyla geliştirilmiştir ve üniversite öğrencilerinin sosyal durumlara uygun becerilerini ve bu durumlarda oluşabilecek kaygılarını ölçebilecek şekilde hazırlanmıştır. 5’li Likert derecelendirme ölçeğinden (0-4 puan aralığında) alınan puanların yükselmesi sosyal kaygı düzeyinin yükseldiğini göstermektedir.

Geçerlik çalışmaları çerçevesinde, test kriter ve yapı geçerliği kullanılmıştır. Yapı geçerliği için uygulanan faktör analizi sonucunda 30 maddelik üç faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Yapılan faktör analizi sonucunda (1) sosyal kaçınma, (2) kritize edilme kaygısı ve (3) bireysel değersizlik duygusu olarak adlandırılan üç faktör elde edilmiştir. Üç faktör birlikte toplam varyansın %32.9’ unu açıklamıştır.

Sosyal Kaçınma: Toplam varyansın %22.3’ünü açıklayan ve 12 maddeden oluşan bu faktör sosyal ilişkilerden kaçınma, iletişim kurma isteksizliği, sosyal etkileşim kaygısı, konuşma güçlüğü, kalabalığa karışma, otorite kaygısı yaşama, görünme ve gözlenme sorunları gibi çeşitli durum ve belirtileri içermektedir.

Kritize Edilme Kaygısı: Toplam varyansın %6.2’sini açıklayan bu faktör ise kendini kontrol etme çabalarının fazlalığı, hatalı davranmaktan korkma, küçük düşme, reddedilme kaygısı gibi kaygıları yansıtan maddelerden oluşmaktadır.

Bireysel Değersizlik Duygusu: Toplam varyansın %4.4’ünü açıklayan bu faktör kendini değersiz hissetme, kendinden memnun olmama, başkasından yardım alamama,

başarısızlık kimliği, eleştiri ve kişisel özelliklerini kabul etmeme ile ilgili maddelerden oluşmaktadır.

Sosyal kaygı ölçeğinin kriter geçerliğini belirlemek için semptom tarama (SCL-90) ölçeğinin seçilen beş ölçeği, Rathus atılganlık envanteri ve MMPI testinin Sosyal İçedönüklük alt testi kullanılmıştır. Sosyal kaygı ölçeğinin MMPI Si alt testi ile korelasyonu .43, SCL alt testlerinden kişiler arası ilişkilerde duyarlılık alt testi ile korelasyonu .51, kaygı testi ile korelasyonu .25, fobik anksiyete alt testi ile korelasyonu .36, depresyon alt testi ile olan korelasyonu ise .40 olarak belirlenmiş, bu ilişkilerin anlamlı olduğu görülmüştür.

Güvenirlilik hesaplamaları ile dağılıma ilişkin uygunluğun elverişliliği analiz edilmiştir. Yapılan varyans analizi sonucunda $F=68.58$, $p<.001$ düzeyinde sonuç anlamlı bulunmuştur. Güvenirlilik hesaplamaları için test içi tutarlılık yöntemi ile hesaplanan Cronbach α değeri .89 olarak belirlenmiştir (Özbay ve Palancı, 2001).

3.2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada arkadaşlık ilişkilerinde ilişkisel saldırganlık, benlik saygısı, sosyal bağlılık ve sosyal kaygı değişkenlerine ilişkin veriler ile katılımcıların cinsiyeti, yaşı, sınıfı ve bölümü ile ilgili demografik bilgiler toplanmıştır. Bu amaçla tüm ölçme araçlarını içeren bir kitapçık oluşturulmuştur. Veri kitapçığının uygulanması için öncelikle Anadolu Üniversitesi Rektörlüğü'nden uygulama izni alınmıştır. Uygulama 2009–2010 öğretim yılı bahar döneminde (Nisan 2010) Anadolu Üniversitesi'nin tüm fakültelerinde gerçekleştirilmiştir. Uygulama için gün-saat ve yer belirlemek için fakülte yöneticileriyle görüşülmüş, daha sonra da dersinde uygulama yapılacak öğretim elemanları ile ders öncesinde görüşme yapılarak onların da izni alınmıştır. Veriler belirlenen gün ve saatlerde bizzat araştırmacı tarafından derse katılan ve gönüllü olan öğrencilerden toplanmıştır.

Uygulama esnasında araştırmacı kendisini tanıtarak, araştırmanın amacı, önemi ve ölçeklerin nasıl yanıtlanacağına ilişkin açıklamalar yapmıştır. Araştırma süreci konusunda bilgi vererek katılımcıların içten ve samimi yanıtlar vermesini sağlamaya

çalışmıştır. Kimlik bilgilerine ihtiyaç duyulmadığı da ifade edilmiştir. Her bir uygulamanın yaklaşık olarak 25-30 dakika sürdüğü gözlenmiştir.

Araştırmada veri toplama araçları ile elde edilen bilgilerin çözümlenmesi “Lisrel 8.71” paket programı ile gerçekleştirilmiştir. Verilerin çözümlenmesinde ilk önce benlik saygısı, sosyal bağlılık, sosyal kaygı ölçeklerinin ölçme modelleri test edilmiştir. Ayrıca, arkadaşlık ilişkilerinde ilişkisel saldırganlık ölçeğinin ölçme modeli doğrulayıcı faktör analizi ile doğrulanmıştır. Daha sonra literatüre dayalı olarak geliştirilen hipotetik yapısal model (Şekil 1) yol analizi yoluyla test edilmiştir. Hem ölçme modellerinin doğrulayıcı faktör analizi ile test edilmesinde hem de önerilen hipotetik yapısal modelin test edilmesi sürecinde kovaryans matrisi ile en çok olabirlik (maximum likelihood) kestirim yöntemi kullanılmıştır. İstatistiksel işlemlerde anlamlılık düzeyi 0.05 olarak belirlenmiştir.

Analizler gerçekleştirilmeden önce YEM’in varsayımlarından olan çoklu doğrusallık için değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları incelenmiş, değişkenler arasında korelasyon katsayılarının çoklu doğrusallığın göstergesi olan .80 seviyesinden (Field, 2005) oldukça düşük olduğu gözlenmiştir (Tablo 9). Değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarının yanı sıra VIF ve tolerans değerleri de incelenmiştir. VIF değerleri sosyal bağlılık için 1.26, sosyal kaygı için 1.45 ve benlik saygısı için 1.55 olarak belirlenmiştir. Bu değerler üst sınır olan 10’dan oldukça küçüktür (Myers, 1990). Tolerans değerleri ele alındığında da sosyal bağlılık için .80, sosyal kaygı için .69, benlik saygısı için .65 değerlerine ulaşılmıştır. Bağımsız değişkenlerin tolerans değerleri de alt limit olan .20 (Menard, 1995)’nin oldukça üzerinde olduğundan değişkenler arasında çoklu doğrusallık söz konusu değildir. Bu nedenlerle değişkenler arasında çoklu doğrusallık sorununun olmadığı ifade edilebilir (de Vaus, 2002).

3.2.5. Yapısal Eşitlik Modeli ile İlgili Açıklama

Araştırmada verilerin analizinde Yapısal Eşitlik Modeline (YEM) dayalı bir yaklaşım kullanılmış olup, modelin ve gerçekleştirilen analizlerin daha iyi anlaşılması açısından aşağıda ayrıntılı bir açıklama verilmektedir. Yapısal eşitlik modeli oldukça kapsamlı bir istatistiksel yaklaşımdır (Sümer, 2000) çünkü çok sayıda istatistik tekniği aynı anda

gerçekleştirebilmektedir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010). Ayrıca, YEM gözlenen ve gizil değişkenler arasındaki ilişkilere yönelik hipotezleri test etmeyi de mümkün kılmaktadır (Hoyle, 1995).

YEM ile teorik modelde ele alınan örtük değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkilerinin açıklığa kavuşturulması amaçlanmaktadır. Örtük değişkenler yoluyla yapılan analizler hata varyanslarını da dikkate aldığı için ölçüm hatalarını azaltmakta, bu nedenle de daha iyi kestirimler yapılmasını mümkün kılmaktadır (Hoyle, 1995; Sümer, 2000).

YEM’de ister ölçme modeli isterse yol analizi olsun öncelikle önerilen modeldeki tüm yol katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olması gerekmektedir. Yol katsayılarının anlamlı olması durumunda modelin genel uyumu değerlendirilmekte ve bu nedenle de bazı bağımsız değerlendirme ölçütlerine ihtiyaç duyulmaktadır (Şimşek, 2007). Uyum iyiliği istatistikleri (Goodness of Fit Indices) olarak adlandırılan bu değerler önerilen modelin bütün olarak verilerle desteklenip desteklenmediğine ilişkin karar verilmesini sağlamaktadır (Sümer, 2000; Şimşek, 2007).

Uyum İyiliği İstatistikleri

Uyum iyiliği istatistikleri modelin kabul edilip edilmeyeceğine ilişkin sınırları çizmektedir. Model uyumunun kabul edilmesi için ortaya konan uyum istatistiklerinin belli değerlerin üzerinde veya altında olması beklenmektedir. Tarihsel açıdan değerlendirildiğinde Ki-Kare Uyum Testi (χ^2)’nin önerilen model ile gözlenen model arasındaki uyumu değerlendirmek için kullanılan ilk indeks olduğu ifade edilebilir. Bir modelin kabul edilebilir olması için χ^2 değerinin anlamsız olması gerekmektedir çünkü χ^2 testinin anlamsız olması önerilen modelle araştırmada toplanan verilerin birbirinden farklı olmadığı anlamına gelmektedir.

Ki-Kare ilk uyum istatistiği olsa da araştırmalarda model uyum indeksi olarak tek başına kullanılmamaktadır çünkü χ^2 değeri örneklem büyüklüğüne duyarlıdır. Örneklem büyüdükçe kikare değeri artmakta, bu nedenle evrendeki kovaryans matrisi ile örneklem kovaryans matrisi arasındaki ihmal edilebilir farklılıklar bile istatistiksel olarak anlamlı

olabilmektedir (Brown, 2006; Şimşek, 2007). Ayrıca uyum istatistiği olarak oldukça katıdır. Bu nedenlerle daha esnek kriterlere dayanan pek çok uyum indeksi geliştirilmiştir. Analizlerde Ki-Kare değeri rapor edilse de modelin uyumunun değerlendirilmesinde diğer uyum indekslerine daha fazla güvenilmektedir (Brown, 2006).

Ki-Kare'nin örneklem büyüklüğüne duyarlı olmasından dolayı model uyumunu değerlendirmek için Ki-Kare değerinin serbestlik derecesine bölünmesi ile elde edilen Normlaştırılmış Ki-Kare değerinden de yararlanılmaktadır. Ki-Kare değerinin serbestlik derecesine oranının 1:2, 1:3 olması model uyumunun iyi olmasının bir göstergesidir. Bu oranın 1:5 olması ise model uyumunun orta ya da kabul edilebilir düzeyde olduğuna işaret etmektedir (Bollen, 1989'dan aktaran Kline, 2005).

Model uyumunun değerlendirilmesi sürecinde örneklem büyüklüğünün etkisini ortadan kaldırmak için İyi Uyum İndeksi (Goodness of Fit Index-GFI) geliştirilmiştir. GFI modelin örnekleme gözlenen kovaryans matrisindeki varyansın ne kadarını açıkladığını göstermektedir. Bu değer parametre sayısından etkilendiği için, modeldeki parametre sayısını dikkate alarak uyum iyiliği değerini düzelterek hesaplayan AGFI geliştirilmiştir. GFI ve AGFI 0 ile 1 arasında değişmektedir ve değer 1'e yaklaştıkça model veri uyumu güçlenmektedir. Hu ve Bentler (1998)'in yaptığı simülasyon çalışmalarında GFI ve AGFI'nın çok iyi çalışmadığı ve zayıf olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle son yıllardaki araştırmalarda bu iki indekse daha az rastlanmaktadır (Kline, 2005).

Uyum indeksleri 1) Mutlak Uyum İndeksleri, 2) Model Sadeliğine Yönelik Uyum İndeksleri ve 3) Karşılaştırmalı veya Artmalı Uyum İndeksleri olmak üzere üç başlık altında sınıflandırılmaktadır (Brown, 2006).

1. Mutlak Uyum İndeksleri: Mutlak uyum indekslerinden olan χ^2 herhangi bir karşılaştırma yapmadan modeli p değerine göre kabul ya da reddetmektedir.

SRMR ise model tarafından yordanan korelasyonlarla girdi matrisindeki korelasyonlar arasındaki ortalama farklılık olarak tanımlanmaktadır. SRMR artık (residual) korelasyon matrisinden oluşturulmaktadır. Sıfır ile bir arasında değer alan bu uyum istatistiği sıfıra yaklaştıkça model uyumu iyileşmektedir (Brown, 2006). Bir başka deyişle, örnekleme gözlenen kovaryansla modelde önerilen kovaryans matrisi arasındaki farkın ya da hatanın baz alındığı mutlak uyum indeksidir. Mutlak uyum indeksi olarak da sınıflanan bir başka uyum indeksi ise RMSEA'dir (Hu ve Bentler, 1999).

2. Model Sadeliğine Yönelik Uyum İndeksleri: Mutlak uyum indeksleri arasında sıralanan RMSEA, bazı durumlarda da model sadeliğine yönelik uyum indeksleri başlığı altında ele alınmaktadır (Brown, 2006). RMSEA merkezi olmayan χ^2 dağılımıyla oluşturulan evren değerlerine dayalı bir indekstir. Merkezi olmayan χ^2 dağılımı ise modelin kötü betimleme düzeyini gösteren merkezi olmayan parametrelerden oluşmaktadır. RMSEA kestirim hatası indeksi olarak da tanımlanmaktadır. RMSEA'nin diğer bir avantajı da model karmaşıklığını düzeltmeye çalışmasıdır. RMSEA'nin sıfıra eşit olması mükemmel uyumun göstergesidir ve değerler sıfıra yaklaştıkça model uyumunun iyiliğine kanıt sağlanmaktadır (Brown, 2006). Model uyumu açısından RMSEA'nin 0.05'e eşit ya da küçük olması mükemmel uyumu, karmaşık bir modelde 0.08 ve altındaki değerler de modelin kabul edilebilir düzeyde olduğunu göstermektedir (Sümer, 2000). MacCallum, Browne ve Sugawara (1996) da 0.08 ile 0.10 arasındaki RMSEA değerlerinin orta (mediocre) düzeyde model uyumu için kabul edilebildiğini ifade etmiştir (Akt. Brown, 2006). Benzer şekilde Tabachnick ve Fidell (2001) de 0.10 değerinin zayıf uyumun göstergesi olarak kabul edilebileceğini ifade etmektedir. RMSEA'nin üst limiti sınırsız olsa da, birin üzerine çıktığına pek rastlanmamaktadır.

3. Karşılaştırmalı ya da Artmalı Uyum İndeksleri: Bu grupta yer alan uyum indeksleri önerilen modeli referans bir modelle karşılaştırarak uyum değerleri üretmekte, önerilen modeldeki iyileşme ve gelişmeyi referans modeline göre belirlemektedir. Referans model genellikle boş model ya da bağımsız model olarak tanımlanan gözlenen değişkenler arasında ilişki olmadığını varsayan model olmaktadır. Bağımsız model değişkenler arasında ilişki olmadığını varsaydığından, bağımsız modelin Ki-Kare değeri

önerilen modelin Ki-Kare değerinden oldukça yüksektir. Önerilen modelin kıkare değeri ne kadar küçükse, modelin iyileşme düzeyi de o kadar yüksek olmaktadır (Kline, 2005), bu nedenle önerilen modelin boş modelden çok iyi olması gerekmektedir (Brown, 2006; Sümer, 2000).

Bu grupta yer alan uyum indeksi Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (Comparative Fit Index) CFI'dır. CFI boş modelde üretilen kovaryans matrisinin önerilen modelin kovaryans matrisine oranlanması ile elde edilmekte ve 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır. CFI bire yaklaştıkça modelin uyumunun yükseldiği kabul edilmektedir (Brown, 2006). 0.90 ve üzerindeki CFI değerleri iyi uyumun göstergesi olarak kabul edilmektedir (Hu ve Bentler, 1999; Sümer, 2000).

Artmalı uyum indekslerinden olan ve araştırmalarda uyum indeksi olarak sıklıkla kullanılan bir diğer indeks de Normlaştırılmamış Uyum İndeksi'dir. Normlaştırılmış Uyum İndeksi (Normed Fit Index, NFI) ve Normlaştırılmamış Uyum İndeksi (Non-normed Fit Index, NNFI) uyum iyiliği değerini belirlerken CFI gibi önerilen modeli boş modelle karşılaştırır ancak CFI'dan farklı olarak Ki-Kare dağılımının gerektirdiği sayıltıları dikkate almaz (Sümer, 2000). NNFI ise RMSEA gibi model karmaşıklığını dikkate alarak bir uyum değeri üretmekte ve bu değerler sıfır ve birin dışında da değerler alabilmektedir. NNFI değeri TLI (Tucker Lewis Index) olarak da adlandırılmakta, bire yaklaştıkça modelin uyumu yükselmektedir. Kabul edilebilir uyum için NNFI değerinin 0.90-0.94 arasında olması şartı aranmaktadır. NNFI değeri 0.95 ve üzerinde olduğunda modelle veri uyumunun mükemmel olduğu çıkarımında bulunulmaktadır (Sümer, 2000).

Uyum indekslerinin her biri model uyumu konusunda farklı bilgiler verdiği için model uyumu değerlendirilirken yukarıdaki her bir kategoriden en az bir adet uyum indeksinin araştırmalarda belirtilmesi önerilmektedir (Brown, 2006; Sümer, 2000). Bu nedenle bu araştırmada Ki-Kare, Ki-Kare'nin serbestlik derecesine oranının (Normlaştırılmış Ki-Kare) yanı sıra literatürde sıklıkla tercih edilen ve kullanılması önerilen RMSEA, SRMR, CFI ve NNFI uyum indeksleri de seçilmiştir.

3.2.6. Örneklem Büyüklüğü

Örneklem büyüklüğü araştırmada hipotez test etme sürecinin gücünü belirlemesi açısından son derece önemlidir. Yapısal eşitlik modeli de büyük örneklem gerektiren analizler grubunda yer almaktadır. Çünkü örneklem yeteri kadar büyük olmadığında analiz sırasında bazı teknik sorunlar yaşanabilmektedir (Kline, 2005). Analizin gerçekleştirilebilmesi için modeldeki parametre sayısının gözlem sayısını geçmemesi gerekmektedir. Genellikle 200 ve üzerindeki örneklem büyük örneklem olarak kabul edilmektedir. Yapısal eşitlik modelinde örneklem büyüklüğü gözlenen değişken ve modeldeki parametre sayısına göre belirlenmektedir. Bentler ve Chou değişken ya da modeldeki parametre başına 5 ya da 10 gözlemin yeterli olacağını belirtmiştir. Araştırmanın katılımcı sayısı, ölçme modelleri ve yapısal model açısından bu kriterlere göre incelenmiş, örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu gözlenmiştir. Parametre sayıları ARİLSÖ ölçme modeli için 47, sosyal kaygı ölçme modeli için 63, sosyal bağıllık ölçme modeli için 16, benlik saygısı ölçme modeli için 20, sınanan yol analizi (model) için ise 52 olarak belirlenmiştir. Bu parametre değerleri gözlem sayısını geçmemektedir. Dolayısıyla örneklem büyüklüğü bu çalışma için yeterlidir.

4.2. ÇALIŞMA II: BULGULAR

Araştırmada benlik saygısının ve sosyal bağlılığın ilişkisel saldırganlık üzerindeki dolaylı etkisi ele alınmış, bu çerçevede benlik saygısı ve ilişkisel saldırganlık ile sosyal bağlılık ve ilişkisel saldırganlık arasındaki ilişkilere sosyal kaygının aracılık edip etmediği incelenmiştir. Böylece, benlik saygısı, sosyal bağlılık, sosyal kaygı ve ilişkisel saldırganlık arasındaki ilişkileri içeren hipotetik modelin (Şekil 1) verilerle desteklenip desteklenmediği araştırılmış, bunun için de Yapısal Eşitlik Modelinden (YEM-Örtük Değişkenlerle Yol Analizi) yararlanılmıştır. Yapısal eşitlik modelinin ölçme modeli ve yapısal model olmak üzere iki bileşeni bulunmaktadır (Anderson ve Gerbing, 1988). Bu kapsamda öncelikle yapısal modelde yer alan örtük değişkenlere ilişkin tüm ölçme modelleri daha sonra da yapısal modele ilişkin bulgular verilmektedir.

Analizlerden önce benlik saygısı, sosyal bağlılık, sosyal kaygı ve ilişkisel saldırganlık değişkenlerinde cinsiyete göre bir farklılık olup olmadığı bağımsız gruplar için t testi ile incelenmiş, hiçbir değişkende cinsiyete göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p > .05$). Bu nedenle analizlerde cinsiyet değişkeni dikkate alınmamıştır.

4.2.1. Ölçme Modellerinin Test Edilmesi

Yapısal eşitlik modeli ile yol analizi gerçekleştirilmeden önce örtük değişkenleri belirlemede kullanılan ölçeklerin (yapıların) doğrulanması gerekmektedir. Bu amaçla, öncelikle araştırmada önerilen modelde bulunan örtük yapıları belirlemek üzere kullanılan arkadaşlık ilişkilerinde ilişkisel saldırganlık, benlik saygısı, sosyal bağlılık ve sosyal kaygı ölçeklerinin ölçme modelleri test edilmiştir.

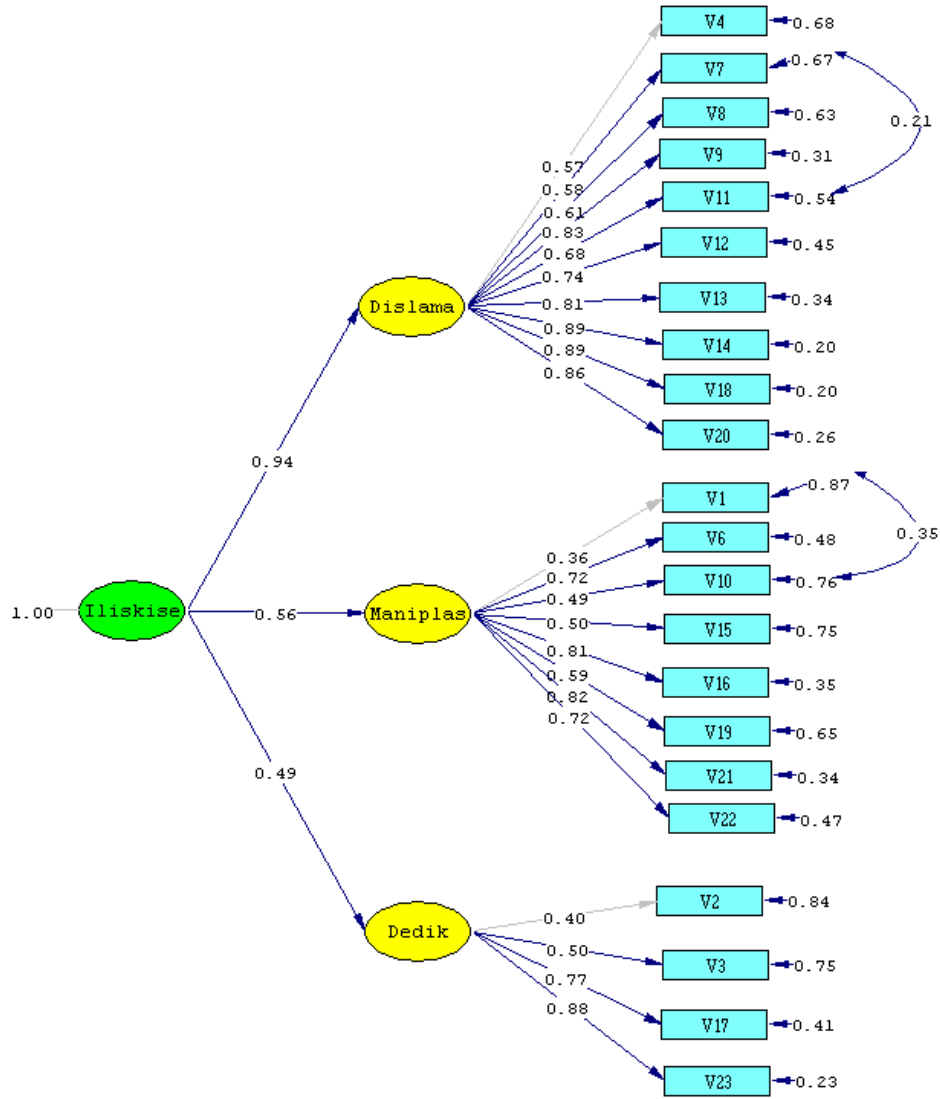
4.2.1.1. Arkadaşlık İlişkilerinde İlişkisel Saldırganlık Ölçeği'nin Ölçme Modeli

Üniversite öğrencilerinin arkadaşlık ilişkilerinde sergiledikleri ilişkisel saldırganlık davranışlarını belirlemek için bu araştırmanın Çalışma I bölümünde açımlayıcı faktör analizi ile geliştirilmiş olan 23 maddeli, üç faktörlü ölçeğe doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. *Dışlama*, *manipülasyon* ve *dedikodu* olmak üzere üç alt boyuttan oluşan ilişkisel saldırganlık ölçeğinin doğrulanması sürecinde ikinci düzey doğrulayıcı faktör

analizi uygulanmış, bu süreçte kovaryans matrisi ve en çok olabilirlik yönteminden yararlanılmıştır.

Analiz sonucunda, dedikodu faktörü altında yer alan 5. maddenin hata varyansının çok yüksek (0.93), buna bağlı olarak da faktör yükünün oldukça düşük (0.26) olduğu görülmüştür. Bu nedenle, 5. madde (*Benimle paylaştığı sırlarını başkasına anlatırım*) ölçek dışında bırakılarak analiz 22 madde ile tekrarlanmıştır. Analiz sonucunda, öncelikle t değerleri incelenmiş ve t değerlerinin 5.32 ile 12.63 arasında değiştiği gözlenmiştir. t değerlerinin hepsi 0.05 düzeyinde anlamlıdır. Ayrıca, analizin sonucunda uyum iyiliği istatistikleri, $\chi^2(206, N=399)=652.46$, $p<0.001$; $\chi^2/sd=3.17$; RMSEA=0.074; SRMR=0.064; GFI=0.87; AGFI=0.84; CFI=0.97; NNFI=0.96 olarak belirlenmiştir. Bu değerler ölçeğin uyumunun kabul edilebilir düzeyde olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, bazı uyum indekslerinin (GFI ve AGFI) görece düşük olması nedeniyle modifikasyon indeksleri incelenmiş, 1. ve 10. maddenin hata kovaryansları ile 7 ve 11. maddenin hata kovaryansları arasında ilişkilerin oldukça yüksek olduğu gözlenmiştir. Madde 1 (*Beni telefonla aradığında, çağrısına yanıt vermem*) ile Madde 10 (*Beni cep telefonumdan aradığında, çağrısını meşgule alırım*) arasında hata kovaryansı eklendiğinde Ki-Kare değerinde 70.9'luk, Madde 7 (*Gideceğim yere onun haricinde herkesi davet ederim*) ile Madde 11 (*Onun hoşlandığı etkinlikleri başkalarıyla yapmayı planlarken onu bu planlara dahil etmem*) arasında hata kovaryansı eklendiğinde Ki-Kare değerinde 46.2'lik bir düşüş olacağı belirlenmiştir. Modifikasyonlar eklenmeden önce ilgili maddeler incelenmiş, içerik olarak birbirine oldukça benzer oldukları görülmüştür.

Hata kovaryansları eklendikten sonra elde edilen ölçme modelinin son hali Şekil 3'te verilmiştir. Şekil 3'te görüldüğü üzere ilişkisel saldırganlık ölçme modeline ilişkin Lambdax değerleri 0.36 ile 0.89 arasında değişmektedir. Birinci düzey örtük değişkenlerdeki Lambda x değerleri ise 0.49, 0.56 ve 0.94'tür.

Chi-Square=498.14, df=204, P-value=0.00000, RMSEA=0.060

Şekil 3. ARİLSÖ'nün Ölçme Modeli

Elde edilen ölçme modelindeki Lambdax değerleri, t-değerleri ve açıklayıcılık varyans değerleri de incelenmiş, bu çerçevede elde edilen değerler Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3.
ARİLSÖ Ölçek Maddelerinin Standartlaştırılmış Regresyon Katsayıları, t- değerleri ve Açıklayıcılık Varyansı

	λ	t	R ²
1. Dışlama	0.94	8.25	0.88
Madde 4	0.57		0.33
Madde 7	0.58	9.59	0.34
Madde 8	0.61	10.00	0.37
Madde 9	0.83	12.15	0.69
Madde 11	0.68	10.74	0.46
Madde 12	0.74	11.36	0.55
Madde 13	0.81	11.99	0.66
Madde 14	0.89	12.62	0.79
Madde 18	0.89	12.63	0.79
Madde 20	0.86	12.40	0.74
2. Manipülasyon	0.56	5.41	0.31
Madde 1	0.36		0.13
Madde 6	0.72	6.77	0.52
Madde 10	0.49	7.68	0.24
Madde 15	0.50	6.03	0.25
Madde 16	0.81	6.93	0.66
Madde 19	0.59	6.38	0.35
Madde 21	0.82	6.95	0.67
Madde 22	0.72	6.77	0.52
3. Dedikodu	0.49	5.35	0.24
Madde 2	0.40		0.16
Madde 3	0.50	6.26	0.25
Madde 17	0.77	7.31	0.59
Madde 23	0.88	7.32	0.77

Tablo 3'ten görüldüğü üzere tüm regresyon katsayıları .01 düzeyinde anlamlıdır. Açıklayıcılık varyansları incelendiğinde ise, ilişkiel saldırganlık örtük değişkeninin açıkladığı en yüksek varyansın (.88) dışlama alt boyutuna ait olduğu görülmektedir. Maddeler açısından incelendiğinde açıklanan en yüksek varyans, Madde 14 ile Madde

18'dedir ($R^2=.79$). Madde 1'de açıklanan varyans ise .13 ile ölçme modelindeki en düşük varyansı temsil etmektedir.

Hata kovaryansları eklendikten sonra elde edilen modele ilişkin uyum iyiliği istatistikleri ise Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4.

ARİLSÖ Ölçme Modelinin Uyum İyiliği İstatistikleri

İndeksler	Model Değerleri	Kriterler
χ^2	498.14; 204	
χ^2/sd	2.44	$\chi^2/sd < 5$ (Kline, 2005; Sümer, 2000)
RMSEA	0.06	$< .10$ (Kelloway, 1998; Tabachnick ve Fidell, 2001)
SRMR	0.06	$< .08$ (Brown, 2006; Hu ve Bentler, 1999)
CFI	0.98	$> .90$ (Hu ve Bentler, 1999; Sümer, 2000; Tabachnick ve Fidell, 2001)
NNFI	0.97	$> .90$ (Kelloway, 1998; Sümer, 2000)

Tablo 4'ten görüldüğü gibi, 5. madde çıkarıldıktan sonra kalan 22 madde ile iki hata kovaryansı eklenerek gerçekleştirilen analiz sonucunda ilişkisel saldırganlığa ilişkin ölçme modelinde anlamlı bir iyileşme olmuştur. Tablo 4'deki değerlere göre (Hu ve Bentler, 1999) üç faktörlü ilişkisel saldırganlık ölçeğinin doğrulandığı ve yapısal eşitlik modelinde yer alabileceği söylenebilir.

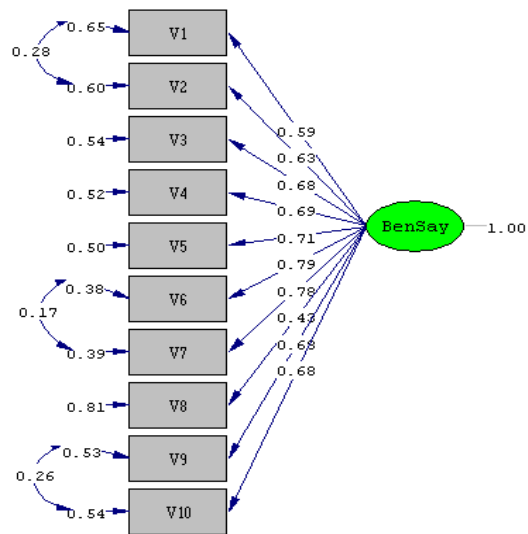
4.2.1.2. Benlik Saygısı Ölçeği'nin Ölçme Modeli

Araştırmada ele alınan benlik saygısına ilişkin veriler Rosenberg tarafından geliştirilen ve Türk kültürüne Çuhadaroğlu (1986) tarafından uyarlanan Rosenberg Benlik Saygısı ölçeği ile toplanmıştır. Daha önceki araştırmalarda geçerlik ve güvenilirliğe ilişkin çalışmalar yapılmış ve bu aracın geçerli ve güvenilir olduğuna ilişkin kanıtlar sunulmuştur (Karairmak, 2007; Tuğrul, 1994). Benlik Saygısı'nın ölçme modelini test etmek amacıyla kovaryans matrisi ile en çok olabilirlik yönteminden yararlanılmıştır. On maddeden oluşan tek faktörlü benlik saygısı ölçeğinin doğrulanması sürecinde birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır.

Analiz sonucunda tüm maddelerin t değerlerinin 8.52 ile 19.95 arasında değiştiği ve istatistiksel olarak 0.05 düzeyinde anlamlı olduğu gözlenmiştir. Uyum iyiliği indeksleri ise, $\chi^2(35, N=399)=440.24$, $p<0.001$; $\chi^2/sd=12.58$; RMSEA=0.17; SRMR=0.075; GFI=0.82; AGFI=0.72; CFI=0.91; NNFI=0.89 olarak belirlenmiştir. Uyum indekslerinin çoğu modelin yetersiz olduğunu göstermiştir. Ancak, elde edilen modifikasyon indeksleri incelendiğinde bazı maddelerin hataları arasında yüksek düzeyde korelasyon olduğu gözlenmiştir.

Modifikasyon indekslerine göre, madde 1 (*Kendimi en az diğer insanlar kadar değerli buluyorum*) ve madde 2 (*Bazı olumlu özelliklerim olduğunu düşünüyorum*) arasında hata kovaryansı eklendiğinde Ki-Kare değerinde 84.2'lik, madde 6 (*Kendime karşı olumlu bir tutum içerisindeyim*) ve madde 7 (*Genel olarak kendimden memnunum*) arasında hata kovaryansı eklendiğinde Ki-Kare değerinde 81.0'lik, madde 9 (*Bazen kesinlikle kendimin bir işe yaramadığımı düşünüyorum*) ve madde 10 (*Bazen kendimin hiç de yeterli bir insan olmadığımı düşünüyorum*) arasında hata kovaryansı eklendiğinde ise Ki-Kare değerinde 111.8'lik bir düşüş olacağı gözlenmiştir.

Modifikasyonlar gerçekleştirilmeden önce maddeler incelenmiş ve içerik olarak birbirine oldukça benzer oldukları gözlenmiştir. Bu nedenle bu maddeler arasında hata kovaryansı eklenerek model tekrar test edilmiş, ölçme modelinin son hali Şekil 4'te sunulmuştur.

Chi-Square=147.08, df=32, P-value=0.00000, RMSEA=0.095

Şekil 4. Benlik Saygısı Ölçeğinin Ölçme Modeli

Şekil 4'ten görüldüğü gibi, benlik saygısına ilişkin ölçme modeline ilişkin standartlaştırılmış regresyon katsayıları .43 ile .79 arasında değişmektedir. Benlik saygısı ölçme modeline ilişkin uyum iyiliği istatistikleri incelenmeden önce ölçme modeline ilişkin Lambdax değerleri, t-değerleri ve açıklayıcılık varyansı incelenmiş ve sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5.
Benlik Saygısı Ölçek Maddelerinin Standartlaştırılmış Regresyon Katsayıları, t- değerleri ve Açıklayıcılık Varyansı

	λ	t	R ²
Madde 1	0.59	12.21	0.35
Madde 2	0.63	13.30	0.40
Madde 3	0.68	14.55	0.46
Madde 4	0.69	15.01	0.48
Madde 5	0.71	15.48	0.50
Madde 6	0.79	17.82	0.62
Madde 7	0.78	17.63	0.61
Madde 8	0.43	8.58	0.19
Madde 9	0.68	14.69	0.47
Madde 10	0.68	14.62	0.46

Tablo 5'ten görüldüğü gibi tüm regresyon katsayıları .01 düzeyinde anlamlıdır. Benlik saygısı örtük değişkeninin göstergelerde açıkladığı varyans ise, .19 ile .62 arasında değişmektedir. Modeldeki regresyon katsayılarının tümünün anlamlı olmasından dolayı, benlik saygısı ölçme modeli genel olarak değerlendirilmiş, hata kovaryansları eklendikten sonra modelde anlamlı bir iyileşme olmuştur. On maddeden oluşan tek faktörlü benlik saygısı ölçeğinin ölçme modeline ilişkin uyum iyiliği indeksleri, χ^2 (32, N=399)=147.08, $p<0.01$; $\chi^2/sd=4.60$; RMSEA=0.095; SRMR= 0.053; GFI=0.93; AGFI=0.88; CFI=0.97; NNFI=0.96 olarak belirlenmiştir.

Ki-Kare değeri anlamlı olsa da, normlaştırılmış Ki-Kare değeri kabul edilebilir sınırlar içerisinde yer almaktadır. Ayrıca, karşılaştırmalı uyum indekslerinin de modelle veri arasında iyi uyumu gösteren değerlere sahip olduğu görülmektedir. RMSEA değeri de görece yüksek olsa da kabul edilebilir sınırlar içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle model ile veri arasında orta düzeyde uyum olduğu ifade edilebilir. Analiz sonucunda tek faktörden oluşan benlik saygısı ölçme modelinin doğrulandığı ve yapısal eşitlik

modelinde yer alabilmesi için gerekli olan uyum iyiliği değerlerine ulaştığı belirlenmiştir.

4.2.1.3. Sosyal Bağlılık Ölçeği'nin Ölçme Modeli

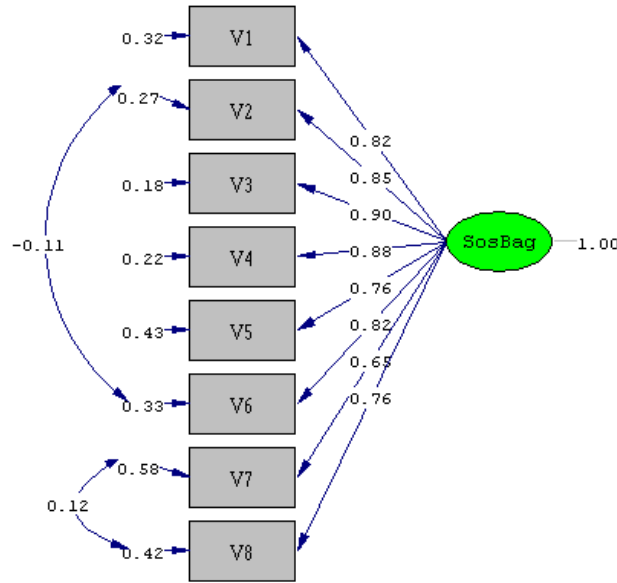
Yapısal modelde yer alan sosyal bağlılık örtük değişkenine ilişkin veriler Lee ve Robbins (1995) tarafından geliştirilen ve Türk kültürüne Duru (2007) tarafından uyarlanan sosyal bağlılık ölçeği ile toplanmıştır. Ölçeğin faktör yapısına ilişkin bulgular sekiz maddeden oluşan ölçeğin tek faktörlü olduğunu ortaya koymuştur. Model test edilmeden önce ölçme modelinin doğrulanması için sosyal bağlılık örtük değişkeninin sekiz maddeden oluşan tek faktörlü yapısı kovaryans matrisi ve en çok olabilirlik yöntemi ile değerlendirilmiştir. Sosyal bağlılığın yapısal olarak doğrulanması birinci düzey doğrulayıcı faktör analize ile gerçekleştirilmiştir.

Analiz sonucunda öncelikle göstergelerin tümünün t değerleri incelenmiş, t değerlerinin 14.54 ile 23.21 arasında değiştiği gözlenmiştir. t değerlerinin hepsi 0.05 düzeyinde anlamlıdır. Ayrıca, model uyumunun genel olarak değerlendirilmesine ilişkin sonuçlar tek faktörden oluşan modelin veriye uyumunun bazı indekslere göre iyi olduğunu (SRMR=0.038; GFI=0.91; CFI=0.98; NNFI=0.97) göstermekle birlikte bazı indekslere göre ise model uyumunun zayıf olduğunu ortaya koymuştur ($\chi^2(20, N=399)=158.15$, $p<0.001$; $\chi^2/sd=7.91$; RMSEA=0.13; AGFI=0.84).

RMSEA değeri serbestlik derecesi küçük olduğunda yanıltıcı sonuçlar verebilmektedir. Ayrıca, RMSEA hatalar arasındaki ilişkiye duyarlı olan uyum indekslerindedir ve görece yüksek olan RMSEA değeri bazı maddeler arasında çok yüksek ilişki olduğunda gözlenmektedir (Sümer, 2000). Bu nedenle maddeler arasındaki korelasyonlar incelenmiş ve maddeler arasındaki ilişkilerin yüksek olduğu gözlenmiştir. Hatalar arasındaki ilişkiler için modifikasyon indeksleri incelenmiş, madde 2 (*Tanıdık insanlarla birlikteyken bile, kendimi onlara ait hissetmiyorum*) ve madde 6 (*Toplumla bütün bağlarımı kaybetmiş duygusuna kapılıyorum*) arasında hata kovaryansı eklendiğinde Ki-Kare değerinde 32.3'lük, madde 7 (*Arkadaşlarımın kendi arasında bile, kardeşlik/dostluk duygusu yoktur*) ve madde 8 (*Kendimi herhangi bir kişi ya da grubun*

parçası olarak hissetmiyorum) arasında hata kovaryansı eklendiğinde ise Ki-Kare değerinde 23.3'lük bir düşüş olacağı gözlenmiştir.

Modifikasyonlar gerçekleştirilmeden önce maddeler incelenmiş ve içerik olarak birbirine oldukça benzer oldukları gözlenmiştir. Bu nedenle bu maddeler arasında hata kovaryansı eklenerek model tekrar test edilmiş, ölçme modelinin son hali Şekil 5'te verilmiştir.

Chi-Square=86.51, df=18, P-value=0.00000, RMSEA=0.098

Şekil 5. Sosyal Bağlılık Ölçeği'nin Ölçme Modeli

Sosyal bağlılık örtük yapısından göstergelerine çizilen standartlaştırılmış regresyon katsayılarının .65 ile .90 arasında değiştiği gözlenmektedir (Şekil 5). Sosyal bağlılık ölçme modeline ilişkin uyum iyiliği istatistikleri incelenmeden önce öncelikle ölçme modeline ilişkin Lambdax değerleri, t-değerleri ve açıklayıcılık varyansı incelenmiş ve sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6.
*Sosyal Bağlılık Ölçeği Ölçek Maddelerinin Standartlaştırılmış Regresyon Katsayıları, t-
değerleri ve Açıklayıcılık Varyansı*

	λ	t	R ²
Madde 1	0.82	19.80	0.68
Madde 2	0.85	20.93	0.73
Madde 3	0.90	23.19	0.82
Madde 4	0.88	22.30	0.78
Madde 5	0.76	17.59	0.57
Madde 6	0.82	19.69	0.67
Madde 7	0.65	14.31	0.42
Madde 8	0.76	17.73	0.58

Tablo 6'dan görüldüğü gibi tüm regresyon katsayıları .01 düzeyinde anlamlıdır. Sosyal bağlılık örtük değişkeninin göstergelerde açıkladığı varyans ise, .42 ile .82 arasında değişmektedir.

Modeldeki regresyon katsayılarının tümünün anlamlı olmasından dolayı, sosyal bağlılık ölçme modeli genel olarak değerlendirilmiş, hata kovaryansları eklendikten sonra modelde anlamlı bir iyileşme olmuştur. Sekiz maddeden oluşan tek faktörlü sosyal bağlılık yapısına ilişkin uyum iyiliği indeksleri, χ^2 (18, N=399)=86.51, p<0.01; χ^2 /sd=4.81; RMSEA=0.098; SRMR= 0.03; GFI=0.95; AGFI=0.90; CFI=0.99; NNFI=0.98 olarak belirlenmiştir.

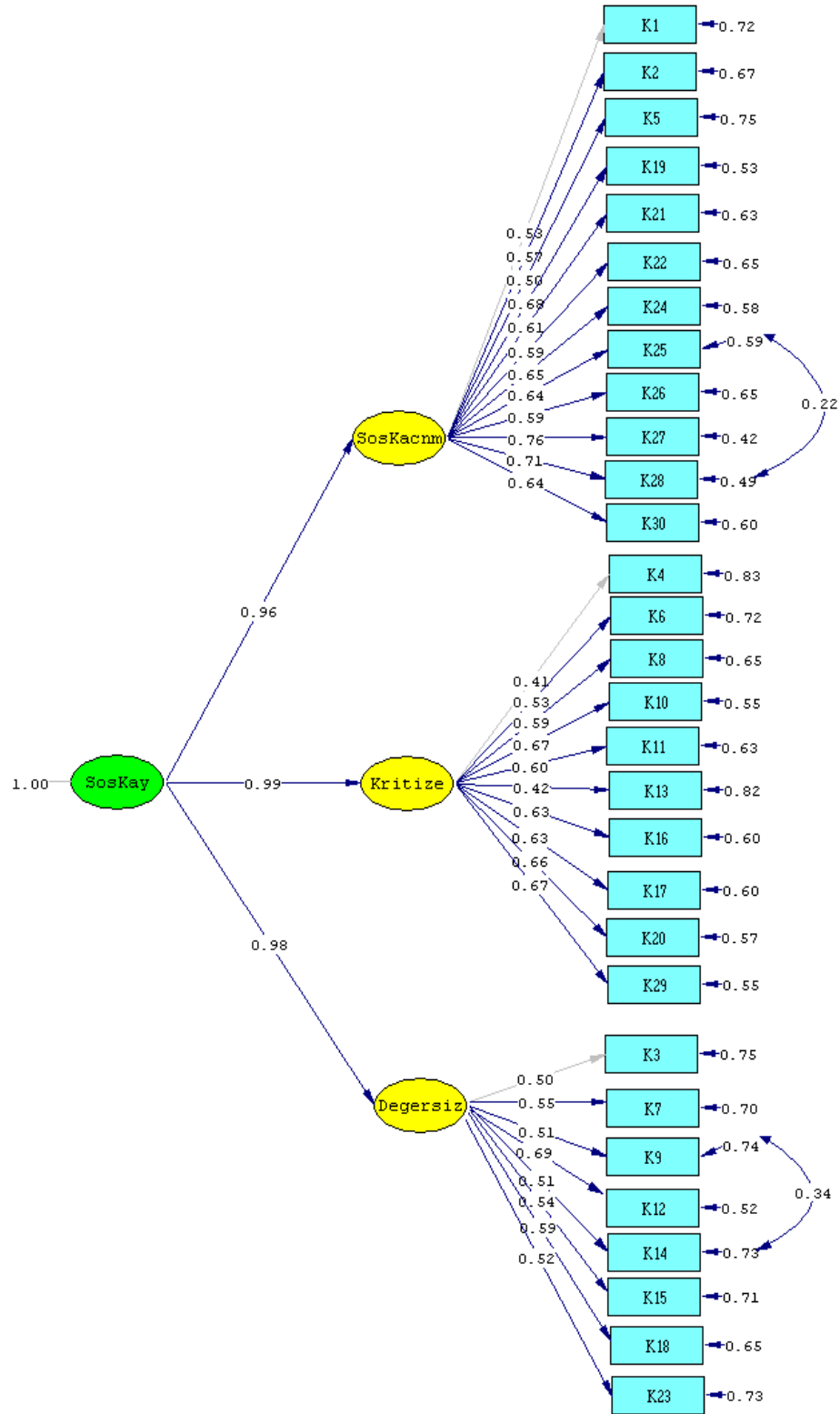
Ki-Kare değeri anlamlı olsa da, normlaştırılmış Ki-Kare değeri kabul edilebilir sınırlar içerisinde yer almaktadır. Ayrıca, karşılaştırmalı uyum indekslerinin de modelle veri arasında iyi uyumu gösteren değerlere sahip olduğu görülmektedir. RMSEA değeri görece yüksek olsa da kabul edilebilir sınırlar içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle model ile veri arasında kabul edilebilir düzeyde uyum olduğu ifade edilebilir. Bir başka deyişle, sekiz maddeden oluşan ve iki hata kovaryansı eklenerek gerçekleştirilen analiz sonucunda sosyal bağlılık örtük değişkenine ilişkin ölçme modelinin doğrulandığı (Hu ve Bentler, 1999) ve yapısal eşitlik modelinde yer alabileceği söylenebilir.

4.2.1.4. Sosyal Kaygı Ölçeği'nin Ölçme Modeli

Katılımcıların sosyal kaygılarını belirlemek için Özbay ve Palancı (2001) tarafından geliştirilen 30 madde ve üç faktörden oluşan sosyal kaygı ölçeği kullanılmıştır. *Sosyal kaçınma, kritize edilme kaygısı ve bireysel değersizlik duygusu* olmak üzere üç alt boyuttan oluşan sosyal kaygı ölçeğine ilişkin ölçme modelinin test edilmesi sürecinde ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi uygulanmış, kovaryans matrisi ile en çok olabilirlik yöntemi kullanılmıştır.

Analiz sonucunda öncelikle t değerleri incelenmiş ve t değerlerinin 6.23 ile 10.94 arasında değiştiği gözlenmiş, t değerlerinin hepsinin 0.05 düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, analizin sonucunda uyum iyiliği indeksleri, $\chi^2(402, N=399)=1874.05$, $p<0.001$; $\chi^2/sd=4.66$; RMSEA=0.096; SRMR=0.069; GFI=0.76; AGFI=0.72; CFI=0.94; NNFI=0.94 olarak belirlenmiştir. Bu değerler ölçeğin uyumunun kabul edilebilir düzeyde olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, bazı uyum indekslerinin (GFI ve AGFI) görece düşük olması nedeniyle modifikasyon indeksleri incelenmiş, 9 ve 14. maddelerin hata kovaryansları ile 25 ve 28. maddelerin hata kovaryansları arasında ilişkilerin yüksek olduğu gözlenmiştir. Madde 9 (*Fiziksel görüntümden genel olarak memnun değilim*) ile madde 14 (*Beğenilecek bir tarafımın olmadığını düşünüyorum*) arasında hata kovaryansı eklendiğinde Ki-Kare değerinde 79.9'luk, madde 25 (*Sınıf karşısında konuşmakta güçlük çekerim*) ile madde 28 (*Bildiğim bir konu hakkında dahi olsa kalabalık önünde konuşmam*) arasında hata kovaryansı eklendiğinde Ki-Kare değerinde 59.6'lık bir düşüş olacağı belirlenmiştir.

Modifikasyonlar eklenmeden önce ilgili maddeler incelenmiş, içerik olarak birbirine oldukça benzer oldukları görülmüştür. Hata kovaryansları eklendikten sonra sosyal kaygı değişkenine ilişkin elde edilen ölçme modeli Şekil 6'da verilmiştir. Şekil 6'da görüldüğü üzere sosyal kaygı ölçme modeline ilişkin Lambdax değerleri .41 ile .76 arasında değişmektedir.

Chi-Square=1699.64, df=400, P-value=0.00000, RMSEA=0.090

Şekil 6. Sosyal Kaygı Ölçeği'nin Ölçme Modeli

Birinci düzey örtük değişkenlerdeki standartlaştırılmış regresyon katsayıları ise .96, .99 ve .98'dir. Sosyal kaygı ölçme modeline ilişkin uyum iyiliği istatistikleri incelenmeden önce ölçme modeline ilişkin Lambdax değerleri, t-değerleri ve açıklayıcılık varyansı incelenmiş ve sonuçlar Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7.
*Sosyal Kaygı Ölçeği Ölçek Maddelerinin Standartlaştırılmış Regresyon Katsayıları, t-
değerleri ve Açıklayıcılık Varyansı*

	λ	t	R ²
1. Sosyal Kaçınma	0.96	10.73	0.93
Madde 1	0.53		0.28
Madde 2	0.57	8.89	0.33
Madde 5	0.50	8.14	0.25
Madde 19	0.68	9.87	0.47
Madde 21	0.61	9.23	0.37
Madde 22	0.59	9.05	0.35
Madde 24	0.65	9.61	0.42
Madde 25	0.64	9.49	0.41
Madde 26	0.59	9.09	0.35
Madde 27	0.76	10.49	0.58
Madde 28	0.71	10.09	0.51
Madde 30	0.64	9.47	0.40
2. Kiritze Edilme Kaygısı	0.99	8.25	0.98
Madde 4	0.41		0.17
Madde 6	0.53	6.99	0.28
Madde 8	0.59	7.36	0.35
Madde 10	0.67	7.74	0.45
Madde 11	0.60	7.44	0.37
Madde 13	0.42	6.20	0.18
Madde 16	0.63	7.59	0.40
Madde 17	0.63	7.57	0.40
Madde 20	0.66	7.69	0.43
Madde 29	0.67	7.75	0.45
3. Bireysel Değersizlik Duygusu	0.98	10.19	0.96
Madde 3	0.50		0.25
Madde 7	0.55	8.23	0.30
Madde 9	0.51	7.92	0.26
Madde 12	0.69	9.41	0.48
Madde 14	0.51	7.93	0.27
Madde 15	0.54	8.17	0.29
Madde 18	0.59	8.66	0.35
Madde 23	0.52	7.96	0.27

Tablo 7'den görüldüğü üzere tüm regresyon katsayıları .01 düzeyinde anlamlıdır. Açıklayıcılık varyansları incelendiğinde ise, sosyal kaygı örtük değişkeninin açıkladığı en yüksek varyans (.98) *kiritze edilme kaygısı* alt boyutuna aittir. Maddeler açısından

incelendiğinde açıklanan en yüksek varyans, Madde 27'dedir ($R^2=.58$). Madde 4'de açıklanan varyans ise .17 ile ölçme modelindeki en düşük varyansı temsil etmektedir.

Modeldeki regresyon katsayılarının tümünün anlamlı olmasından dolayı, sosyal kaygı ölçme modeli genel olarak değerlendirilmiş, hata kovaryansları eklendikten sonra modelde anlamlı bir iyileşme olduğu görülmüştür. Otuz maddeden oluşan üç faktörlü sosyal kaygı ölçeğinin ölçme modeline ilişkin uyum iyiliği indeksleri, $\chi^2(400, N=399)=1699.64$, $p<.01$; $\chi^2/sd=4.25$; RMSEA=0.09; SRMR=0.065; GFI=0.78; AGFI=0.74; CFI=0.95; NNFI=0.95 olarak belirlenmiştir. Analizler sonunda, bazı uyum indeksleri (RMSEA, GFI ve AGFI) hariç, tüm uyum indekslerinin iyi uyum göstergesi sınırlarında yer aldığı ifade edilebilir. RMSEA değeri görece yüksek olsa da kabul sınırlarında yer almaktadır. RMSEA değeri maddeler arasındaki yüksek ilişkilere duyarlıdır ve madde sayısı çok olan ölçeklerde bu tip sorunlarla sıklıkla karşılaşmaktadır (Sümer, 2000). Aynı zamanda, GFI ve AGFI uyum indekslerinin örneklem büyüklüğünden bağımsız olduğu ifade edilse de bu iki değer de modelin serbestlik derecesi ile örneklem büyüklüğüne bağlı olarak yanlı sonuçlar üretebilmektedir. Serbestlik derecesi katılımcı sayısına göre daha büyük olduğunda, GFI yanlı olarak daha düşük değerler alabilmektedir. AGFI da küçük örneklemelerde olması gerekenden daha düşük değerler alabilmektedir (Bollen, 1990). Sosyal kaygı ölçeği de 30 maddeden oluştuğu, ölçme modelinin serbestlik derecesi 400, katılımcı sayısı ise 399 olduğundan bu üç uyum indeksinin yanlı sonuçlar üretmiş olabileceği düşünülmüştür.

Tüm bu değerler ve kriterler dikkate alındığında sosyal kaygı ölçeğinin uyum indekslerinin kabul edilebilir sınırlar içerisinde yer aldığı söylenebilir. Sosyal kaygı ölçeğinin üç faktörlü yapısı Hu ve Bentler (1999) tarafından önerilen ve araştırmalarda sıklıkla kullanılan uyum indekslerine göre veriyle kabul edilebilir düzeyde uyum göstermektedir ($\chi^2/sd=4.23$; RMSEA=0.090; SRMR=0.065; GFI=0.78; AGFI=74; CFI=0.95; NNFI=0.95). Bu değerlere göre sosyal kaygı ölçme modeli ile veriler arasında kabul edilebilir düzeyde uyum olduğu ve bu örtük değişkenin yapısal eşitlik modelinde yer alabileceği söylenebilir.

4.2.2. Hipotetik Modele İlişkin Bulgular

Bu çalışmada, benlik saygısı, sosyal bağlılık, sosyal kaygı ve ilişkisel saldırganlık değişkenleri arasındaki ilişkiler de ele alınmış, Şekil I'deki model LISREL programıyla test edilmiştir. Benlik saygısı örtük değişkeni 10 maddeden, sosyal bağlılık örtük değişkeni ise sekiz maddeden oluşan tek boyutlu ölçekler olduğu için bu iki örtük değişkenin tüm maddeleri modele alınmış, ölçme modelleri de birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi ile test edilerek, doğrulanmıştır.

Sosyal kaygı örtük değişkeni 30 maddeden oluşan üç boyutlu ölçekle değerlendirildiğinden, sosyal kaygı ölçeğinin üç alt boyutunun her birinden (sosyal kaçınma, kritize edilme kaygısı, bireysel değersizlik duygusu) alınan toplam puanlar gösterge olarak kabul edilmiş, böylece sosyal kaygı örtük değişkeni modelde üç göstergeyle temsil edilmiştir.

İlişkisel saldırganlık örtük değişkeni de üç alt boyut altında yer alan 22 maddelik ölçek ile belirlenmiş, ilişkisel saldırganlık örtük değişkeni için dışlama, manipülasyon ve dedikodu alt ölçeklerinden alınan toplam puanlar gösterge olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla, ilişkisel saldırganlık örtük değişkeni de üç göstergeyle modele alınmış, modelin tümü 24 göstergeden oluşmuştur.

4.2.2.1. Hipotetik Modeldeki Gözlenen Değişkenlere İlişkin Betimleyici İstatistikler

Hipotetik model test edilmeden önce, hipotetik modelde yer alan gözlenen değişkenlere (bs1-bs10, sb1-sb8, SosKaç, Kritize, Değersizlik, Dışlama, Manipülasyon ve Dedikodu) ilişkin betimleyici istatistikler ile örtük değişkenler (benlik saygısı, sosyal bağlılık, sosyal kaygı ve ilişkisel saldırganlık) arasındaki ve gözlenen değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları incelenmiştir.

Benlik saygısı (bs1-bs10) ve sosyal bağlılık (sb1-sb8) örtük değişkenlerine ilişkin ölçek maddeleri ile sosyal kaygı (SosKaç, Kritize, Değersizlik) ve ilişkisel saldırganlık (Dışlama, Manipülasyon, Dedikodu) örtük değişkenlerinin alt ölçek puanlarına ilişkin betimleyici istatistikler Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8.
Hipotetik Modelde Yer Alan Gözlenen Değişkenlere İlişkin Betimleyici İstatistikler

	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Benlik Saygısı Ölçek Maddeleri				
bs1	3.50	.56	-.65	-.11
bs2	3.55	.51	-.33	-1.61
bs3	3.28	.64	-.45	-.14
bs4	3.49	.54	-.39	-1.01
bs5	3.31	.65	-.53	-.18
bs6	3.32	.57	-.15	-.64
bs7	3.36	.57	-.18	-.74
bs8	2.70	.92	-.14	-.85
bs9	3.33	.72	-.68	-.52
bs10	3.22	.78	-.47	-1.03
Sosyal Bağlılık Ölçek Maddeleri				
sb1	4.71	1.12	-.49	-.48
sb2	4.71	1.17	-.60	-.29
sb3	4.92	1.06	-.53	-.69
sb4	5.01	1.09	-.61	-.87
sb5	4.96	1.08	-.56	-.83
sb6	5.12	.99	-.92	-.13
sb7	4.99	1.11	-.79	-.21
sb8	4.98	1.17	-.77	-.50
Sosyal Kaygı Alt Ölçek Puanları				
SosKac	12.92	7.20	.48	-.15
Kritize	13.18	5.98	.35	-.31
Degersizlik	6.73	4.39	.75	.18
İlişkisel Saldırganlık Alt Ölçek Puanları				
Dışlama	17.86	6.64	.83	.05
Manipulasyon	24.16	5.53	-.23	-.20
Dedikodu	5.25	1.57	1.22	.81

Modelde yer alan bu gözlenen değişkenlere ilişkin ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiş, dedikodu faktör puanının çarpıklık değerinin ve benlik saygısı ölçeğinin ikinci maddesinin basıklık değerinin 1'in üzerinde olduğu

belirlenmiştir. Ancak bu değerler sosyal bilimler için kabul edilebilir sınırlar içerisinde yer aldığı için herhangi bir transformasyon işlemi gerçekleştirilmemiştir.

Modele dahil edilen örtük değişkenlere ilişkin korelasyonlar da incelenmiş sonuçlar Tablo 9’da verilmiştir. Benlik saygısı ve ilişkisel saldırganlık değişkenleri arasındaki korelasyon katsayısı hariç çalışmanın tüm örtük değişkenleri arasındaki ilişkiler anlamlı bulunmuştur. En yüksek ilişki benlik saygısı ve sosyal kaygı değişkenleri, en düşük ilişki ise sosyal bağlılık ile ilişkisel saldırganlık değişkenleri arasındadır.

Tablo 9.

Hipotetik Modelde Yer Alan Örtük Değişkenlere İlişkin Korelasyonlar

	SosBag	BenSay	SosKay	İlsSal
SosBag		.42**	-.36**	-.12*
BenSay			-.54**	-.06
SosKay				.27**

*p<.05 **p<.01

Modelde yer alan gözlenen değişkenlere ilişkin korelasyon katsayıları (Tablo 10) incelenmiş sosyal bağlılık değişkenine ilişkin maddelerin dışlama alt boyutuyla ilişkili olmadığı, manipülasyon ve dedikodu değişkenleri ile ilişkili olduğu gözlenmiştir. Benlik saygısı değişkenine ilişkin maddelerin ise manipülasyon alt boyutuyla ilişkili olmadığı, bazı maddelerinin ise (bs3) hem dışlama hem de dedikodu alt boyutları ile ilişkili olduğu, bir maddenin ise sadece dedikodu boyutuyla ilişkili olduğu gözlenmiştir. Altı madde ise ilişkisel saldırganlığın hiçbir boyutuyla ilişkili bulunmamıştır.

4.2.2.2. Hipotetik Modelin Test Edilmesine İlişkin Bulgular

Önerilen model en çok olabilirlik kestirim yöntemi ile test edilmiş, bu süreçte kovaryans matrisinden yararlanılmıştır. Hipotetik modeli test etmeden önce modele tüm maddeleri ile alınan benlik saygısı ve sosyal bağlılık örtük değişkenlerinin ölçme modellerinin doğrulanması sürecinde eklenmiş olan hata kovaryansları eklenmiştir. Daha sonra model çalıştırılmıştır. Öncelikle yol analizindeki tüm yolların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı t-testi ile incelenmiş, daha sonra da tüm modelin veriyle uyumunu değerlendirmek amacıyla da iyilik uyum indekslerinden faydalanılmıştır.

Tablo 10
Hipotezik Modelde Yer Alan Gözlenen Değişkenlere İlişkin Korelasyonlar

	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
sb1	.74**	.78**	.71**	.57**	.63**	.50**	.60**	.30**	.28**	.28**	.24**	.22**	.35**	.36**	.19**	.31**	.34**	-.38**	-.31**	-.37**	-.02	-.15**	-.15**
sb2		.78**	.75**	.61**	.59**	.55**	.60**	.26**	.24**	.28**	.25**	.25**	.35**	.36**	.20**	.33**	.35**	-.32**	-.22**	-.34**	-.06	-.10*	-.13*
sb3			.80**	.68**	.72**	.54**	.67**	.32**	.25**	.30**	.32**	.26**	.37**	.39**	.22**	.32**	.34**	-.35**	-.27**	-.39**	-.05	-.12*	-.13*
sb4				.69**	.72**	.59**	.68**	.29**	.24**	.27**	.28**	.21**	.34**	.37**	.19**	.30**	.32**	-.32**	-.19**	-.28**	-.04	-.14**	-.12*
sb5					.66**	.51**	.64**	.31**	.27**	.24**	.32**	.24**	.32**	.33**	.14**	.26**	.28**	-.36**	-.26**	-.38**	-.09	-.10*	-.09
sb6						.59**	.70**	.26**	.24**	.27**	.26**	.17**	.31**	.30**	.19**	.27**	.29**	-.30**	-.19**	-.29**	-.03	-.09	-.13**
sb7							.62**	.16**	.14**	.13**	.17**	.09	.24**	.24**	.13*	.11*	.14**	-.19**	-.12*	-.16**	-.06	-.11*	-.10*
sb8								.22**	.16**	.19**	.24**	.14**	.29**	.24**	.11*	.21**	.20**	-.27**	-.18**	-.21**	.03	-.13*	-.08
bs1									.65**	.33**	.57**	.36**	.49**	.50**	.19**	.37**	.35**	-.29**	-.25**	-.34**	-.01	.07	-.08
bs2										.34**	.62**	.41**	.50**	.55**	.25**	.35**	.34	-.26**	-.18**	-.29*	.06	.06	-.18
bs3											.46**	.54**	.51**	.51**	.29**	.53**	.53**	-.38**	-.31**	-.46**	-.11*	-.07	-.19**
bs4												.42**	.57**	.53**	.29**	.43**	.39**	-.40**	-.29**	-.38**	-.05	.02	-.06
bs5													.57**	.55**	.31**	.53**	.54**	-.34**	-.24**	-.41**	.01	.03	-.04
bs6														.79**	.33**	.54**	.52**	-.43**	-.36**	-.46**	-.04	.04	.08
bs7															.34**	.53**	.53**	-.40**	-.36**	-.48**	-.08	-.02	-.13**
bs8																.32**	.41**	-.29**	-.32**	-.34**	-.14**	-.02	-.13**
bs9																	.73**	-.40**	-.32**	-.46**	-.02	.03	-.07
bs10																		-.46**	-.37**	-.49**	-.10*	.03	-.14**
SosKac																			.81**	.76**	.23**	.18**	.20**
Kritize																				.76**	.25**	.17**	.18**
Dgrszlk																					.24**	.14**	.22*
Dislama																						.54**	.43**
Manpsyn																							.25**

*p<.05

**p<.01

Modeldeki yordayıcı değişkenlerden yordanan değişkenlere doğrudan çizilen yol katsayılarının t-değerleri incelendiğinde (Tablo 11) yol katsayılarının tümünün 0.01 düzeyinde anlamlı olduğu gözlenmiştir.

Tablo 11.

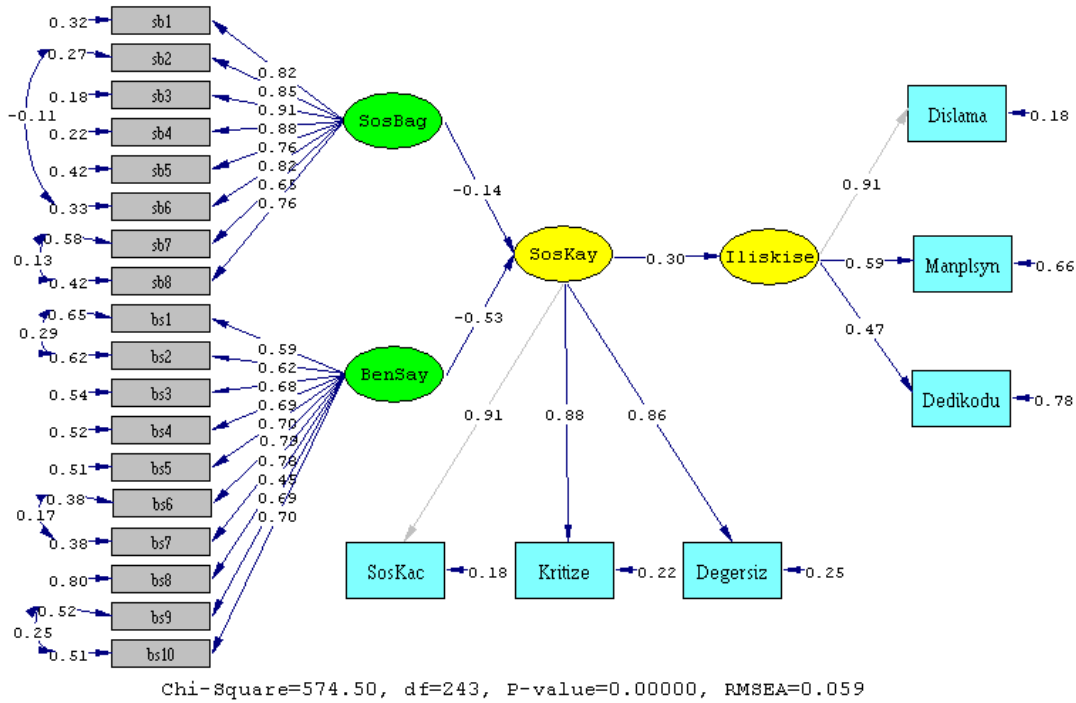
Hipotetik Modelin Standartlaştırılmış Regresyon Katsayıları, t-değerleri ve Açıklayıcılık Varyansları

	λ	t	R ²
sb1	0.82	19.96	0.68
sb2	0.85	20.95	0.73
sb3	0.91	23.26	0.82
sb4	0.88	22.26	0.78
sb5	0.76	17.64	0.58
sb6	0.82	19.64	0.67
sb7	0.65	14.21	0.42
sb8	0.76	17.65	0.58
bs1	0.59	12.27	0.35
bs2	0.62	13.00	0.38
bs3	0.68	14.72	0.46
bs4	0.69	14.99	0.48
bs5	0.70	15.20	0.49
bs6	0.79	18.00	0.62
bs7	0.78	17.83	0.62
bs8	0.45	8.88	0.20
bs9	0.69	14.98	0.48
bs10	0.70	15.15	0.49
SosKaçınma	0.91		0.82
Kritize	0.88	24.78	0.78
Değersizlik	0.86	23.93	0.75
Dışlama	0.91		0.82
Manipülasyon	0.59	7.37	0.34
Dedikodu	0.47	6.72	0.22

Örtük değişkenlerin gözlenen değişkenler üzerindeki açıklayıcılık varyansı incelendiğinde (Tablo11), benlik saygısı değişkeninin göstergelerinde açıkladığı varyansın .20 ile .62 arasında değiştiği, sosyal bağlılık değişkeninin göstergelerinde açıkladığı varyansın ise .42 ile .82 arasında değiştiği gözlenmektedir. Modelde alt boyutlardan alınan toplam puanların gösterge olarak kabul edildiği sosyal kaygı ve ilişkisel saldırganlık örtük değişkenlerinin alt boyutlarındaki açıklanan varyans incelendiğinde de, sosyal kaygı değişkeninin sosyal kaçınma boyutunun referans değişkeni olarak belirlendiği, kritize edilme kaygısında .78, bireysel değersizlik boyutunda ise .75 varyans açıkladığı belirlenmiştir. İlişkisel saldırganlık örtük değişkeninde de dışlama boyutunun referans değişken olarak belirlendiği, açıklanan

varyansın manipülasyon alt boyutunda .59, dedikodu alt boyutunda ise .47 olduğu belirlenmiştir.

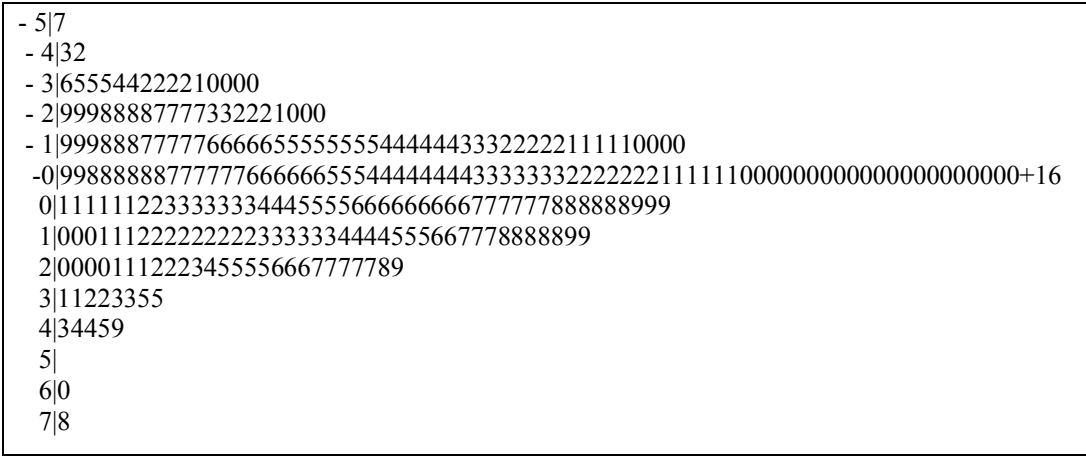
Modeldeki yol katsayıları incelendiğinde, modelin (Şekil 7) ilk kısmında yer alan benlik saygısı ve sosyal kaygı, sosyal bağlılık ve sosyal kaygı arasındaki yol katsayılarının anlamlı olduğu belirlenmiştir. Benlik saygısı ile sosyal kaygı arasındaki regresyon katsayısı -.53, sosyal bağlılık ile sosyal kaygı arasındaki regresyon katsayısı ise -.14'tür. Modelin ikinci kısmında yer alan sosyal kaygı ve ilişkisel saldırganlık arasındaki regresyon katsayısı .30'dur ve .01 düzeyinde anlamlıdır.

Şekil 7. Arkadaşlık İlişkilerinde İlişkisel Saldırganlığa İlişkin Yapısal Model

Modeli bir bütün olarak değerlendiren uyum iyiliği indeksleri ise, $\chi^2(243, N=399)=574.50$; Normlaştırılmış Ki-Kare değeri ($\chi^2/sd=$) 2.36; RMSEA=0.059; SRMR=0.055; GFI=0.89; AGFI=0.87; CFI=0.98; NNFI=0.97 olarak belirlenmiştir. Uyum indekslerine ilişkin bu değerlere göre önerilen modelin doğrulandığı, modelle veri arasında uyum sağlandığı ifade edilebilir.

Modelin genel olarak değerlendirilmesinde kullanılan diğer bir veri de modeldeki artık değerlere ilişkin olarak oluşturulan gövde yaprak diyagramıdır. Gövde yaprak diyagramında merkezde yığılan ve uçlara gittikçe azalan standardize edilmiş değerler iyi modelin göstergesi olarak kabul edilmektedir (Jöreskog ve Sörbom, 1996). Önerilen modele ilişkin standardize edilmiş artık değerlerden oluşan gövde yaprak diyagramı (Şekil 8) incelendiğinde standardize edilmiş artık değerlerin sıfırın etrafında, merkezde toplandığı ve simetrik olarak dağıldığı görülmüştür. Artık değerlerin dağılımına göre önerilen modelin iyi bir model olduğu söylenebilir.

Şekil 8. Modeldeki Artık Değerlere İlişkin Gövde Yaprak Diyagramı

Modelde açıklanan toplam varyans değerleri incelendiğinde, benlik saygısı ve sosyal bağlılığın sosyal kaygı değişkeninde açıkladığı varyansın 0.37, sosyal kaygının ilişkisel saldırganlık değişkeninde açıkladığı varyansın ise 0.09 olduğu belirlenmiştir. Benlik saygısı ve sosyal bağlılığın sosyal kaygı değişkeni yoluyla ilişkisel saldırganlık değişkeninde açıkladığı varyans ise 0.03'tür.

Yol analizindeki yol katsayıları standardize edilmiş regresyon katsayılarıdır ve bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki doğrudan etkisini tanımlamaktadır. 0.50'den büyük mutlak değerler geniş etki büyüklüğünün, 0.30 civarındaki yol katsayısı orta düzeyde etki büyüklüğünün, 0.10'dan küçük değerler ise küçük etki büyüklüğünün göstergesidir. Parametrelerin etki büyüklüklerini yorumlarken bu değerler dikkate alınmıştır. Örtük değişkenlerin gözlenen değişkenler üzerindeki standardize edilmiş toplam etkileri Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12.

Örtük değişkenlerin gözlenen değişkenler üzerindeki standardize edilmiş toplam etkileri

	SosBag	BenSay	SosKay	İlisSal
SosKac	-.13	-.48	.91	
Kritize	-.12	-.46	.88	
Değersizlik	-.12	-.45	.86	
Dışlama	-.04	-.14	.27	.91
Manipülasyon	-.02	-.09	.18	.59
Dedikodu	-.02	-.07	.14	.47

Etki büyüklüğü açısından değerlendirildiğinde en büyük etkinin benlik saygısının sosyal kaygı örtük değişkeninin alt boyutu olan sosyal kaçınma üzerinde (-.48) olduğu görülmektedir. Benlik saygısı değişkeninin sosyal kaygı değişkeninin tüm alt boyutlarındaki etki büyüklüğü orta düzeydedir. Sosyal kaygı değişkeninin ilişkisel saldırganlık ölçeğinin alt boyutları olan dışlama, manipülasyon ve dışlama üzerindeki etkileri ise sırasıyla .27, .18. ve .14'tür.

Benlik saygısı değişkeninin ilişkisel saldırganlık örtük değişkeninin alt boyutları üzerindeki etkisi ise düşük düzeydedir. Sosyal bağlılık değişkeninin sosyal kaygının alt boyutları olan sosyal kaçınma, kritize edilme kaygısı ve değersizlik alt boyutları üzerindeki etkileri sırasıyla -.13, -.12 ve -.12'dir. Sosyal bağlılığın ilişkisel saldırganlık örtük değişkeninin alt boyutları üzerindeki etkileri ise oldukça küçüktür.

4.2.2.2.1. Doğrudan Etkiler

Yapısal modelde benlik saygısı ile sosyal kaygı arasındaki regresyon katsayısına ilişkin t-değeri 0.01 düzeyinde anlamlıdır. Benlik saygısı sosyal kaygıyı yordamakta, benlik saygısının yüksek olması sosyal kaygıyı düşürmektedir (Standardize edilmiş yol katsayısı=-.53). Benlik saygısının sosyal kaygı değişkeni üzerinde geniş etki büyüklüğüne sahip olduğu söylenebilir.

Sosyal bağlılık ile sosyal kaygı arasındaki regresyon katsayısına ilişkin t-değeri de 0.01 düzeyinde anlamlıdır. Sosyal bağlılık sosyal kaygıyı yordamaktadır (Standardize edilmiş yol katsayısı=-.14). Etki büyüklüğü açısından sosyal bağlılığın sosyal kaygı

değişkeni üzerindeki etkisinin görece olarak küçük olduğu söylenebilir. Bir başka ifadeyle, sosyal bağlılık yükseldikçe sosyal kaygı düşmektedir.

Sosyal kaygı ile ilişkisel saldırganlık örtük değişkenleri arasındaki regresyon katsayısına ilişkin t-değeri 0.01 düzeyinde anlamlıdır. Sosyal kaygı ilişkisel saldırganlığı anlamlı olarak yordamaktadır (Standardize edilmiş yol katsayısı=.30). Sosyal kaygı yükseldikçe ilişkisel saldırganlık puanları da yükselmektedir. Etki büyüklüğü açısından değerlendirildiğinde sosyal kaygının ilişkisel saldırganlık değişkeni üzerindeki etkisinin orta düzeyde olduğu sonucuna ulaşılabilir.

4.2.2.2.2. Dolaylı Etkiler

Örtük değişkenler arasındaki dolaylı ilişkiler anlamlı ve beklenen yöndedir. Benlik saygısının ilişkisel saldırganlık değişkeni üzerindeki dolaylı etkisi anlamlıdır. Sosyal kaygı değişkeni benlik saygısı ve ilişkisel saldırganlık arasındaki ilişkiye aracılık etmektedir (Dolaylı etki için standardize edilmiş yol katsayısı= -0.16 $p<.05$). Benlik saygısı düştükçe sosyal kaygı yükselmekte, sosyal kaygı yükseldikçe de ilişkisel saldırganlık düzeyi yükselmektedir.

Sosyal bağlılığın ilişkisel saldırganlık değişkeni üzerindeki dolaylı etkisi de anlamlıdır. Sosyal bağlılık ile ilişkisel saldırganlık arasındaki ilişkiye sosyal kaygı aracılık etmektedir (Dolaylı etki için standardize edilmiş yol katsayısı= -0.04 $p<.05$). Bir başka deyişle, sosyal bağlılığı düşük olan bireylerin sosyal kaygıları yükselmekte, sosyal kaygısı yüksek olan bireylerin de ilişkisel saldırganlık düzeyleri yükselmektedir. Sosyal bağlılık sosyal kaygı değişkeni aracılığıyla ilişkisel saldırganlık değişkeni üzerinde daha fazla etkiye sahiptir denebilir.

Sosyal kaygı örtük değişkeninin ilişkisel saldırganlık ölçeğinin alt boyutları üzerindeki dolaylı etkileri değerlendirildiğinde de en büyük etkinin (.27) dışlama alt boyutu üzerinde olduğu görülmektedir. Sosyal kaygının manipülasyon alt boyutu üzerindeki etkisi .18, dedikodu alt boyutu üzerindeki etkisi ise .14'tür.

Genel olarak değerlendirildiğinde, benlik saygısı değişkeninin hem sosyal kaygı değişkeni üzerindeki doğrudan etkisi, hem de ilişkisel saldırganlık örtük değişkeni ve alt boyutları üzerindeki dolaylı etkisi açısından sosyal bağlılık değişkenine göre daha geniş etki büyüklüğüne sahiptir. Benlik saygısı değişkeni, modeldeki en güçlü yordayıcı değişken olarak değerlendirilebilir. Sosyal kaygı değişkeni de ilişkisel saldırganlık değişkeni üzerinde orta düzeyde doğrudan etkide bulunmaktadır. Sosyal kaygı değişkeninin, ilişkisel saldırganlığın alt boyutları olan dışlama, manipölasyon ve dedikodu üzerindeki dolaylı etkileri daha düşük düzeydedir. Sosyal bağlılık değişkeni ise hem sosyal kaygı üzerindeki doğrudan etkisi, hem de ilişkisel saldırganlık ve alt boyutları üzerindeki dolaylı etkisi açısından oldukça zayıftır. Sosyal bağlılık değişkeninin yordayıcılığı anlamlı olmasına rağmen oldukça düşük düzeydedir.

5.2. ÇALIŞMA II: TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

5.2.1. Tartışma

Bu bölümde, ilişkisel saldırganlığı daha iyi açıklamak için önerilen hipotetik modelde yer alan benlik saygısı, sosyal bağlılık, sosyal kaygı ve ilişkisel saldırganlık değişkenleri arasındaki ilişkilere yönelik olarak elde edilen bulgular literatürde yer alan kuramsal açıklamalar ve araştırmalar çerçevesinde tartışılmıştır.

İlişkisel saldırganlık bireylerin zarar vermek, incitmek istediği kişilere ilişkiler yoluyla ya da onlar için son derece önemli olan sosyal kabul duygularına zarar vererek gerçekleştirildiği için bireylerin uyumları açısından son derece önemli bir risk faktörüdür. İlişkisel saldırganlık örtük yollarla gerçekleştirildiği için kolaylıkla fark edilmemekte, fark edilse bile sosyal ilişkilerin bir parçasıymış ve normalmiş gibi kabul edilmektedir. Ancak üniversite öğrencilerinin gelişim görevleri açısından yakın, samimi ilişkiler kurma ve aidiyet duygusunun son gelişim basamağı olan sosyal bağlılık duygusunu geliştirme temel ihtiyaçlar olduğundan ilişkisel saldırganlık bireylerin psikolojik uyumlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Çünkü ilişkisel saldırganlığa başvuranlar sosyal ilişkilerinde popüler olsalar da yaşlıları tarafından sevilmemekte, reddedilmektedirler. Sosyal olarak kabul edilmeme, reddedilme de bireyler için çok incitici ve yıpratıcı olduğundan bireylerin ilişkisel saldırganlık davranışlarının ilişkili olduğu değişkenleri belirleyerek önleme çalışmalarına katkıda bulunmak bu araştırmanın amacını oluşturmuştur.

İlişkisel saldırganlıkla ilişkili olabilecek değişkenler ilgili kuramsal açıklamalar ve araştırma bulguları incelenerek belirlenmiştir. İlişkisel saldırganlığa ilişkin kuramsal açıklamanın bilişsel sistemdeki şemaları, bilgi işleme sürecindeki hataları ve yüklemeye yanlılıklarını vurgulaması başkaları tarafından olumsuz olarak değerlendirilme korkusunu da barındıran sosyal kaygı yapısının ilişkisel saldırganlığı yordayabileceğini akla getirmiştir. Sınırlı sayıdaki araştırma bulguları da bu iki değişken arasındaki yordayıcılık ilişkisine kanıt sağlamıştır. Bireylerin sosyal ilişkilerinin yanı sıra yaşam kalitelerini de etkileyebilen sosyal kaygı değişkeninin öncüllerini belirlemek ilişkisel saldırganlığı önleme ve müdahale çalışmalarının etkililiğini arttıracığından literatür

taranmış, benlik saygısının sosyal kaygının güçlü yordayıcılarından birisi olduğu gözlenmiştir.

Benlik saygısı bireyin kendini olumlu olarak değerlendirmesi sonucunda kendinden tümüyle hoşnut olmasını sağladığı için bireyler kendilerini başkalarına kabul ettirmeye ya da olduklarından daha olumlu bir izlenim bırakmaya çalışmadıkları için başkalarının kendilerini nasıl değerlendireceğiyle ilgili çok fazla endişe yaşamamaktadırlar. Öte yandan, benlik saygısı düşük olan bireyler kendilerini olumsuz olarak değerlendirdikleri için başkalarının da kendilerini olumsuz olarak değerlendireceklerini düşünmekte ve sosyal kaygı yaşama olasılıkları yükselmektedir (Kocovski ve Endler, 2000). Bu nedenle, benlik saygısı değişkeninin sosyal kaygı değişkeni ile ilişkili olabileceği beklentisi ile gerçekleştirilen araştırmalarda da benlik saygısının sosyal kaygının önemli yordayıcılarından birisi olduğuna ilişkin bulgular elde edilmiştir. Böylece, benlik saygısının sosyal kaygının yordayıcısı olabileceği olasılığı güçlenmiştir.

Sosyal kaygı bireylerin sosyal kabule ilişkin endişeleri ve başkaları tarafından olumsuz olarak değerlendirilme beklentisiyle ilişkili olduğu için sosyal bağlılığın da sosyal kaygının yordayıcıları arasında yer alabileceği düşünülmüştür. Bu hipotezin araştırma bulgularınca da desteklenmesi nedeniyle sosyal bağlılık ile sosyal kaygı değişkeninin doğrudan ilişkili olabileceği, sosyal bağlılık değişkeninin de sosyal kaygıyı yordayabileceği çıkarımında bulunulmuştur. Benlik saygısı, sosyal bağlılık, sosyal kaygı ve ilişkisel saldırganlık değişkenleri arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkilere ilişkin hipotetik model test edilmiştir.

Benlik saygısı-sosyal kaygı, sosyal bağlılık-sosyal kaygı ve sosyal kaygı-ilişkisel saldırganlık arasındaki doğrudan ilişkileri, benlik saygısı-ilişkisel saldırganlık, sosyal bağlılık-ilişkisel saldırganlık arasındaki dolaylı ilişkileri barındıran hipotetik model genel uyum indekslerince doğrulanmıştır. Bu modelin genel olarak doğrulanması ve doğrudan ve dolaylı ilişkilerin anlamlı olması nedeniyle bulgular ilgili literatür çerçevesinde tartışılmıştır.

5.2.1.1. Doğrudan Etkilere İlişkin Tartışma

Modeldeki en güçlü doğrudan etki benlik saygısı ve sosyal kaygı değişkenleri arasında gözlenmiştir. Benlik saygısı, sosyal kaygıyla negatif yönde ilişkili bulunmuştur. Ayrıca, düşük benlik saygısı daha yüksek düzeydeki sosyal kaygıyı yordamaktadır ($\beta=-.53$). Bu bulgu literatürdeki pek çok araştırma bulgusuyla tutarlıdır (Erözkan, 2011; Koç, 2002; Kocovski ve Endler, 2000; Rasmussen ve Pidgeon, 2011; Sübaşı, 2007).

Sosyal kaygının bireyin kendisi için belirlemiş olduğu amaçlara uygun davranmadığında ya da amaçlarına ulaşamadığını düşündüğünde ortaya çıktığını ileri süren görüş benlik saygısını bir yeterlik olarak ele alan yaklaşımı temel almıştır (Schlenker ve Leary, 1982). Bireyler kendisine elde ettiği başarılarla göre değer biçmekte, başarılı olup olmadıklarını ise belirledikleri amaca ulaşma düzeyine göre belirlemektedirler. Bireyler benlik saygılarını yükseltmek ya da hâlihazırdaki benlik saygısı düzeylerini koruyabilmek için kendileri için önemli olan alanlarda başarılı olmaya, başarısızlıktan kaçınmaya çalışmaktadırlar (Mruk, 2006). Sosyal bir varlık olan insanlar için sosyal ortamlarda kabul görmek son derece önemli olduğundan bireyler benlik saygılarını yükseltmek ya da benlik saygılarını belli bir düzeyde tutabilmek için başarılı ilişkilere ihtiyaç duymakta, bu ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde davranmaya çalışmaktadırlar. Bu bağlamda benlik saygısı düşük olan bireyler kişilerarası ilişkilerinde başarılı olmak istemekte bunun için de başkaları üzerinde olumlu izlenim bırakmaya çalışmakta ancak başarılı olamayacaklarını düşünmektedirler. Kendisinden genel olarak memnun olmayan bireylerin kişilerarası ilişkilerine ilişkin olumsuz beklentileri gereği reddedilme duyarlılıkları ve buna bağlı olarak da sosyal kaygıları yükseliyor olabilir.

Düşük benlik saygısı nedeniyle bireylerin ideal benlikleri ile benlik imgeleri arasında ortaya çıkan farkın sosyal kaygı yaşama olasılıklarını yükselttiği de düşünülebilir. Sosyal olarak kabul edilme düşük benlik saygısına sahip bireyin ulaşmak istediği ancak ulaşamadığı ideal benliğinin bir parçası olduğu için, bu hedefe ulaşamama ve reddedilme bireyin benlik saygısına tehdit olarak algılanmaktadır (Baumeister ve Twenge, 2003; Mruk, 2006). Dolayısıyla, bu tehdit algısı sonucunda bireyler benlik saygılarını korumak için olası reddedilme durumlarından kaçınıyor olabilirler.

Benlik saygısını bireyin kendisine yönelik tutumu olarak ele alan yaklaşıma göre ise benlik saygısı ve sosyal kaygı arasındaki ilişkinin tutumlar arasında tutarlılık arayışından kaynaklandığı ifade edilebilir. Benlik saygısı düşük olan bireyler kendilerini olumsuz olarak değerlendirmekte, başkalarının da kendisini olumsuz olarak değerlendireceği varsayımında bulunmaktadır. Olumsuz olarak değerlendirilme beklentisi böylece bireylerin sosyal kaygı yaşama olasılıklarını yükseltmektedir (Kocovski ve Endler, 2000; Leary, 1983).

Benlik saygısı ve sosyal kaygı değişkeni arasındaki ilişki bireylerin gelişim sürecinde koşulsuz kabul görmemesinden dolayı, kabul edilmelerini belli koşullara bağlamasından ve sürekli onaylanma isteğinden de kaynaklanıyor olabilir. Benlik saygısı düşük olan bireylerin sosyal kaygısının temelinde yer alan olumlu izlenim oluşturma çabalarının sürekli onaylanma ihtiyacından kaynaklandığı ifade edilebilir.

Düşük benlik saygısı ve sosyal kaygı arasındaki ilişkiyi kişilerarası hassasiyetle açıklama sürecinde bireylerin geçmiş yaşantıları sonucu oluşturduğu şemalar ve bilişsel süreçler de dikkate alınmıştır. Bilişsel yaklaşıma göre benlik saygısı, bireylerin kendileri, başkaları ve genel olarak dünya ile ilgili oluşturdukları kişisel kuramlarına göre şekillenmektedir (Bordens, 2002). Bireylerin kim olduklarına ilişkin bilgileri de içeren kişisel kuramlar ilişkişel şemaları da barındırmaktadır. İlişkişel şemalar ise bireyin benliğini diğerleriyle ilişkilendirerek temsil etmekte ve bireylerin başkalarıyla kurduğu ilişki ve etkileşimlerini temel almaktadır (Baldwin, 1992). Dolayısıyla, benlik saygısı düşük bireyler kendisini yetersiz olarak algıladığı için kendisi ile ilgili birçok şeyi de olumsuz olarak değerlendirmektedir. Bu yetersizlik duygusu birey sosyal ortamlarda başkalarıyla birlikte olduğu zamanlarda bile bireyin peşini bırakmamakta, bu da bireylerin kişilerarası ilişkilerde hassasiyet yaşamasına ve sosyal kaygı belirtileri göstermesine yol açabilmektedir (Bordens, 2002).

Yapılan araştırmalar benlik saygısı düşük olan bireylerin reddedilmeyle ilgili çok yoğun kaygı duyduklarını ve ilişkişel şemalarının benlik saygısı yüksek olanlarınkinden daha farklı olduğunu ortaya koymuştur. Benlik saygısı düşük olan bireylerin kabul edilme ve reddedilmeye ilişkin ilişkişel şemaları daha çabuk aktifleşmektedir. Benlik saygısı

düşük olan bireyler sosyal durumları otomatik olarak reddedilmeyle ilişkilendirdikleri için reddedilmeyle ilişkili sözcüklerin yanı sıra belirsiz (ambiguous) sosyal içerikli kelimeleri bile daha çabuk fark etmişlerdir (Koch, 2002). Benlik saygısı düşük olan bireylerin bilişsel yanlılıklar nedeniyle reddedilme ve sosyal kaygıya yönelik yatkınlıklarının artması kaçınılmaz olmaktadır.

Bireylerin benlik saygısı kabul edildiklerinde yaşadığı duygulanımlarla şekillenmektedir (Leary ve Downs, 1995; Leary ve MacDonald, 2003). Bu nedenle, reddedilme ve akılcı olmayan olumsuz değerlendirilme korkusunun kendisinden hoşnut olmayan bireylerce daha tehdit edici algılanması da söz konusu olabilir. Bu durum sosyal kaygı yaşanma olasılığının benlik saygısı düşük olan bireylerde daha yüksek olmasını açıklar görünmektedir.

Sosyal kaygı ve sosyal kabul ile ilgili olan ve modele dahil edilen diğer bir değişken ise sosyal bağlılıktır. Benliği ifade etmenin bir yolu ve aidiyetin bilişsel temsili olarak tanımlanan sosyal bağlılık sosyal kaygı ile negatif yönde ilişkili bulunmuştur. Düşük sosyal bağlılık yüksek düzeyde sosyal kaygıyı yordamıştır ($\beta = -.14$). Araştırmanın bu bulgusu literatürdeki çalışmalarla tutarlılık göstermektedir. Araştırmalar sosyal bağlılığın kaygı ile ilgili ölçümlerin hepsi ile negatif yönde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Aynı zamanda sosyal bağlılık düzeyi arttıkça topluluk önünde konuşma kaygısının azaldığı da ortaya konmuştur. Sosyal bağlılığı yüksek olan bireylerin kaygı düzeyleri daha düşük bulunmuştur. (Lee ve Robbins, 1998; McCoy, 1998).

Aidiyet duygusunun son basamağı olan sosyal bağlılığın gelişimi bireylerin kurduğu tüm ilişkilerini temel alarak oluşturduğu ilişkisel şemalarının yapılandırılmasıyla gerçekleşmektedir (Lee, 1996). İlişkisel şemalar kişilerarası ilişkiler bağlamında diğer insanların davranış biçimleri ve bireyin bu davranışlara yönelik olası tepkilerinden oluşan bilişsel yapılarıdır. Dolayısıyla bireylerin sosyal ortamlarla ilgili kestirimler yapmalarına olanak sağlamak ve bu kestirimlere dayalı olarak da belli duygular yaşamalarına yol açmakta, davranışlarını da şekillendirmektedir.

Bireyler kişilerarası ilişkileri sonucunda ilişkisel şemalar oluştururken başkalarının kendisiyle ilgili algı ve düşüncelerini de dikkate almaktadır. Bu nedenle, sosyal bağlılığı

düşük olan bireyler diğerleri tarafından daha uyumsuz, daha az çekici ve daha değersiz olarak değerlendirildiği ve algılandığı için (Lau ve Gruen, 1992; Rotenberg, 1998) bilinçli ya da bilinçsizce kendilerinin üzerine yapışan bu olumsuz etiketi fark etmekte ve sosyal çevrelerini şüpheli bir yaklaşımla gözlemekte ve incelemektedirler (Pinel, 1999'dan aktaran Lee, Keough ve Sexton, 2002). Sonuçta, sosyal bağlılık düzeyi düşük olan bireyler çevrelerini aidiyet duygusundaki eksikliklerini doğrularcasına olduğundan daha tehdit edici ve kötü olarak algılıyor olabilirler.

Sosyal bağlılık düzeyi düşük olan bireyler kendilerini hiçbir yere ait hissetmedikleri için sürekli yalnızlık çekmekte ve sosyal ortamlarda ciddi düzeyde güvensizlik yaşamaktadırlar (Lee ve Robbins, 1998). Bu güvensizliklerini doğrulamak için de kendileri ile ilgili yapılan olumsuz algıları sabitleştirmeye ve devam ettirmeye çalışmaktadır. Bu nedenle bilgi işleme sürecinde yanlılık yapmakta, hatta etkileşim stratejilerini de sosyal kaygı ve güvensizliklerini arttıracak şekilde düzenlemektedirler (McNulty ve Swann, 1994). Bu nedenlerle sosyal bağlılık düzeyi düşük olan bireyler sosyal ortamları daha olumsuz ve stres verici olarak algılamakta, böylece sosyal kaygı yaşama olasılıkları yükselmektedir.

Sosyal bağlılık yapısı dışlanma, arkadaş kaybı gibi ilişkilerde yaşanan geçici iniş çıkışlardan etkilenmeyen, kararlı ve daha genel bir yapı olduğu için, sosyal bağlılık duygusunun güçlü olmasının sosyal kaygı yaşanma olasılığını azaltacağı çıkarımında da bulunulabilir. Sosyal bağlılığı güçlü olan bireyler aidiyet hissettikleri için ilişkisel şemaları da reddedilmeye ilişkin bilgileri içermiyor bu nedenle bireylerin reddedilmeye ilişkin tahminler yapmasını ve sosyal kaygı yaşama olasılığını düşürüyor olabilir. Öte yandan sosyal bağlılık düzeyleri düşük olan bireylerin ilişkisel şemaları ve bilgi işleme sürecindeki yanlılıklar da sosyal bağlılık ve sosyal kaygı arasındaki ilişkiyi açıklar görünmektedir.

Sosyal bağlılık bireyler için pek çok olumlu özelliği beraberinde getirdiği için bireylerin fiziksel ve duygusal sağlığını olumlu yönde etkilemektedir (Cacioppo ve diğerleri, 2006). Bu nedenle bireyler sosyal dışlanma ya da reddedilme durumlarını azaltmak ya da önlemek için çaba harcamakta, bu amaçla dışlanma ya da reddedilmeyle ilgili ipuçlarını fark etme konusunda çaba göstermektedirler. Sosyal dışlanma ile ilgili

ipuçlarına duyarlı olma bireylerin sosyal ilişki kurmasını ve devam ettirme sürecini kolaylaştırır da bu duyarlılığın belli bir düzeyden daha yukarıda olması bireylerin bilişsel süreçlerinde sağlıklı olmayan yanlılıklar yapmasına yol açmaktadır (Rapee ve Heimberg 1997; Schmidt, Richey, Buckner ve Timpano, 2009). Reddedilmeye ilişkin bu yanlılıklar ise sosyal kaygının oluşumunda ve sürmesinde önemli rol oynamaktadır.

Bilişsel yaklaşımın – sosyal bilgi işleme yaklaşımı- sosyal kaygı ve saldırganlık yapıları ile ilgili kuramsal açıklamasına dayalı olarak bu iki yapının temelinde de *düşmanca yükleme yanlılığı* (*hostile attribution bias*) olması nedeniyle sosyal kaygı ve ilişkiyel saldırganlık değişkenleri arasında ilişki olacağı varsayımı yapılmıştır. Bu varsayım test edilen modelde doğrulanmıştır. Araştırma bulguları sosyal kaygının ilişkiyel saldırganlığı yordadığını, bu iki değişkenin pozitif yönde ilişkili olduğunu göstermiştir ($\beta=.30$). Sosyal kaygı düzeyi yükseldikçe ilişkiyel saldırganlık davranışlarının düzeyi de yükselmektedir.

Sosyal kaygı yaşayan bireyler yaptıkları yükleme yanlılıkları sonucunda sosyal ortamları rekabetle özdeşleştirmekte, diğer bireyleri de rakip olarak algılamaktadırlar. Başarılı sosyal ilişkiler için kendilerine çok yüksek standartlar belirleyen sosyal kaygısı yüksek bireyler diğerlerinin kendilerinden daha iyi ve daha başarılı olduğu yargısına varmaktadırlar. Aynı zamanda, bilişsel sistemlerdeki yanlılıklar sonucu diğer insanların da sosyal ortamları çok önemseydiğini, sosyal ortamların onlar için de bir yarışma ve rekabet alanı olduğunu varsaymaktadırlar. Bu varsayım sonucunda da başkalarının kendisi ile ilgili yaptığı değerlendirmelere ilişkin hassasiyet geliştirmekte, diğerleri tarafından olumsuz olarak değerlendirileceği ya da reddedileceğini düşünmektedir. Sosyal kaygı yaşayan bireyler bu varsayımlardan dolayı sosyal ortamlara girmekten kaçınmakta (Purdon ve diğerleri, 2001), sosyal ortamlara girdiğinde de sağlıklı ilişkiler kuramayabilmektedir (Kearney, 2005). Kendisini kişilerarası ilişkilerde yetersiz ve başarısız bulan sosyal kaygılı bireyler onaylanmayacağı ve reddedileceği beklentisi içerisinde ilişki kurmak zorunda kaldığında saldırganlık gibi sağlıklı ve işlevsel olmayan yöntemlere de başvurabilmektedir.

Sosyal kaygı yaşayan bireylerin saldırganlık davranışlarına başvurması bilgi işleme sürecinde yanlışlık yapmaları ile açıklanmaktadır. Sosyal kaygı yaşayan bireyler diğer insanların aslında nötr olan olumsuzluk içermeyen tepkilerini bile olumsuz olarak yorumlamaktadır. Başkaları tarafından olumsuz olarak değerlendirildiğini düşünen bireyler kabul edilme ihtiyaç ve amaçlarının başkaları tarafından engellendiğini düşünmekte, engellendiğini düşündüğü için de öfkelenmekte, saldırganlığa başvurma olasılıkları yükselmektedir. Daha somut bir ifadeyle, reddedilme bireyler için son derece incitici olduğu ve sosyal kaygı yaşayan bireyler de olumsuz olarak değerlendirilme ve reddedilme olasılıklarını abarttığı için sosyal ortamlarda reddedileceği varsayımıyla hareket etmektedir. Bu varsayım nedeniyle de reddedilme ve olumsuz olarak değerlendirilme ile baş etmek yerine bu durum gerçekleşmeden önce harekete geçerek karşı tarafa dışlama, manipülasyon ya da dedikodu yoluyla zarar vermeyi, onu etkisiz kılmayı tercih ediyor olabilirler.

Sosyal kaygı ve ilişkisel saldırganlık arasındaki ilişki sosyal kaygısı nedeniyle olumsuz değerlendirildiğini düşünen bireylerin kendilerine yönelik bu olumsuz değerlendirmeleri başkalarına yönlendirme, aktarma girişimleriyle de açıklanmaktadır. Bireyler ilişkisel saldırganlık davranışlarını kullanarak olası rakiplerinin sosyal ilişki ya da sosyal kabul duygularına zarar vererek onların olumsuz değerlendirilmelerini sağlıyor, böylece kendilerine yöneltilen olumsuzluklarla baş ediyor olabilirler.

İlişkisel saldırganlık davranışlarının olumsuz olarak değerlendirilmekten korkan bireyler için iyi bir alternatif olduğu söylenebilir. Çünkü ilişkisel saldırganlık fark edilmesi güç yollarla gerçekleştirilmekte, saldırgan bu niyetini kolaylıkla gizleyebilmektedir. Bu nedenle, ilişkisel saldırganlık sosyal kaygısı yüksek olan bireyler tarafından daha fazla tercih ediliyor olabilir (Loudin ve diğerleri, 2003; Loukas ve diğerleri, 2005).

5.2.1.2. Dolaylı Etkilere İlişkin Tartışma

Önerilen ve doğrulanan modelde doğrudan etkilerin yanı sıra dolaylı etkiler de anlamlı bulunmuştur. Örtük değişkenler arasındaki dolaylı ilişkiler anlamlı ve beklenen yöndedir. Benlik saygısının ilişkisel saldırganlık değişkeni üzerindeki dolaylı etkisi

anlamlıdır. Sosyal kaygı değişkeni ilişkisel saldırganlık ve benlik saygısı arasındaki ilişkiye aracılık etmektedir ($\beta = -0.16, p < .05$). Benlik saygısı düşükçe sosyal kaygı yükselmekte, sosyal kaygı yükseldikçe de ilişkisel saldırganlık düzeyi yükselmektedir.

Benlik saygısı ve ilişkisel saldırganlık arasındaki negatif yönlü ilişki düşük benlik saygısının olumsuz ve istenmeyen davranışlarla ilişkili olduğu görüşünü savunan geleneksel yaklaşımla açıklanır görünmektedir (Salmivalli, 2001). Yüksek benlik saygısı bireyi strese karşı bir tampon gibi korumaktadır. Benlik saygısı yüksek olan bireyler stresli durumları kendileri için bir tehdit olarak algılamamaktadır. Stres yaşadıklarında bu durumu kendileri için bir fırsat olarak algılamaları (Mäkikangas & Kinnunen, 2003) kaygı ve stresle daha iyi baş etmelerini sağlamaktadır (Baumeister, Campbell, Krueger ve Vohs, 2003).

Düşük benlik saygısı saldırganlığa davetiye çıkaran risk faktörlerinden birisi olarak değerlendirilmiştir (Ostrowsky, 2010; Trzesniewski ve diğerleri, 2006). Çünkü düşük benlik saygısına sahip olan bireyler kendisini değersiz ve yetersiz bulmakta, bu olumsuz duygularla başa çıkıp, kendi benliğini koruyabilmek için ise yaşadığı olumsuzlukları kendi dışındaki faktörlere atfetmektedirler. Dolayısıyla, yaşadığı olumsuzluklardan başkalarını sorumlu tutmakta bu nedenle de saldırganlık davranışlarına başvurma olasılıkları yükselmektedir. Böylece, kendisinden hoşnut olmayan benlik saygısı düşük bireyler kişilerarası ilişkilerde bağımsızlığını ilan ederek güçlü olmak için karşı tarafı aşağılayıp kendisini yüceltecek saldırganlık davranışlarına daha sık başvurmaktadır (Ostrowsky, 2010).

Bireylerin benlik saygılarını şekillendirirken başkalarının kendileri hakkındaki düşünce ve algılarını da dikkate alması, sosyal kaygının benlik saygısı ile ilişkisel saldırganlık arasındaki ilişkiye aracılık edebileceği olasılığını akla getirmiştir. İnsancı yaklaşıma göre bireyler kendilerini koşulsuz olarak kabul edemediklerinde saldırganlık gibi psikolojik problemler ortaya çıkmaktadır. Gerçekçi verilere dayalı olan yüksek benlik saygısı herhangi bir üstünlük çabasına girmeksizin bireyin kendisini olduğu gibi kabul etmesine, sevmesine bağlıdır. Dolayısıyla, benlik saygısı yüksek olan bireyler başkalarının kendileri ile ilgili düşünceleri ile çok fazla ilgilenmiyor, bu nedenle de

başkaları tarafından olumsuz olarak değerlendireceği beklentisi de geliştirmiyor olabilirler. Olumsuz olarak değerlendirileceği ya da reddedileceğini düşünmeyen bireylerin ise saldırganlığa başvurma olasılıkları düşüyor olabilir.

Yapılan araştırmalar düşük benlik saygısının yanı sıra gerçekçi olmayan ve şişirilmiş yüksek benlik saygısının da saldırganlığı yordadığını ortaya koymuştur. Aslında şişirilmiş yüksek benlik saygısına sahip olan bireyler benlik saygılarını nesnel verilere dayandırmadıkları için üstünlük çabalarıyla düşük benlik saygılarını gizlemeye çalışmaktadırlar. Bu amaçla kendilerini diğerlerinden daha üstün olarak algılamakta, hatta başkalarının da bu narsistik görüşlerini onaylamalarını, kabul etmelerini beklemektedirler. (Taylor ve diğerleri, 2007). Bu beklentileri karşılanmadığında ise şişirilmiş benlik saygılarına yönelik tehdit algılamakta, bu tehdit karşısında da saldırganlık davranışlarına başvurmaktadırlar (Baumeister, Bushman ve Campbell, 2000).

Şişirilmiş benlik saygısının gerçekçi olmaması, bireyin kendisine ilişkin yapmış olduğu değerlendirmelerin başkalarının kendisi hakkında yapmış olduğu değerlendirmelerden daha olumlu ve daha iyi olmasından kaynaklandığı için, şişirilmiş benlik saygısına sahip olan bireylerin kendileriyle ilgili olumsuz geri bildirim alma olasılıkları da yükselmektedir (Baumeister ve Boden, 1998; Baumeister, Smart ve Boden, 1996). Bu nedenle, yüksek ancak gerçekçi olmayan benlik saygısı çok kırılgandır. Dışarıdan gelen geribildirimlere duyarlılığı arttıran bu kırılganlık nedeniyle olumsuz değerlendirilme kaygısı ve sosyal kaygı yaşanma olasılığı yükselmektedir (Salmivalli, 2001). Sosyal kaygı nedeniyle başkaları tarafından olumsuz olarak değerlendirilme ya da reddedilme sonucunda benlik saygısına tehdit algılama ise bireylerin benlik saygılarını korumak için saldırganlığa başvurusu olasılığını güçlendirmektedir (Baumeister, Smart ve Boden, 1996).

Saldırganlığın benlik saygısı ile negatif, narsisizm ile pozitif yönde ilişkili olması narsisizmin (şişirilmiş benlik saygısı) düşük benlik saygısını gizlemesinden (Walker ve Bright, 2009) kaynaklanıyor olabileceğini akla getirmiştir. Yani şişirilmiş benlik saygısına sahip olan bireylerin düşük benlik saygılarını gizlemek için kendilerini

olduklarından daha olumlu göstermeye çalıştıkları bu nedenle de yüksek benlik saygısının saldırganlığı yordadığı sonucuna ulaşıyor olabileceği ifade edilebilir (Salmivalli, 2001).

İnsanların düşük benlik saygılarını kamufle edip, kendi benliklerini korumak için kendilerini olduklarından daha olumlu gösteriyor olabilecekleri düşüncesinden (Salmivalli, 2001) hareketle benlik saygısı ile saldırganlık arasındaki ilişkileri daha iyi açıklayabilmek için benlik saygısının hem öz değerlendirme hem de akran değerlendirmesiyle belirlendiği çalışmalar da gerçekleştirilmiştir. Öz değerlendirmeye dayanan benlik saygısı saldırganlıkla negatif, akran değerlendirmesine dayanan görelî (şişirilmiş) benlik saygısı ise saldırganlıkla pozitif yönde ilişkili bulunmuştur (Diamantopoulou ve diğerleri, 2008; Perez ve diğerleri, 2005). Benzer çalışmalar ilişkisel saldırganlık davranışları için de gerçekleştirilmiş, düşük benlik saygısı ile ilişkili olan uyumsuz narsisizmin ilişkisel saldırganlığı yordadığı (Golmaryami ve Barry, 2010), nesnel göstergelere dayanmayan olumlu benlik saygısının da ilişkisel saldırganlığı yordadığı ortaya konmuştur.

Araştırma bulgularına göre düşük mutlak benlik saygısının yanı sıra düşük benlik saygısının göstergesi olarak kabul edilebilecek şişirilmiş benlik saygısının (narsisizmin) da ilişkisel saldırganlıkla ilişkili olduğu çıkarımında bulunulabilir. Literatürde benlik saygısı ve saldırganlık/şiddet arasındaki ilişkilere ilişkin çelişkili bulgular nedeniyle bu iki değişken arasındaki ilişkileri 1986-2006 yılları arasında ele alan çalışmalar gözden geçirilmiş (Walker ve Bright, 2009) çalışmaların çoğunluğunun düşük benlik saygısının saldırganlıkla/şiddetle negatif yönlü ilişkide olduğunu gösterdiği belirlenmiştir.

Benlik saygısı bireyin kendisi ile ilgili aldığı geri bildirimlerle şekillendiği için, düşük benlik saygısına sahip olan birey kendisi ile ilgili olumsuz geri bildirimleri kabul edip, benliğinde düzenlemeler yapabileceği gibi, bu geribildirimleri ve bu geribildirim kaynakını yalanlayıp, onu haksız çıkarmaya da çalışabilir. Benlik saygısının değiştirilip, yeniden geliştirilmesinin bireyler için oldukça zahmet verici olduğu düşünüldüğünde benlik saygısı düşük olan bireylerin karşı tarafı reddetmeyi, karşı tarafa saldırmayı daha

işlevsel bulduğu, bu nedenle düşük benlik saygısının ilişkisel saldırganlığı yordadığı ifade edilebilir.

Bireylerin ilişkisel saldırganlık davranışlarını sosyal kaygı yoluyla etkileyebilecek olan bir diğer değişken ise sosyal bağlılıktır. Sosyal bağlılık değişkeninin ilişkisel saldırganlık üzerindeki dolaylı etkisi anlamlı bulunmuştur. İlişkisel saldırganlık ile sosyal bağlılık arasındaki ilişkiye sosyal kaygı aracılık etmektedir. (Dolaylı etki için standardize edilmiş yol katsayısı = -0.04, $p < .05$). Bir başka deyişle, sosyal bağlılığı düşük olan bireylerin sosyal kaygıları yükselmekte, sosyal kaygısı yüksek olan bireylerin de ilişkisel saldırganlık düzeyleri yükselmektedir. Bu bulgu Leary ve diğerleri (2006) ile Twenge ve diğerleri (2007)'nin bulgularıyla tutarlılık göstermektedir. Bu çalışmalarda dışlanma ya da reddedilme saldırganlıkla ilişkili bulunmuş, dışlanma ya da reddedilme sonrasında sosyal bağlılıkları hatırlatılan bireylerin saldırganlığa daha az başvurduğu görülmüştür.

Sosyal bağlılık ile saldırganlık arasındaki bu ilişki sosyal bağlılık yapısının reddedilme duyarlılığını ya da olumsuz olarak değerlendirilme kaygısını azaltmasıyla açıklanabilir. Sosyal bağlılığı güçlü olan bireylerin aidiyet duyguları, bireylerin ilişkilerindeki geçici iniş çıkışlardan etkilenmediği için bireyin dışlanma ve reddedilmeye ilişkin duyarlılığını da düşürüyor olabilir. Bu nedenle sosyal bağlılıkları yüksek olan bireyler benliklerini koruma ya da güçlendirme güdüsüyle hareket edip saldırganlığa başvurmak yerine daha özgeci davranışlar sergiliyor olabilirler. Öte yandan, sosyal bağlılığı düşük olan bireylerin ilişkisel saldırganlığa daha sık başvurmaları ilişkisel şemaları gereği aidiyet hissetmeyen bireylerin sosyal ortamları ve kişilerarası ilişkileri tehdit edici algılıyor olmasıyla açıklanabilir.

Sosyal bağlılık arttıkça ilişkisel saldırganlığın azalması bireylerin ait olduğu sosyal yapıların normlar yoluyla davranışları düzenlemesiyle de açıklanabilir. Sosyal bağlılığı düşük olan bireyler aidiyet duygularındaki eksiklik nedeniyle, saldırganlık davranışlarını baskılayan normlardan bağımsız hareket ederek, saldırganlık davranışlarına daha sık başvuruyor olabilirler. Crick, Grotpeter ve Bigbee (2002)

reddedilen insanların kaybedecekleri çok fazla şey kalmadığını düşünerek hareket ettiklerini, bu nedenle de daha saldırganca davrandığını ifade etmiştir.

Modeldeki iki bağımsız değişken olan benlik saygısı ve sosyal bağlılık değişkenlerinin ilişkisel saldırganlık değişkeni üzerindeki dolaylı etkileri daha önce gerçekleştirilen araştırma bulgularıyla tutarlılık göstermektedir. Dolaylı etkiler genel olarak değerlendirildiğinde bireylerin temel ihtiyaçlarından olan ait olma ihtiyacı ve bireyin kendisini değerli ve sevilmeye layık bulması öncelikle sosyal kaygıyı, sosyal kaygı aracılığıyla da ilişkisel saldırganlığını yordamaktadır çıkarımında bulunulabilir. Bu araştırma bulgusunun üniversite öğrencilerinin ilişkisel saldırganlık davranışlarının daha iyi açıklanmasına katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Sosyal kaygı değişkeninin ilişkisel saldırganlık ölçeğinin alt boyutları üzerindeki dolaylı etkileri incelendiğinde ise en büyük etkinin dışlama alt boyutu üzerinde olduğu görülmektedir. Dışlama üçüncü şahıslar ya da grup aracılığıyla ve kurbanla yüz yüze gelmeden gerçekleştirildiği için saldırgan hem kimliğini gizleyebilmekte hem de karşı tarafın karşı saldırıya geçişini de engelleyebilmektedir. Bu nedenle, dışlama olumsuz olarak değerlendirilmekten ve reddedilmekten çekinen sosyal kaygılı bireylerin karşı tarafa zarar verirken sıklıkla tercih ettiği bir yöntem olabilir. Ayrıca, saldırganın bu yöntemle zarar verme niyetini de gizleyebilmesi, olumsuz davranışın sorumluluğunu başkalarıyla paylaşabilmesi hatta sorumluluğu tümüyle başkalarına atabilmesi dışlamanın daha çok tercih edilmesini açıklar görünmektedir.

Karşı tarafı görmezden gelme, karşı tarafa soğuk davranma, tepkisiz kalma gibi davranışlarla gerçekleştirilen ve manipülasyon alt boyutunda yer alan yöntemler ise dışlama davranışlarından daha az tercih edilmektedir. Sosyal kaygı yaşayan bireyler kişilerarası ilişkilerindeki reddedilmeye ve olumsuz değerlendirilmeye yönelik duyarlılıklarından dolayı yüz yüze gerçekleştirilen manipülatif yöntemleri “dışlama”dan daha az tercih ediyor olabilirler. Manipülatif davranışlar kurbanla yüz yüze gerçekleştirilse de kurbanın zarar verme niyetini kolaylıkla yalanlayabilmesinden dolayı yine de tercih ediliyor olabilir.

Sosyal kaygılı bireylerin karşı tarafa zarar verirken en az tercih ettiği yöntem ise dedikodudur. Sosyal kaygının dedikodu boyutunda açıkladığı varyansın düşük olması dedikodunun ahlaki açıdan onaylanmamasıyla açıklanabilir. Dedikodu sosyal olarak onaylanmadığı için bu yöntem saldırganın hem kurban hem de grubun diğer üyeleri tarafından reddedilme olasılığını yükselttiğinden diğer iki yönteme göre daha az tercih ediliyor olabilir. Zarar verilmek istenen kişinin sırlarını başkalarına anlatma, onunla ilgili söylenti çıkarma kurbanla yüz yüze gelmeyi gerektirmemekle birlikte, ahlaki açıdan doğru bulunmadığı için sosyal kaygı yaşayan bireyler bu yöntemi kullanmak istemiyor olabilirler. Sosyal kaygı yaşayan bireylerin kişilerarası güvensizlikleri de dedikodu yaptığındaki paylaşımlarının kurbanla da paylaşılacağı endişesini beraberinde getiriyor, bu endişe de bireyleri dedikodu yapmaktan alıkoymuyor olabilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, bireylerin temel ihtiyaçlarından olan ait olma ihtiyacı ve bireyin kendisini değerli ve sevilmeye layık bulması öncelikle sosyal kaygıyı, sosyal kaygı aracılığıyla da ilişkisel saldırganlığını etkilemektedir. Bireylerin benlik saygısı herhangi bir üstünlük çabasına girmeksizin bireyin kendisini olduğu gibi kabul etmesine, sevmesine bağlı olduğu için bireyler başkalarının kendileri ile ilgili düşünceleri ile çok fazla ilgilenmemekte, bu nedenle de başkaları tarafından olumsuz olarak değerlendirileceği beklentisi geliştirmemektedir. Sosyal bağlılık duygusu güçlü olan bireyler de kendilerini anlamlı ilişkiler bütünü içinde tanımladığı ve aidiyet hissettiği için sosyal kaygı yaşamıyor olabilirler. Benlik saygısının yüksek ve sosyal bağlılık duygusunun güçlü olması sosyal kaygı yaşanma olasılığını azalttığı için bireylerin ilişkilerinde bilişsel yanlılık ve hatalar yapmalarını, dolayısıyla ilişkisel saldırganlık davranışlarına başvurma olasılıklarını düşürüyor olabilir.

5.2.2. Sonuç

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin ilişkisel saldırganlıklarını daha iyi açıklamak için benlik saygısı, sosyal bağlılık ve sosyal kaygı değişkenlerini içeren bir model önerisinde bulunulmuş, bu modeli test etmek için yapısal eşitlik modelinden yararlanılmış, modelde yer alan örtük değişkenler arasındaki yordayıcılık ilişkisi incelenmiştir. Model test edilmeden önce ise benlik saygısı, sosyal bağlılık, sosyal kaygı örtük değişkenlerinin ölçme modelleri sınanmış, aynı zamanda Çalışma I'de geliştirilen ARİLSÖ'nün doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir.

- Türkiye'de yetişkinlerin ilişkisel saldırganlıklarını belirlemeye yönelik bir ölçme aracı geliştirilmediğinden, Çalışma I bölümünde geliştirilmiş olan ARİLSÖ'nün doğrulayıcı faktör analizine ilişkin analizler gerçekleştirilmiştir. *Dışlama, Manipülasyon ve Dedikodu* olmak üzere üç boyuttan ve 23 maddeden oluşan ARİLSÖ'nün yapı geçerliliğini test etmek için ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda, dedikodu faktörü altında yer alan 5. maddenin (*Benimle paylaştığı sırlarını başkasına anlatırım*) hata varyansının çok yüksek (0.93) olduğu, buna bağlı olarak da faktör yükünün oldukça düşük (0.26) olduğu görülmüştür. Bu nedenle, 5. madde çıkarılarak analiz 22 madde ile tekrar edildikten sonra, ilişkisel saldırganlık ölçme modeli incelenmiş, t değerlerinin hepsinin anlamlı olduğu görülmüştür.

Bir sonraki aşama olan uyum iyiliği istatistikleri incelendiğinde ($\chi^2(206, N=399)=652.46$, $p<0.001$; $\chi^2/sd=3.17$; $RMSEA=0.074$; $SRMR=0.064$; $GFI=0.87$; $AGFI=0.84$; $CFI=0.97$; $NNFI=0.96$) de ölçeğin uyumunun kabul edilebilir düzeyde olmakla birlikte, bazı uyum indekslerinin görece düşük olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle modifikasyon indeksleri incelenmiş, manipülasyon boyutunda yer alan madde1 ve madde10 ile dışlama boyutunda yer alan madde7 ve madde11'in hata kovaryansları arasındaki ilişkinin yüksek olması nedeniyle bu maddeler arasında hata kovaryansları eklenerek analiz tekrar edilmiştir. Hata kovaryansları eklendikten sonra ilişkisel saldırganlığa ilişkin ölçme modelinde anlamlı bir iyileşme olmuştur ($\chi^2(204, N=399)=498.14$, $p<0.001$; $\chi^2/sd=2.44$; $RMSEA=0.06$; $SRMR=0.06$; $GFI=0.90$; $AGFI=0.87$;

CFI=0.98; NNFI=0.97). Bu sonuçlar, 22 madde ve üç faktörden oluşan ARİLSÖ'nün doğrulandığını ortaya koymuştur.

➤ Önerilen hipotetik modelde örtük değişkenler arasında ilişki tanımlanmış, örtük değişkenlerin göstergeleri de analize dahil edilmiştir. Önerilen modelde yer alan tüm yol katsayılarının t değerlerinin anlamlı olduğu görülmüştür. Modeli bir bütün olarak değerlendiren uyum iyiliği indeksleri ise $\chi^2(243, N=399)=574.50$; Normlaştırılmış Ki-Kare değeri ($\chi^2/sd=$) 2.36; RMSEA=0.059; SRMR=0.055; GFI=0.89; AGFI=0.87; CFI=0.98; NNFI=0.97 olarak belirlenmiştir. Uyum indekslerine ilişkin bu değerlere göre önerilen modelin doğrulandığı, modelle veri arasında uyum sağlandığı ifade edilebilir.

- Modelin ilk kısmında yer alan benlik saygısı ile sosyal kaygı değişkenleri arasındaki yol katsayısı (-.53) anlamlıdır. Benlik saygısının yükselmesi sosyal kaygıdaki düşüşü yordamaktadır.
- Modelin ilk kısmındaki diğer bir yol katsayısı ise sosyal bağlılık ile sosyal kaygı değişkenleri arasında yer almaktadır. Sosyal bağlılık ve sosyal kaygı arasındaki regresyon katsayısı (-.14) düşük olmasına rağmen anlamlıdır. Sosyal bağlılıktaki düşüş sosyal kaygıdaki artışı yordamaktadır.
- Modeldeki bir diğer doğrudan etki ise sosyal kaygı ile ilişkisel saldırganlık arasındadır. Sosyal kaygı ve ilişkisel saldırganlık arasındaki yol katsayısı (.30) da anlamlıdır. Sosyal kaygı düzeyi yükseldikçe ilişkisel saldırganlık düzeyi de yükselmektedir.
- Modelde doğrudan etkilerin yanı sıra dolaylı etkiler de söz konusudur. Örtük değişkenler arasındaki dolaylı ilişkiler anlamlı ve beklenen yöndedir. Benlik saygısının ilişkisel saldırganlık değişkeni üzerindeki dolaylı etkisi anlamlıdır. Sosyal kaygı değişkeni ilişkisel saldırganlık ve benlik saygısı arasındaki ilişkiye aracılık etmektedir (Dolaylı etki için standardize edilmiş yol katsayısı= -0.16 p<.05). Benlik saygısı düştükçe sosyal kaygı yükselmekte, sosyal kaygı yükseldikçe de iliş Sosyal bağlılığın ilişkisel saldırganlık değişkeni üzerindeki dolaylı etkisi de anlamlıdır. İlişkisel saldırganlık ile sosyal bağlılık arasındaki ilişkiye sosyal kaygı aracılık etmektedir (Dolaylı etki için standardize edilmiş yol

katsayısı= -0.04 $p<.05$). Bir başka deyişle, sosyal bağıllığı düşük olan bireylerin sosyal kaygıları yükselmekte, sosyal kaygısı yüksek olan bireylerin de ilişkisel saldırganlık düzeyleri yükselmektedir.

Araştırma sonucunda, üniversite öğrencilerinin benlik saygısı ve sosyal bağıllıklarının sosyal kaygılarını, sosyal kaygılarının da ilişkisel saldırganlıklarını yordadığı ortaya konmuştur. Benlik saygısı yükselip, sosyal bağıllık duygusu güçlendikçe sosyal kaygıları azalmakta, sosyal kaygıları düştüğü için de ilişkisel saldırganlıkları da azalmaktadır.

5.2.3. Öneriler

Araştırma bulguları çerçevesinde, araştırma ve uygulama alanına yönelik olarak şu önerilerde bulunulabilir.

- Bu araştırmada önerilen model doğrulandığı halde, ölçüm modellerinde modifikasyonlar yapıldığı için bu sonuçların genellenebilirliği ile ilgili bir sınırlılık söz konusudur. Bu nedenle sonuçların genellenebilirliğini sağlamak için bu model farklı örneklerde tekrar sınanabilir.
- Bu araştırma ile ortaya konan ilişkileri gerçek nedensellik ilişkileri olarak ortaya koyabilmek için deneysel çalışmalar yapılabilir.
- Bu araştırma ile ortaya konan örüntüye açıklık getirebilmek için gözlem ve görüşmenin de kullanıldığı nitel araştırmalar gerçekleştirilebilir.
- Bu araştırmada düşük benlik saygısı ilişkisel saldırganlığın yordayıcısı olarak belirlenmiştir. Bu bulgu benlik saygısı ve saldırganlık arasındaki negatif yönlü ilişkiyi vurgulayan geleneksel yaklaşımın varsayımlarıyla tutarlıdır. Ancak ilişkisel saldırganlıkla benlik saygısı arasındaki ilişkilerin daha iyi açıklanabilmesi için benlik saygısının yanı sıra düşük benlik saygısının bir yansıması olarak kabul edilen yüksek ancak şişirilmiş benlik saygısının da birlikte ele alındığı çalışmalar gerçekleştirilebilir.
- Yüksek ancak şişirilmiş benlik saygısını belirlemek için bireylerin benlik saygılarına ilişkin veriler bireyin kendisini değerlendirdiği bir ölçekle toplandıktan sonra, başkalarının kendileri ile ilgili değerlendirmeleri de elde

edilebilir. Yüksek ancak şişirilmiş benlik saygısı bireye ait bu iki değerlendirmenin farkı alınarak belirlenebilir. Görelî benlik saygısı bireyin kendisini ne kadar kabul edilebilir bulduğuna ilişkin görüşleri ile akranlarının bireyi ne kadar kabul edilebilir bulduğuna ilişkin görüşleri arasındaki farkla da belirlenebilir.

- Benlik saygısı ölçeği ile birlikte narsisizm ölçeği ile de veri toplanabilir.
- Sosyal kaygı değişkenine ilişkin veriler öz-bildirim ölçeklerinin yanı sıra akran değerlendirmesi ile de toplanabilir.
- Sosyal kaygı değişkeninin yanı sıra olumsuz değerlendirilme korkusu, kişilerarası ilişkilerde hassasiyet değişkenleri de modelde incelenebilir.
- Sosyal bağlılık değişkeninin yanı sıra bağlanma değişkeni de modele dahil edilerek bu iki değişkenin görelî etkileri belirlenebilir.
- Farklı kaynaklardan alınan sosyal desteklerin sosyal bağlılık değişkenine ve modele olan katkısını belirlemek için sosyal destek değişkeni de modele dahil edilebilir.
- Katılımcıların ilişkisel saldırganlıklarını belirlerken sosyal istenirlik faktörünün etkisini kontrol etmek için senaryolara dayalı ölçekler geliştirilip, kullanılabilir.
- Bilgi işleme sürecindeki yanlılıkların hangi aşamada nasıl yapıldığı, bu yanlılık ve hataların sosyal kaygı ve ilişkisel saldırganlık arasındaki ilişkiye etkisi incelenebilir.

Araştırma bulguları çerçevesinde uygulamaya yönelik öneriler de aşağıda sunulmuştur.

- İlişkisel saldırganlık kişilerarası ilişkilerin bir parçasıymış gibi kabul edildiği ve normalleştirildiği için ilişkisel saldırganlık davranışlarının zarar verme amacı ile gerçekleştirilebileceğine ilişkin farkındalık kazandırılması kurbanın hem kendisini koruması, hem de ilişkisel saldırganlık davranışlarının önlenmesi açısından son derece önemlidir. Bu nedenle, ilişkisel saldırganlık davranışlarının kullanım amacı, kullanılış biçimi ve etkileri konusunda psikoeğitim grupları, seminer ve konferanslar düzenlenebilir.
- İlişkisel saldırganlık sadece maruz kalanın değil, aynı zamanda saldırganın da kişiler arası ilişkilerini olumsuz yönde etkilemekte, psikolojik ve sosyal uyum sorunları yaşamasına yol açmaktadır. İlişkisel saldırganlık davranışlarına

başvuran bireyler arkadaşları arasında popüler olsalar da arkadaşları tarafından sevilmemektedir. Bu nedenle kişilerarası ilişkilerinde sosyal kaygı yaşama olasılıkları yükselebilir, yaşadıkları sosyal kaygı sonrasında kısır döngüsel olarak tekrar ilişkisel saldırganlık davranışlarına başvurma olasılıkları da yükselebilir. Bireylerin sosyal bilgi işleme süreçlerinde yaptıkları hata ve yükleme yanlışlıklarına ilişkin farkındalık kazandırılarak ilişkisel saldırganlığa başvurma olasılıkları düşürülebilir.

- Üniversite yılları üniversite öğrencileri için yeni olanakların yanı sıra yeni stres kaynaklarının da habercisidir. Üniversite ortamına giren genç yetişkinler ailesinden ve lise dönemindeki arkadaşlarından ve alışık oldukları çevrelerinden kopmakta, sosyal destek kaynaklarından uzaklaşmaktadırlar. Bu nedenlerle aidiyet duygusunda geçici de olsa bir dalgalanma yaşayabilmektedirler. Bu olumsuz durumdan kurtulabilmek için aidiyet duygularının gelişimindeki son basamak olan sosyal bağlılık duygularını güçlendirmeye çalışmaktadırlar. Sosyal bağlılığın gelişiminde ve güçlenmesinde aile ve arkadaşların yanı sıra toplumdaki diğer bireylerle kurulan ilişkiler de önem kazandığı için üniversite öğrencilerinin etkili ilişki kurmalarını sağlayacak becerileri kazanmaları konusunda destek programları hazırlanabilir.
- Ülkemizde ergenlik döneminde akademik kaygıları nedeniyle psikolojik ve duygusal gelişimini geçici olarak rafa kaldıran gençler üniversiteye başlayınca psikolojik ve duygusal gelişimlerine yönelik girişimlerine hız vermektedirler. Bu bağlamda, kendini kabulü şartlara, koşullara ve başarı durumuna bağlayan gençlerin benlik saygılarını güçlendirmek, kendilerini olumlu ve olumsuz yönleriyle kabul edebilmelerini sağlamak büyük önem taşımaktadır. Çünkü bireylerin benlik saygısı olumsuz durum ve koşullarda koruyucu bir sistem olarak işlev görmektedir. Bu nedenle bireylerin stresle etkili bir şekilde baş etmelerini ve sağlıklı tepkiler göstermelerini sağlamaktadır. Bireylerin benlik saygılarını yükselterek olumsuz olarak değerlendirilmekten korkma ile belirginleşen sosyal kaygı yaşama olasılıklarını dolayısıyla ilişkisel saldırganlık davranışları gibi olumsuz davranışlara başvurma olasılıklarını da azaltmak için benlik saygısını güçlendirici psikolojik danışma grupları gerçekleştirilebilir.

- Üniversite öğrencileri yetişkin dünyasında farklılaşan ilişkilere ayak uydurarak, yakın ve samimi ilişkiler kurmak istediklerinden ve bu yerine getirilmesi gereken gelişim görevi olduğundan bireylerin sosyal kaygı yaşama olasılıklarını azaltmak için girişimlerde bulunulabilir.
- Bireylerin reddedilme ve dışlanmaya ilişkin hassasiyetlerini azaltmak için üniversite öğrencilerinin sosyal bağlılıklarının güçlendirilmesi ya da hatırlatılması için çalışmalar yapılabilir. Çünkü sosyal bağlılık kişilerarası ilişkilerde yaşanan geçici iniş ve çıkışlardan daha az etkilenmekte, sosyal bağlılık duygusu güçlü olan bireyler reddedilme ya da dışlanma durumlarında bu olumsuzlukla baş edebilmek için yeni ilişkiler kurarak veya var olan ilişkilerini güçlendirerek aidiyet duygularını güçlendirmeye çalışmaktadırlar.
- Üniversite öğrencilerinin hem sosyal bağlılık, hem de benlik saygılarının gelişimini destekleyerek sosyal kaygılarını azaltmak ve uyum sağlamalarını kolaylaştırmak için öğrencilerin öğrenci kulüplerine ve diğer sosyal-kültürel etkinliklere katılımını cesaretlendirmek de son derece önemlidir. Bu amaçla üniversite yönetimleri ve akademik danışmanlar öğrencileri kulüplere, kampüsteki diğer sosyal ve kültürel etkinliklere katılımları konusunda özendirici çalışmalar yapabilir.

EKLER

EK		Sayfa
1	Arkadaşlık İlişkilerinde İlişkisel Saldırganlık Ölçeği	141
2.	Saldırganlık Ölçeği- Dolaylı Saldırganlık Alt Boyutu	142
3.	Saldırganlık Envanteri- Edilgen Saldırganlık Alt Boyutu	143
4.	Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği	144
5.	Sosyal Bağlılık Ölçeği	145
6.	Sosyal Kaygı Ölçeği	146
7.	Kişisel Bilgi Formu	147
8.	Anadolu Üniversitesi Rektörlüğü İzin Onay Belgesi	148

Ek 1. Arkadaşlık İlişkilerinde İlişkisel Saldırganlık Ölçeği'nden Seçilmiş Maddeler

Kişilerarası İlişkiler Anketi

Bu ankette arkadaşınıza kızdığınızda ya da sinirlendiğinizde ve onu incitmek, ona zarar vermek istediğinizde ne gibi yöntemler tercih ettiğiniz ele alındığından aşağıdaki her ifadeyi bu bağlamda değerlendiriniz.

Lütfen aşağıdaki her ifadeyi “**Arkadaşıma zarar verecek ya da incitecek derecede kızarsam ya da sinirlenirsem, ...**” cümleciğini ekleyerek okuduktan sonra ifadelerin size uygunluk düzeyini ilgili alandaki parantezin içine (X) işareti koyarak belirtiniz.

	Her zaman ↓	Sık sık ↓	Bazen ↓	Nadiren ↓	Hiçbir zaman ↓
Arkadaşıma zarar verecek ya da incitecek derecede kızarsam/sinirlenirsem, ...					
1) beni telefonla aradığında, çağırısına yanıt vermem.	( )	( )	( )	( )	( )
.....					
3) onunla ilgili olumsuz yaşantılarımı başkalarıyla paylaşarak onu zor durumda bırakırım.	( )	( )	( )	( )	( )
.....					
6) ona soğuk davranırım.	( )	( )	( )	( )	( )
.....					
9) kendisini gruba ait hissetmemesi için grupta sadece onun anlamadığı espriler yaparım.	( )	( )	( )	( )	( )
.....					
11) onun hoşlandığı etkinlikleri başkalarıyla yapmayı planlarken onu bu planlara dahil etmem.	( )	( )	( )	( )	( )
.....					
16) sorduğu sorulara ‘evet’, ‘hayır’ gibi kısa cevaplar veririm.	( )	( )	( )	( )	( )
17) arkasından konuşurum.	( )	( )	( )	( )	( )
.....					
22) onunla normalde paylaştığımdan daha az şey paylaşırım.	( )	( )	( )	( )	( )
.....					

Ek.2. Saldırganlık Ölçeği- Dolaylı Saldırganlık Alt Boyutu'ndan Seçilmiş Maddeler

Lütfen her bir maddeyi dikkatlice okuyun ve seçeneklerden kendi durumunuza en uygun olanını işaretleyiniz.

Hiç Uygun Değil
↓
Cok Az Uygun
↓
Biraz Uygun
↓
Cok Uygun
↓
Tam Uygun

1)Eğer çok kızarsam o kişinin yaptığı işleri berbat edebilirim.	( )	( )	( )	( )	( )
.....					
4)Bazen sevmediklerim hakkında dedikodu yayar, onlara çamur atarım.	( )	( )	( )	( )	( )
5)Beni gerçekten rahatsız edenlere susarak, ilgilenmeyerek tepki veririm.	( )	( )	( )	( )	( )

Ek 4. Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nden Seçilmiş Maddeler

Aşağıdaki maddeler, kendiniz hakkında ne düşünüp genel olarak nasıl hissettiğinize ilişkin olarak hazırlanmıştır. Lütfen her bir maddeyi dikkatlice okuyun ve kendiniz hakkında nasıl hissettiğinizi karşılarındaki bölmelerden uygun olanını işaretleyerek belirtiniz.

Hiç Katılmıyorum
Katılmıyorum
Katılıyorum
Tamamen Katılıyorum

1) Kendimi en az diğer insanlar kadar değerli buluyorum.	( )	( )	( )	( )
2) Bazı olumlu özelliklerim olduğunu düşünüyorum.	( )	( )	( )	( )
.....				
5) Kendimde gurur duyacak fazla bir şey bulamıyorum.	( )	( )	( )	( )
.....				
7) Genel olarak kendimden memnunum.	( )	( )	( )	( )
8) Kendime karşı daha fazla saygı duyabilmeyi isterdim.	( )	( )	( )	( )
.....				
10) Bazen kendimin hiç de yeterli bir insan olmadığımı düşünüyorum.	( )	( )	( )	( )

Ek 5. Sosyal Bağlılık Ölçeği'nden Seçilmiş Maddeler

Bu anket, insanların sosyal ilişki düzeylerini anlamak amacıyla geliştirilmiştir. Ankette bulunan ifadelere ne ölçüde katıldığınızı, maddeleri dikkatlice okuduktan sonra, size en uygun seçeneğe (X) işareti koyarak belirtiniz.

Kesinlikle Katılıyorum
Çoğunlukla Katılıyorum
Katılıyorum
Katılmıyorum
Çoğunlukla Katılmıyorum
Kesinlikle Katılmıyorum

1) Kendimi çevremden kopuk hissediyorum.	( )	( )	( )	( )	( )	( )
.....						
3) Kendimi insanlara çok uzak hissediyorum.	( )	( )	( )	( )	( )	( )
4) Arkadaşlarımla birliktelik duygusuna sahip değilim.	( )	( )	( )	( )	( )	( )
.....						
8) Kendimi herhangi bir kişi ya da grubun parçası olarak hissetmiyorum.	( )	( )	( )	( )	( )	( )

Ek 6. Sosyal Kaygı Ölçeği'nden Seçilmiş Maddeler

Aşağıda günlük hayatta kişiler arası ilişkilerde karşılaşılabileceğiniz durumları yansıtan cümleler verilmiştir. Lütfen her maddeyi dikkatlice okuyup, kafanızda somutlaştırarak size en uygun seçeneği, (X) işareti koyarak belirtiniz.

Hiçbir zaman
Çok Az
Ara sıra
Sık sık
Her zaman

1) Sorulan soruların cevabını bilsem dahi cevaplamaktan çekinirim.	( )	( )	( )	( )	( )
.....					
5) Küçük düşmekten daha kötü hiçbir şey olamaz.	( )	( )	( )	( )	( )
6) Birisiyle konuşurken yüzüm kızarır.	( )	( )	( )	( )	( )
.....					
11) Hata yaparsam insanlarla olan iyi ilişkilerim bozulur.	( )	( )	( )	( )	( )
17) Hep yanlış anlaşılmaktan korkarım.	( )	( )	( )	( )	( )
20) Başkaları tarafından eleştirilmekten korkarım.	( )	( )	( )	( )	( )
23) Hiçbir şeye yaramadığımı düşünüyorum.	( )	( )	( )	( )	( )
25) Sınıf karşısında konuşmakta güçlük çekerim.	( )	( )	( )	( )	( )
30) Bir gruba/ topluluğa üye olmak benim için hep zor olmuştur.	( )	( )	( )	( )	( )

Ek 7. Kişisel Bilgi Formu

Kişilerarası Yaşantılar Anketi

Sevgili Öğrenci,

Bu anket, siz üniversite öğrencilerinin arkadaşlık ilişkilerini daha iyi anlamaya yönelik bir Doktora Tez çalışması kapsamında uygulanmaktadır. Anket, siz üniversite öğrencilerinin arkadaşlık ilişkilerinde yaşadığı çatışmalar ve çatışmalara verdiği tepkilerle ilgilidir. Bu çerçevede sizin yaşantılarınıza ilişkin paylaşımlarınıza ihtiyaç duymaktayız. Bu nedenle, içten ve samimi cevaplarınız, siz üniversite gençliğinin yaşantılarının daha iyi anlaşılmasına bilimsel katkı sağlayacaktır.

Beş kısa anketten oluşan bu kitapçığın birinci bölümünde arkadaşlık ilişkilerinize, ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümde ise kendinize yönelik değerlendirme yapmanız beklenmektedir.

Araş. Gör. Yıldız Kurtyılmaz
Anadolu Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilimdalı
ykurtyilmaz@anadolu.edu.tr

Bölümünüz: _____

Sınıfınız: ( ) 1 ( ) 2 ( ) 3 ( ) 4

Cinsiyetiniz: ( ) Kadın ( ) Erkek

Yaşınız: _____

Ek 8. Anadolu Üniversitesi Rektörlüğü İzin Onay Belgesi

Sayı : B.30.2.ANA.0.70.00.00-500-138

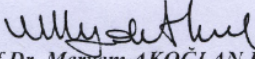
Tarih: 16 Şubat 2010

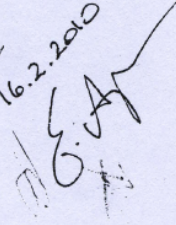
Konu :

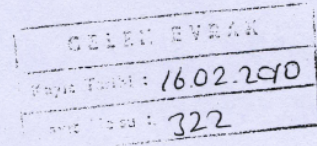
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

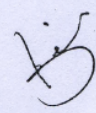
İlgi : 12.02.2010 tarihli ve B.30.2.ANA.0.43.01.00-500-124 sayılı yazınız.

Enstitünüz Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Doktora Programı öğrencisi Yıldız KURTYILMAZ'ın, "Çeşitli Değişkenler Açısından Üniversite Öğrencilerinin İlişkisel Saldırganlık Düzeyleri" konulu tez çalışmasını, Üniversitemiz öğrencilerine uygulama isteği, Rektörlüğümüzce uygun görülmüştür. Bilgilerinizi rica ederim.

Prof. Dr. Meryem AKOĞLAN KOZAK
Rektör a.
Rektör Yardımcısı

İlgiliye
16.2.2010

2:

KAYNAKÇA

- Anderson, C. A. ve Bushman, B. J. (2002). Human aggression [Çevrimiçi sürüm] *Annual Review of Psychology*, 53, 27-51.
- Anderson, J. C. ve Gerbing, D. W. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach [Çevrimiçi sürüm]. *Psychological Bulletin*, 103(3), 411-423.
- Archer, J. (2000). Sex differences in aggression between heterosexual partners: A metaanalytic review [Çevrimiçi sürüm]. *Psychological Bulletin*, 126, 651–680.
- Archer, J. (2001). A strategic approach to aggression [Çevrimiçi sürüm]. *Social Development*, 10, 267-271.
- Archer, J. ve Coyne, S. M. (2005). An integrated review of indirect, relational, and social aggression [Çevrimiçi sürüm]. *Personality and Social Psychology Review*, 9, 212-230.
- Arıcak, O. T. (1995). *Üniversite öğrencilerinde saldırganlık, benlik saygısı ve denetim odağı ilişkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Bailey, C. A. ve Ostrov, J. M. (2008). Differentiating forms and functions of aggression in emerging adults: Associations with hostile attribution biases and normative beliefs [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Youth and Adolescence*, 37, 713–722.
- Baker, H. S. ve Baker, M. N. (1987). Heinz Kohut's self psychology: An overview [Çevrimiçi sürüm]. *The American Journal of Psychiatry*, 144, 1-8.
- Baldwin, M. W. (1992). Relational Schemas and the processing of social stimuli [Çevrimiçi sürüm]. *Psychological Bulletin*, 112(3), 461-484.

- Baldwin, M. W. (1997). Relational schemas as a source of if-then self-inference procedures [Çevrimiçi sürüm]. *Review of General Psychology, 1*, 326-335.
- Baldwin, M. W. ve Sinclair, L. (1996). Self-esteem and " If . . . then" contingencies of interpersonal acceptance [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Personality and Social Psychology, 71*(6), 1130-1141.
- Baron, R. A. ve Byrne, D. (1991). *Social psychology: Human interaction* (Sixth Edition). USA: Allyn and Bacon.
- Baron, R. A. ve Richardson, D. R. (1994). *Human aggression* (Second Edition). USA: Plenum Press.
- Barry, C. T., Grafeman, S. J., Adler, K. K. ve Pickard, J. D. (2007). The relations among narcissism, self-esteem, and delinquency in a sample of at-risk adolescents [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Adolescence, 30*, 933-942.
- Barry, T. D., Thompson, A., Barry, C. T., Lochman, J. E., Adler, K. ve Hill, K. (2007). The importance of narcissism in predicting proactive and reactive aggression in moderately to highly aggressive children [Çevrimiçi sürüm]. *Aggressive Behavior, 33*, 185–197.
- Baumeister, R. F. ve Boden, J. M. (1998). Aggression and the self: High self-esteem, low self-control and ego threat. R. G. Geen ve E. Donnerstein (Ed). *Human aggression: Theories, research, and implications for social policy* içinde (s. 111-137). USA: Academic Press.
- Baumeister, R. F., Bushman, B. J. ve Campbell, W. K. (2000). Self-esteem, narcissism, and aggression: Does violence result from low self-esteem or from threatened egotism? [Çevrimiçi sürüm]. *Current Directions in Psychological Science, 9*, 26–29.

- Baumeister, R. F., Smart, L., ve Boden, J. M. (1996). Relation of threatened egotism to violence and aggression: The dark side of high self-esteem [Çevrimiçi sürüm]. *Psychological Review*, 103, 5–33.
- Baumeister, R. F. ve Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation [Çevrimiçi sürüm]. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497-529.
- Baumeister, R. F. ve Twenge, J. M. (2003). The social self. T. Millon, M.J. Lerner, ve I. B. Weiner (Ed.). *Handbook of psychology: Vol. 5. Personality and social psychology* içinde (s. 327-352). USA: Wiley.
- Baumeister, R. F., Campbell, J. D., Krueger, J. I., ve Vohs, K. D. (2003). Does high self esteem cause better performance, interpersonal success, happiness, or healthier lifestyles? [Çevrimiçi sürüm]. *Psychological Science in the Public Interest*, 4, 1-44.
- Benjamin, L. S. (2002). *Interpersonal diagnosis and treatment of anxiety disorders*. New York: Guilford Press.
- Björkqvist, K. (1994). Sex differences in physical, verbal, and indirect aggression: A review of recent research [Çevrimiçi sürüm]. *Sex Roles*, 30, 177–188.
- Björkqvist, K. (2001). Different names, same issue [Çevrimiçi sürüm]. *Social Development*, 10(2), 272-274.
- Björkqvist, K., Österman, K. ve Hjelt-Bäck, M. (1994). Aggression among university employees [Çevrimiçi sürüm]. *Aggressive Behavior*, 20, 173-184.
- Björkqvist, K., Österman, K. ve Kaukiainen, A. (1992). The development of direct and indirect aggressive strategies in males and females. K. Björkqvist ve P. Niemela (Ed.). *Of mice and women: Aspects of female aggression* içinde (s. 51-64). USA: Academic Press.

- Björkqvist, K., Österman, K. ve Lagerspetz, K. M. J. (1994). Sex differences in covert aggression among adults [Çevrimiçi sürüm]. *Aggressive Behavior*, 20, 27-33.
- Bollen, K.A. (1990). Overall fit in covariance structure models: Two types of sample size effects [Çevrimiçi sürüm]. *Psychological Bulletin*, 107, 256-259.
- Bordens, K. S. (2002). *Social psychology*. USA: Lawrence Erlbaum.
- Boxer, P. ve Dubow, E. F. (2002). A social-cognitive information- processing model for school-based aggression reduction and prevention programs: Issues for research and practice [Çevrimiçi sürüm]. *Applied and Preventive Psychology*, 10, 177-192.
- Brown, J. D. (1993). Self-esteem and self-evaluations: Feeling is believing. J. Suls (Ed.). *Psychological perspectives on the self* içinde (s.27-58). USA: Erlbaum.
- Brown, T. A. (2006). *Confirmatory factor analysis for applied research*. USA: Guilford Press.
- Burke, R. S. ve Stephens, R. S. (1999). Social anxiety and drinking in college students: A social cognitive theory analysis [Çevrimiçi sürüm]. *Clinical Psychology Review*, 19(5), 513-530 .
- Burks, V. S., Laird, R. D., Dodge, K. A., Pettit, G. S. ve Bates, J. E. (1999). Knowledge structures, social information processing, and children's aggressive behavior [Çevrimiçi sürüm]. *Social Development*, 8(2), 220-236.
- Bushman, B. J. ve Baumeister, R. F. (1998). Threatened egotism, narcissism, self-esteem, and direct and displaced aggression: Does self-love or self-hate lead to violence? [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 219-229.

- Bushman, B. J., Baumeister, R. F., Thomaes, S., Ryu, E., Begeer S. ve West, S. G. (2009). Looking Again, and Harder for a Link Between Low Self-Esteem and Aggression [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Personality*, 77, 427-446.
- Buss, A. (1995). *Personality: Temperament, social behavior and the self*. Boston: Allyn and Bacon.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Cacioppo ve diğerleri (2006). Loneliness as a specific risk factor for depressive symptoms: Cross-sectional and longitudinal analyses [Çevrimiçi sürüm]. *Psychology and Aging*, 21(1), 140-151.
- Can, G. (1990). *Lise öğrencilerinin benlik tasarımlarını etkileyen etmenler*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, No: 16.
- Can, S. (2002). *Aggression Questionnaire adlı ölçeğin Türk popülasyonunda geçerlik ve güvenilirlik çalışması*. Yayınlanmamış uzmanlık tezi, GATA Haydarpaşa Eğitim Hastanesi, İstanbul.
- Carr, J. E. (2007). Impact of attachment to parents on parent-adolescent relationships, self-esteem, and relational aggression (Doktora tezi, Arizona State University, 2007). *Dissertations & Theses Full Text*, 68, 11.
- Christensen, P. N. ve Kashy, D. A. (1998). Perceptions of and by lonely people in initial social interaction [Çevrimiçi sürüm]. *Personality and Social Psychology*, 24, 322-329.
- Cillessen, A. H. N. ve Mayeux, L. (2004). From censure to reinforcement: Developmental changes in the association between aggression and social status [Çevrimiçi sürüm]. *Child Development*, 75(1), 147-163.

- Clark, D. M. ve Wells, A. (1995). A cognitive model of social phobia. R. G. Heimberg, M. R. Liebowitz, D. A. Hope ve F. R. Schneier (Ed). *Social phobia: Diagnosis, assessment and treatment* içinde (s. 69–93). USA: Guilford Press.
- Crick, N. R. (1995). Relational aggression: The role of intent attribution, feelings of distress, and provocation type [Çevrimiçi sürüm]. *Development and Psychopathology*, 7, 313-322.
- Crick, N. R. (1996). The role of overt aggression, relational aggression, and prosocial behavior in the prediction of children's future social adjustment [Çevrimiçi sürüm]. *Child Development*, 67, 2317-2327.
- Crick, N. R. ve Dodge, K. A. (1994). A review and reformulation of social information processing mechanisms in children's adjustment [Çevrimiçi sürüm]. *Psychological Bulletin*, 115, 74-101.
- Crick, N. R. ve Dodge, K. A. (1996). Social information-processing mechanisms on reactive and proactive aggression [Çevrimiçi sürüm]. *Child Development*, 67, 993–1002.
- Crick, N. R. ve Grotpeter, J. (1995). Relational aggression, gender, and social-psychological adjustment [Çevrimiçi sürüm]. *Child Development*, 66, 710-722.
- Crick, N. R. ve Werner, N. E. (1998). Response decision processes in relational and overt aggression [Çevrimiçi sürüm]. *Child Development*, 69, 1630–1639.
- Crick, N. R., Casas, J. F. ve Mosher, M. (1997). Relational and overt aggression in preschool [Çevrimiçi sürüm]. *Developmental Psychology*, 33, 579-588.
- Crick, N. R., Grotpeter, J. K. ve Bigbee, M. A. (2002). Relationally and physically aggressive children's intent attributions and feelings of distress for relational

and instrumental peer provocations [Çevrimiçi sürüm]. *Child Development*, 73, 1134–1142.

Crick, N. R. ve Grotpeter, J. (1996). Children's treatment by peers: Victims of relational and overt aggression [Çevrimiçi sürüm]. *Developmental Psychopathology*, 8, 367-380.

Crocker, J. ve Park, L. E. (2003). Seeking self-esteem: Construction, maintenance, and protection of self-worth. M. R. Leary ve J. P. Tangney (Ed.). *Handbook of self and identity* içinde (s.291– 313). New York: Guilford.

Crothers, L.M., Schreiber, J.B., Field, J.E. ve Kolbert, J.B. (2009). Development and Measurement Through Confirmatory Factor Analysis of the Young Adult Social Behavior Scale (YASB): An Assessment of Relational Aggression in Adolescence and Young Adulthood [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 27(1), 17-28.

Çeçen, A. R. (2008). Üniversite öğrencilerinde yaşam doyumunu yordamada bireysel bütünlük (tutarlılık) duygusu, aile bütünlük duygusu ve benlik saygısı. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 4 (1), 19-30.

Çelik, H. (2006). *Üniversite birinci sınıf öğrencilerinin saldırganlık tepkileri, bağlanma tarzları ve kişilerarası şemalarının incelenmesi*. Yayınlanmamış uzmanlık tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Çuhadaroğlu, F. (1986). *Adolesanlarda benlik saygısı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

David, C. F. ve Kistner, J. A. (2000). Do Positive Self-Perceptions Have a “Dark Side”? Examination of the Link between Perceptual Bias and Aggression [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 28(4), 327-337.

- Delveaux, K. D. ve Daniels, T. (2000). Children's social cognitions: Physically and relationally aggressive strategies and children's goals in peer conflict situations [Çevrimiçi sürüm]. *Merrill-Palmer Quarterly*, 46, 672-692.
- Demir, A. (1989). U.C.L.A. yalnızlık ölçeğinin geçerliği ve güvenilirliği. *Türk Psikoloji Dergisi*, 7 (23), 14-18.
- de Vaus, D. (2002). *Analyzing social science data: 50 key problems in data analysis*. London: Sage Publications.
- DeWall, C. N., Buckner, J. D., Lambert, N. M., Cohen, A. S. ve Fincham, F.D. (2010). Bracing for the worst, but behaving the best: Social anxiety, hostility, and behavioral aggression [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Anxiety Disorders*, 24(2), 260-268.
- Diamantopoulou, S., Rydell, A.ve Henricsson, L. (2008). Can both low and high self esteem be related to aggression in children? [Çevrimiçi sürüm]. *Social Development*, 17, 682-698.
- Dodge, K. A. (1980). Social cognition and children's aggressive behavior [Çevrimiçi sürüm]. *Child Development*, 51, 162-170.
- Dodge, K. A. ve Price, J. M. (1994). On the relation between social information processing and social competent behavior in early school-aged children [Çevrimiçi sürüm]. *Child Development*, 65, 1385-1397.
- Donnellan, M. B., Trzesniewski, K. H., Robins, R. W., Moffitt, T. E. ve Caspi, A. (2005). Low self-esteem is related to aggression, antisocial behavior, and delinquency [Çevrimiçi sürüm]. *Psychological Science*, 16, 328-335.
- Duncan, L. ve Owen-Smith, A. (2006). Powerlessness and the use of indirect aggression in friendships [Çevrimiçi sürüm]. *Sex Roles*, 55, 493-502.

- Duru, E. (2007). Sosyal bağıllık ölçeği'nin Türk kültürüne uyarlanması. *EJER*, 26, 85-94.
- Duru, E. ve Balkıs, M. (2007). Sosyal provizyon ölçeğinin psikometrik karakteristikleri. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 27, 79-90.
- Ellis, W. E., Crooks, C. V. ve Wolfe, D. A. (2009). Relational Aggression in Peer and Dating Relationships: Links to Psychological and Behavioral Adjustment [Çevrimiçi sürüm]. *Social Development*, 18(2), 253-269.
- Erözkan, A. (2011). Investigation of social anxiety with regards to anxiety sensitivity, self-esteem, and interpersonal sensitivity. *İlköğretim Online*, 10(1). <http://ilkogretim-online.org.tr> adresinden 24 Nisan 2011 tarihinde edinilmiştir.
- Field, A. (2005). *Discovering statistics using SPSS*. (2th ed.). London: Sage Publications.
- Fong, R. S., Vogel, B. L. ve Vogel, R. E. (2008). The correlates of school violence: An examination of factors linked to assaultive behavior in a rural middle school with a large migrant population [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of School Violence*, 7, 24-47.
- Forney, W. S., Forney, J. C. ve Crutsinger, F. C. (2005). Gender, delinquent status, and social acceptance as predictors of the global self-esteem of teens [Çevrimiçi sürüm]. *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 33(3), 208-219.
- Forrest, S., Eatough, V. ve Shevlin, M. (2005). Measuring adult indirect aggression: The development and psychometric assessment of the indirect aggression scales [Çevrimiçi sürüm]. *Aggressive Behavior*, 31, 84-97.
- Fraser, M. W., Galinsky, M. J., Smokowski, P. R., Day, S.H., Terzian, M. A., Rose, R. A. ve diğerleri (2005). Social information-processing skills training to promote social competence and prevent aggressive behavior in the third grade

[Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 73(6), 1045–1055.

Galen, B. R. ve Underwood, M. K. (1997). A developmental investigation of social aggression among children [Çevrimiçi sürüm]. *Developmental Psychology*, 33, 589-600.

Geist, C. R. ve Hamrick, T. J. (1983). Social avoidance and distress: Its relationship to self-confidence, and needs for affiliation, change, dominance, and deference [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Clinical Psychology*, 39(5), 727-730.

Gerdes, H. ve Mallinckrodt, B. (1994). Emotional, social, and academic adjustment of college students: A longitudinal study of retention [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Counseling and Development*, 72, 281-288.

Godleski, S. A. ve Ostrov, J. M. (2010). Relational aggression and hostile attribution biases: Testing multiple statistical methods and models [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 38, 447–458.

Goldstein, S. E. ve Tisak, M. S. (2010). Adolescents' social reasoning about relational aggression [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Child and Family Studies*, 19, 471–482.

Golmaryami, F. N. ve Barry, C. T. (2010). The associations of self-reported and peer-reported relational aggression with narcissism and self-esteem among adolescents in a residential setting [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 39(1), 128-133.

Gomez, R. ve McLaren, S. (2007). The inter-relations of mother and father attachment, self-esteem and aggression during late adolescence [Çevrimiçi sürüm]. *Aggressive Behavior*, 33, 160-169.

- Green, L. R., Richardson, D. R. ve Lago, T. (1996). How do friendship, indirect, and direct aggression relate? [Çevrimiçi sürüm]. *Aggressive Behavior*, 22, 81-86.
- Grotper, J. K. ve Crick, N. R. (1996). Relational aggression, overt aggression and friendship [Çevrimiçi sürüm]. *Child Development*, 97, 2328-2338.
- Hagerty, B. M., Williams, R. A., Coyne, J. C., ve Early, M. R. (1996). Sense of belonging and indicators of social and psychological functioning [Çevrimiçi sürüm]. *Archives of Psychiatric Nursing*, 10(4), 235-244.
- Hall, C. S., Lindzey, G. ve Campbell, J. B. (1998). *Theories of personality*. USA: John Wiley.
- Hart, C., Nelson, D., Robinson, C., Olsen, S. ve McNeilly-Choque, M. (1998). Overt and relational aggression in Russian nursery-school-age children: Parenting style and marital linkages [Çevrimiçi sürüm]. *Developmental Psychology*, 34, 687-697.
- Hartup, W. W., French, D. C., Laursen, B., Johnston, M. K., ve Ogawa, J. (1993). Conflict and friendship relations in middle childhood: Behavior in a closed-field situation [Çevrimiçi sürüm]. *Child Development*, 64(2), 445-454.
- Helwig, C. C., Hildebrandt, C. ve Turiel, E. (1995). Children's judgments about psychological harm in social context [Çevrimiçi sürüm]. *Child Development*, 66, 1680-1693.
- Hines, N. J. ve Fry, D. P. (1994). Indirect modes of aggression among women of Buenos Aires, Argentina [Çevrimiçi sürüm]. *Sex Roles*, 30, 213-236.
- Hofmann, S.G. ve DiBartolo, P.M. (2010) Introduction: Toward an understanding of social anxiety disorder. S. G. Hofmann ve P. M. DiBartolo (Ed.). *Social*

anxiety: Clinical, developmental, and social perspectives içinde (s. XIX-XXVI). USA: Academic Press.

Hoyle, R. H. (1995). *Structural equation modeling: Concepts, issues, and applications*. USA: Sage Publications.

Hu, L. ve Bentler, P. M. (1998). Fit indices in covariance structure modeling: Sensitivity to underparameterized model misspecification [Çevrimiçi sürüm]. *Psychological Methods*, 3(4), 424-453.

Hu, L. ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives [Çevrimiçi sürüm]. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.

Huesmann, L. R. (1988). An information processing model for the development of aggression [Çevrimiçi sürüm]. *Aggressive Behavior*, 14, 13-24.

Huesmann, L. R. (1998). The role of social information processing and cognitive schema in the acquisition and maintenance of habitual aggressive behavior. R.G. Geen ve E. Donnerstein, (Ed.). *Human aggression: Theories, research, and implications for social policy* içinde (s. 73-109). USA: Akademik Press.

Huesmann, N. R. ve Guerra, N. G. (1997). Children's normative beliefs about aggression and aggressive behavior [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(2), 408-419.

Inderbitzen-Pisaruk, H., Clark, M.L. ve Solano, C.H. (1992). Correlates of loneliness in mid-adolescence [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Youth and Adolescence*, 21(2), 151-167.

- Johnson, W. D. (1997). Social anxiety and self esteem in children with a learning disability. (Doktora Tezi, University of North Carolina, 1997). *Dissertation Abstracts International*, 58, 04.
- Jöreskog, K. G. ve Sörbom, D. (1996). *LISREL 8: User's reference guide*. USA: Scientific Software International.
- Kalaycı, Ş. (2005). Faktör analizi. Ş.Kalaycı (Ed.) *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* içinde (s.321-331). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kapçı, E. G. ve Kurnaz, A. (2009). İlköğretim 6–8. sınıf öğrencilerinde ilişkisel ve gözlenen saldırganlığın değerlendirilmesine ilişkin bir ölçek uyarlama çalışması. *X. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi* içinde (s. 124). Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Kararımk, Ö. (2007). *Investigation of personal qualities contributing to psychological resilience among earthquake survivors: A model testing study*. Yayınlanmamış doktora tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Karakuş, A. (2008). *Okulöncesi sosyal davranış ölçeği öğretmen formu'nun güvenirlik ve geçerlik çalışması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Karancı, N., Dirik, G. ve Yorulmaz, O. (2007). Eysenck kişilik anketi-gözden geçirilmiş kısaltılmış formu'nun (EKA-GGK) Türkiye'de geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 18(3), 1-8.
- Kashdan, T. B. ve McKnight, P. E. (2010). The darker side of social anxiety: When aggressive impulsivity prevails over shy inhibition [Çevrimiçi sürüm]. *Current Directions in Psychological Science*, 19, 47-50.

- Kaukiainen, A., Salmivalli, C., Björkqvist, K., Österman, K., Lahtinen, A., Kostamo, A. ve diğerleri (2001). Overt and covert aggression in work settings in relation to the subjective well-being of employees [Çevrimiçi sürüm]. *Aggressive Behavior*, 27, 360-371.
- Kearney, C.A. (2005). *Social anxiety and social phobia in youth: Characteristics, assessment, and psychological treatment*. USA: Springer Science & Business Media Inc.
- Kelloway, E. K. (1998). *Using LISREL for structural equation modeling: A researcher's guide*. USA: Sage Publications.
- Kernis, M. H. (2003). Optimal self-esteem and authenticity: Separating fantasy from reality [Çevrimiçi sürüm]. *Psychological Inquiry*, 14, 83–89.
- Kiper, İ. İ. (1984). *Saldırganlık türlerinin çeşitli ekonomik, sosyal ve akademik değişkenlerle ilişkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kline, R. B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling*. USA: Guilford Press.
- Koch, E. J.(2002). Relational schemas, self-esteem, and the processing of social stimuli [Çevrimiçi sürüm]. *Self and Identity*, 1(3), 271-279.
- Kocovski, N. L. ve Endler, N.S. (2000). Social anxiety, self-regulation, and fear of negative evaluation [Çevrimiçi sürüm]. *European Journal of Personality*, 14, 347-358.
- Koç, Z. (2006). *Lise öğrencilerinin zorbalık düzeylerinin yordanması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

- Kohut, H. (1984). *How does analysis cure?* USA: International Universities Press.
- Lagerspetz, K. M. J. ve Björkqvist, K. (1994). Indirect aggression in boys and girls. L. R. Huesmann (Ed.). *Aggressive behavior: Current perspectives* içinde (s. 131-150). USA: Plenum Press.
- Lagerspetz, K., Björkqvist, K. ve Peltonen, T. (1988). Is indirect aggression typical of females? Gender differences in aggressiveness in 11- to 12-year-old children [Çevrimiçi sürüm]. *Aggressive Behavior, 14*, 403-414.
- Lau, S. ve Gruen, G. E. (1992). The social stigma of loneliness: Effects of target person's and perceiver's sex [Çevrimiçi sürüm]. *Personality and Social Psychology Bulletin, 18*, 182-189.
- Leary, M. R. (1983). Social anxiousness: The construct and its measurement [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Personality Assessment, 47*(1), 66-75.
- Leary, M. R. ve Downs, D. L. (1995). Interpersonal functions of the self-esteem motive. M. H. Kernis (Ed.). *Efficacy, agency, and self-esteem* içinde (s. 123–144). New York: Plenum Press.
- Leary, M. R. ve Kowalski, R. M. (1995). The self-presentation model of social phobia. R. G. Heimberg ve M. R. Liebowitz (Ed.). *Social phobia: Diagnosis, assessment, and treatment* içinde (s. 94–112), USA: Guilford Press.
- Leary, M. R. ve MacDonald, G. (2003). Individual differences in self-esteem: a review and theoretical integration. M. R. Leary ve J. P. Tangney (Ed.). *Handbook of self and identity* içinde (s. 401–420). New York: Guilford.
- Leary, M. R., Twenge, J. M. ve Quinlivan, E. (2006). Interpersonal rejection as a determinant of anger and aggression [Çevrimiçi sürüm]. *Personality and Social Psychology Review, 10*, 111-132.

- Leary, M. R., Tambor, E. S., Terdal, S. K. ve Downs, D. L. (1995). Self-esteem as an interpersonal monitor: The sociometer hypothesis [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(3), 518-530.
- Lee, R. M, Draper, M. ve Lee, S. (2001). Social connectedness, dysfunctional interpersonal behaviors, and psychological distress: Testing a mediator model [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Counseling Psychology*, 48, 310–318.
- Lee, R. M, Keough, K.A. ve Sexton, J. D. (2002). Social connectedness, social appraisal, and perceived stress in college women and men [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Counseling and Development*, 80, 355–361.
- Lee, R. M. (1996). The role of social connectedness in the social support process and small group interactions. (Doktora tezi, Virginia Commonwealth University, 1996). *Dissertation Abstracts International*, 57, 08.
- Lee, R. M. ve Robbins, S. B. (1995). Measuring belongingness: The social connectedness scale and social assurance scales [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Counseling Psychology*, 42(2), 232-241.
- Lee, R. M. ve Robbins, S. B. (2000). Understanding Social Connectedness in college women and men [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Counseling and Development*, 78, 484-491.
- Lee, R. M. ve Robbins, S. B. (1998). The relationship between social connectedness and anxiety, self-esteem, and social identity [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Counseling Psychology*, 45, 338–345.
- Linder, J. R., Crick, N. R. ve Collins, W. A. (2002). Relational aggression and victimization in young adults' romantic relationships: Associations with perceptions of parent, peer, and romantic relationship quality [Çevrimiçi sürüm]. *Social Development*, 11, 69–86.

- Linder, J. R., Werner, N. E. ve Lyle, K. A. (2010). Automatic and controlled social information processing and relational aggression in young adults [Çevrimiçi sürüm]. *Personality and Individual Differences*, 49, 778–783.
- Lochman, J. E. ve Lampron, L. G. (1986). Situational social problem solving skills and self-esteem of aggressive and nonaggressive boys [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 14, 605-617.
- Lochman, J. E., ve Dodge, K. A. (1994). Social–cognitive processes of severely violent, moderately aggressive, and nonaggressive boys [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 62, 366–374.
- Locke, K. D. (2009). Aggression, narcissism, self-esteem, and the attribution of desirable and humanizing traits to self versus others [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Research in Personality*, 43, 99–102.
- Loudin, J. L., Loukas, A. ve Robinson, S. (2003). Relational aggression in college students: Examining the roles of social anxiety and empathy [Çevrimiçi sürüm]. *Aggressive Behavior*, 29, 430–439.
- Loukas, A., Paulos, S. ve Robinson, S. (2005). Early adolescent social and overt aggression: Examining the roles of social anxiety and maternal psychological control [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Youth & Adolescence*, 34(4), 335-345.
- Mackay, A. (2007). *Motivation, ability and confidence building in people*. Great Britain: Elsevier Ltd.
- Mäkikangas, A. ve Kinnunen, U. (2003). Psychosocial work stressors and well-being: Self-esteem and optimism as moderators in a one-year longitudinal sample [Çevrimiçi sürüm]. *Personality and Individual Differences*, 35, 537-557.
- Marsee, M. A., Weems, C. F. ve Taylor, L. K. (2008). Exploring the association between aggression and anxiety in youth: A look at aggressive subtypes,

gender, and social cognition [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Child and Family Studies*, 17, 154-168.

Mayo, R. (2009). Relational aggression in an interpersonal framework. (Doktora tezi, Arizona State University, 2009). *Dissertation Abstracts International*, 70, 08.

McCoy, J. A. (1998). The influence of social connectedness on anxiety and self esteem under conditions of stress (Doktora tezi, Virginia Commonwealth University, 1998). *Dissertation Abstracts International*, 59, 08.

McNulty, S. E. ve Swann, W. B. (1994). Identity negotiation in roommate relationships: The self as architect and consequence of social reality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(6), 1012-1023.

Mellings, T. M. B. ve Alden, L. E. (2000). Cognitive processes in social anxiety: The effects of self-focus, rumination and anticipatory processing [Çevrimiçi sürüm]. *Behavior Research and Therapy*, 38, 243-257.

Menard, S. W. (1995). *Applied logistic regression analysis: quantitative applications in the social sciences*. UK: Sage Publications.

Miller, I. J. (1992). Interpersonal Vulnerability and narcissisim: A conceptual continuum for understanding and treating narcissistic psychopathology [Çevrimiçi sürüm]. *Psychotherapy*, 29, 216-224.

Miyamoto, R. H., Hishinuma, E. S., Nishimura, S. T., Nahulu, L. B., Andrade, N. N., Goebert, D. A. ve diğerleri. (2001). Path models linking correlates of self-esteem in a multi-ethnic adolescent sample [Çevrimiçi sürüm]. *Personality and Individual Differences*, 31, 701-712.

Moore, T. L. (2006). Social connectedness and social support of doctoral students in counselor education. (Doktora Tezi, Idaho State University). *Dissertation Abstracts International*, 67, 03.

- Mruk, C. J. (2006). *Self-esteem research, theory and practice:toward a positive psychology of self-esteem*. New York: Springer Pub..
- Murray-Close, D. ve Crick, N. R. (2006). Children’s moral reasoning regarding physical and relational aggression [Çevrimiçi sürüm]. *Social Development, 15* (3), 345-372.
- Myers, R. H. (1990). *Classical and modern regression with applications*. Australia: Duxbury/Thomson Learning.
- Neal, J.(2008). Examining relations in childhood relational aggression: The role of peer social networks. (Doktora Tezi, University of Illinois at Chicago, 2008) *Dissertation Abstracts International, 69*, 09.
- Öner, N. (1994). *Türkiyede kullanılan psikolojik testler: Bir başvuru kaynağı*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Osantowski, J. D. (2001). The social cognitions associated with relational aggression and depression in preadolescent girls. (Doktora Tezi, California School of Professional Psychology, 2001). *Dissertation Abstracts International, 62*, 03.
- Ostrowsky, M. K. (2010). Are violent people more likely to have low self-esteem or high self-esteem? [Çevrimiçi sürüm]. *Aggression and Violent Behavior, 15*, 69–75.
- Owens, L., Shute, R. ve Slee, P. (2000). Guess what I just heard!: Indirect aggression among teenage girls in Australia [Çevrimiçi sürüm]. *Aggressive Behavior, 26*, 67-83.

- Özbay, Y. ve Palancı, M. (Eylül 2001). *Sosyal kaygı ölçeği: Geçerlik güvenirlik çalışması*. VI. Ulusal Psikojik Danışma ve Rehberlik Kongresi'nde sunulan bildiri, ODTÜ, Ankara.
- Palancı, M. (2004). *Üniversite öğrencilerinin sosyal kaygı problemlerini açıklama ve gidermeye yönelik gerçeklik terapisi oryantolu bir yardım modelinin geliştirilmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Papadakaki, M., Tzamalouka, G. S., Chatzifotiou, S., ve Chliaoutakis, J. (2009). Seeking for risk factors of intimate partner violence (IPV) in a Greek national sample: The role of self-esteem [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Interpersonal Violence*, 24, 732–750.
- Paquette, J. A. ve Underwood, M. K. (1999). Gender differences in young adolescents' experiences of peer victimization: Social and physical aggression [Çevrimiçi sürüm]. *Merrill-Palmer Quarterly*, 45, 242–266.
- Paulson, M. J., Coombs, R. H. ve Landsverk, J. (1990). Youth who physically assault their parents [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Family Violence*, 5, 121-133.
- Pelham, B. W. ve Swann, W. B. (1989). From self-conceptions to self-worth: On the sources and structure of global self-esteem [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(4), 672-680.
- Perez, M., Vohs, K. D. ve Joiner, T. E. (2005). Discrepancies between self- and other-esteem as correlates of aggression [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Social and Clinical Psychology*. 24 (5), 607-620.
- Peterson, A. C., Leffert, N. ve Graham, B. L. (1995). Adolescent development and the emergence of sexuality [Çevrimiçi sürüm]. *Suicide and Life Threatening Behavior*, 25, 4-17.

- Pişkin, M. ve Ayas, T. (2005, Eylül). *Lise öğrencileri arasında yaşanan akran zorbalığı olgusunun okul türü bakımından karşılaştırılması*. VIII. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi'nde sunulan bildiri. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Pişkin, M. ve Ayas, T. (2011). Akran zorbalığı ölçeği: Çocuk formu. *Akademik Bakış Dergisi*, 23, 1-12.
- Pişkin, M. (1999). Özsaygıyı geliştirme eğitimi. Y. Kuzgun (Ed.). *İlköğretimde rehberlik içinde* (s. 95-120). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Plummer, D. M. (2007). *Self-esteem games for children*. USA: Jessica Kingsley Publishers.
- Purdon, C., Antony, M., Monterio, S. ve Swinson, R. P. (2001). Social anxiety in college students [Çevrimiçi sürüm]. *Anxiety Disorders*, 15(3), 203-215.
- Quiggle, N. L., Garber, J., Panak, W. F. ve Dodge, K. A. (1992). Social information processing in aggressive and depressed children [Çevrimiçi sürüm]. *Child Development*, 63, 1305-1320.
- Rapee, R. M. ve Heimberg, R. G. (1997). A cognitive-behavioral model of anxiety in social phobia [Çevrimiçi sürüm]. *Behaviour Research and Therapy*, 35, 741-756.
- Rasmussen, M. K. ve Pidgeon, A. M. (2011). The direct and indirect benefits of dispositional mindfulness on self-esteem and social anxiety [Çevrimiçi sürüm]. *Anxiety, Stress & Coping*, 24(2), 227-233.

- Reiss, S. (2004). Multifaceted nature of intrinsic motivation: The theory of 16 basic desires [Çevrimiçi sürüm]. *Review of General Psychology*, 8 (3), 179-193.
- Rosenberg, M., Schooler, C. Schoenbach, C. ve Rosenberg, F. (1995). Global self esteem and specific self-esteem: Different concepts, different outcomes [Çevrimiçi sürüm]. *American Sociological Review*, 60,141-156.
- Rosenberg, M., Schooler, C. ve Schoenbach, C. (1989). Self-esteem and adolescent problems: Modeling reciprocal effects [Çevrimiçi sürüm]. *American Sociological Review*, 54(6), 1004-1018.
- Rotenberg, K. J. (1998). Stigmatization of transitions in loneliness [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Social and Personal Relationships*, 15, 565-576.
- Salmivalli, C. (2001). Feeling good about oneself, being bad to others? Remarks on self-esteem, hostility, and aggressive behavior [Çevrimiçi sürüm]. *Aggression and Violent Behavior*, 6, 375-393.
- Satan, A. (2006). *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin zorba davranış eğilimlerinin okul türü ve bazı sosyo demografik değişkenler ile ilişkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Schlenker, B. R. ve Leary, M. R. (1982). Social anxiety and self presentation: A conceptualization and model [Çevrimiçi sürüm]. *Psychological Bulletin*, 92, 641-669.
- Schmidt, N. B., Richey, J. A., Buckner, J. D. ve Timpano, K. R. (2009). Attention training for generalized social anxiety disorder [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Abnormal Psychology*, 118, 5-14.

- Simons, K. J., Paternite, C. E. ve Shore, C. (2001). Quality of parent/adolescent attachment and aggression in young adolescents [Çevrimiçi sürüm]. *The Journal of Early Adolescence*, 21, 182-203.
- Sipahi, B., Yurtkoru, E. S. ve Çinko, M. (2008). *Sosyal bilimlerde SPSS'le veri analizi*. İstanbul: Beta Yayım.
- Sutherland, I. ve Shepherd, J. P. (2002). A personality-based model of adolescent violence [Çevrimiçi sürüm]. *British Journal of Criminology, Delinquency and Deviant Social*, 42, 433-441.
- Sübaşı, G. (2007). Üniversite öğrencilerinde sosyal kaygıyı yordayıcı bazı değişkenler. *Eğitim ve Bilim*, 32(144), 3-15.
- Sümer, N. (2000). Yapısal eşitlik modelleri: Temel kavramlar ve örnek uygulamalar. *Türk Psikoloji Yazıları*, 3(6), 49-74.
- Şahan, M. (2007). *Lise öğrencilerinde saldırganlığı yordayan bazı değişkenlerin incelenmesi*. Yayınlanmış Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Şimşek, Ö. F. (2007). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş. Temel ilkeler ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Ekinoks Yayınevi.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2001). *Using multivariate statistics*. (4.bs.). USA: Allyn & Bacon.
- Tafarodi, R. W. ve Milne, A. B. (2002). Decomposing global self-esteem [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Personality*, 70(4), 443-483.
- Tafarodi, R.W. ve Swann, W. B. (2001). Two dimensional self esteem: Theory and measurement [Çevrimiçi sürüm]. *Personality and Individual Differences*, 31, 653-673.

- Tapper, K. ve Boulton, M. J. (2002). Studying aggression in school children: The use of a wireless microphone and micro-video camera [Çevrimiçi sürüm]. *Aggressive Behavior*, 28, 356–365.
- Taylor, L. D., Davis-Kean, P. ve Malanchuk, O. (2007). Self-esteem, academic self concept, and aggression at school [Çevrimiçi sürüm]. *Aggressive Behavior*, 33, 130–136.
- Temel, D. (2008). *The role of perceived social problem solving, narcissism, self-esteem and gender in predicting aggressive behaviors of high school students*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Trzesniewski, K. H., Donnellan, M., B., Moffit, T. E., Robins, R.W., Poulton, R., ve Caspi, A. (2006). Low self-esteem during adolescence predicts poor health, criminal behavior, and limited economic prospects during adulthood [Çevrimiçi sürüm]. *Developmental Psychology*, 42(2), 381-390.
- Tuğrul, C. (1994). Alkoliklerin çocuklarının aile ortamlarındaki stres kaynakları, etkileri ve stresle başa çıkma yolları. *Türk Psikoloji Dergisi*, 9, 57-73.
- Tuzgöl, M. (1998). *Ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Twenge, J. M., Zhang, L., Catanese, K. R., Dolan-Pascoe, B., Lyche, L. F. ve Baumeister, R. F. (2007). Replenishing connectedness: Reminders of social activity reduce aggression after social exclusion [Çevrimiçi sürüm]. *British Journal of Social Psychology*, 46, 205–224.
- Vaillancourt, T., Brendgen, M., Boivin, M. ve Tremblay, R. (2003). Longitudinal confirmatory factor analysis of indirect and physical aggression: Evidence of two factors over time? [Çevrimiçi sürüm]. *Child Development*, 74, 1628-1638.

- Verona, E. Sadeh, N., Case, S. M., Reed II, A. ve Bhattacharjee, A. (2008). Self-Reported Use of Different Forms of Aggression in Late Adolescence and Emerging Adulthood [Çevrimiçi sürüm]. *Assessment*, 15, 493-510.
- Wakefield, J. C., Horwitz, A. V. ve Schmitz, M. F. (2005). Are we overpathologizing the socially anxious? Social phobia from a harmful dysfunction perspective [Çevrimiçi sürüm]. *Canadian Journal of Psychiatry*, 50, 317-319.
- Walker, J. S. ve Bright, J. A. (2009). False inflated self-esteem and violence: A systematic review and cognitive model [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 20(1), 1-32.
- Webster, G. D. (2006). Low self-esteem is related to aggression, but especially when controlling for gender: A replication and extension of Donnellan et al. (2005) [Çevrimiçi sürüm]. *Representative Research in Social Psychology*, 29, 12-18.
- Werner, N. E. ve Crick, N. R. (1999) Relational aggression and social-psychological adjustment in a college sample [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Abnormal Psychology*, 108(4), 615-623.
- Werner, N. E. ve Nixon, C. L. (2005). Normative beliefs and relational aggression: An investigation of the cognitive bases of adolescent aggressive behavior [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Youth and Adolescence*, 34(3), 229-243.
- Williams, K. L. ve Galliher, R. V. (2006). Predicting depression and self-esteem from social connectedness, support, and connectedness [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 25(8), 855-874.
- Xie, D. (2004). Personality factors as cultural specific predictors of anxiety among mainland Chinese and Caucasian American college students. (Doktora Tezi, Ohio State University, 2004). *Dissertation Abstracts International*, 65, 09.

Xie, H., Cairns, R. B. ve Cairns, B. D. (2002). The development of social aggression and physical aggression: A narrative analysis of interpersonal conflicts [Çevrimiçi sürüm]. *Aggressive Behavior*, 28, 341-355.

Xie, H., Farmer, T.W., ve Cairns, B. D. (2003). Different forms of aggression among inner-city African-American children: Gender, configurations, and school social networks [Çevrimiçi sürüm]. *Journal of School Psychology*, 41, 355–375.

Young, E. L., Boye, A. E. ve Nelson, D. A. (2006). Relational aggression: Understanding, identifying, and responding in schools [Çevrimiçi sürüm]. *Psychology in Schools*, 43, 297-312.

Yörükoğlu, A. (1986). *Gençlik çağı*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.